

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
географічний факультет
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
катедра українознавства
Волинський національний університет імені Лесі Українки
катедра готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації
Луцький національний технічний університет
катедра туризму та готельно-ресторанної справи
Старопольська академія прикладних наук у Кельцях
ГО «Український меморіал» (м.Пардубиці, ЧР)
Національний музей історії України у Другій світовій війні
Інститут досліджень діаспори

Міжнародна науково-практична конференція

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: ВІД НАУКОВИХ ЗАСАД ДО СВІТОВИХ ПРАКТИК

22 листопада 2024 року

УДК 725.945:[172.4:355.01-053.18]](477+100)(082)
М47

Меморіалізація: від наукових засад до світових практик: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2024 р.) – К., 2024. – 181 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол № 4 від 26 листопада 2024 р.*

ISBN 978-617-674-067-4

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить його програму та результати студіювань науковців, педагогів, аспірантів і студентів різних регіональних центрів, а також практиків. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання ідеології створення, стану та актуалізації національних пантеонів, теоретико-методологічних засад, дисциплінарного статусу та науково-практичних здобутків некрополістики, музеєфікації пам'яті, практики пам'ятання та меморіалізації військових меморіалів, туристсько-краєзнавчих досліджень для створення «Маршрутів пам'яті», меморіальної дипломатії, інституціональної біографістики в контексті комеморативних практик, етноекзогенного потенціалу гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України»

© Винниченко І., упорядкування, 2024

Рада конференції:

Бугров Володимир – професор, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кагановська Тетяна – професорка, ректорка Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Цьось Анатолій – професор, ректор Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вахович Ірина – професорка, ректорка Луцького національного технічного університету

Величко Ганна – Голова ГО «Український меморіал» (м.Пардубиці, Чеська Республіка)

Савчук Юрій – PhD, генеральний директор Національного музею історії України у Другій світовій війні

Оргкомітет конференції:

Запотоцький Сергій – професор, декан географічного факультету КНУ імені Тараса Шевченка

Аксьонова Наталія – доцентка, в.о. завідувачки катедри українознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

Ільїн Леонід – професор, завідувач катедри готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації ВНУ імені Лесі Українки

Матвійчук Людмила – професорка, завідувачка катедри туризму та готельно-ресторанної справи туризму та готельно-ресторанної справи ЛНТУ

Любіцева Ольга – професорка, завідувачка катедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка

Білоус Олександр – PhD, завідувач відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні

Винниченко Ігор – доцент катедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка, директор Інституту досліджень діаспори

Гринюк Діана – асистентка катедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка, відповідальна секретарка

ОГЛАВ

Програма конференції 9

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Національні пантеони: ідеологія створення, стан, актуалізація

Афанасьєв О.

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ 13

Тюрменко І.

ЦИФРОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ДОКУМЕНТУВАННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 15

Некрополістика: теоретико-методологічні засади, дисциплінарний статус, науково-практичні здобутки

Бурденюк В.

ПОКУТСЬКІ ЦВИНТАРНІ КАМ'ЯНІ ПЛИТИ – ДОСЛІДЖЕННЯ, ХРОНОЛОГІЯ, АПОТРОПЕЙСТИКА 20

Козирський В., Полевецька О., Шендеровський В.

НЕКРОПОЛІСТИКА, НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА Й МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСТВА 22

Куцов К.

МОГИЛИ ВИДАТНИХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЦВИНТАРІ «КАЛЬВАРІЯ» В УЖГОРОДІ 24

Парнікоза І.

ЦВИНТАРІ М. ЕЛЬБЛОНГ (ПОЛЬЩА) ЯК МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ 27

Ганус С.

УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД НА МОСКОВСЬКОМУ НОВОДІВИЧОМУ ЦВИНТАРІ: МАРКЕРИ, КОНТЕКСТИ, ТРАКТУВАННЯ 30

Музеєфікація пам'яті: вітчизняний та зарубіжний досвід

Цимбал Т.

ПРОСТІР МУЗЕЮ ЯК ТОЧКА ПЕРЕТИНУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ 34

Мотрук С.

МУЗЕЇ КОМУНІЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ: ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД 37

Аксьонова Н.

ВИКОРИСТАННЯ QR-CODE В ПРАКТИКАХ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ 40

Сірук В. ІННОВАЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ТУРИЗМІ: АДАПТАЦІЯ МЕМОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ	42
Філіпчук С. ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТІ: KEYС СОБОРУ ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ	45
Височанський О. ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ	47
Пшенична Т. ПОШУК, ЩО ОБ'ЄДНУЄ ПОКОЛІННЯ	49
Дрогобицька О. ВІШАНУВАННЯ ЖЕРТВ РАДЯНСЬКОГО ТЕРОРУ В УРОЧИЩІ «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ	52
Яценко Б., Денисенко О. МУЗЕЇ І ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ МАНГЕТТЕНА MUSEUMS AND MEMORY SITES ON MANHATTAN	54
Литвиновська Ю. РОЛЬ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДУХОВНИХ ЛІДЕРІВ УКРАЇНИ	57
Військові меморіали: практики пам'ятання та меморіалізація	
Недавня О. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГЕРОЇЧНОГО ДОСВІДУ ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ: ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ	60
Ругаль В. ОБЕЛІСКИ ТА БРАТСЬКІ МОГИЛИ – МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ЧИ ПРОПАГАНДИ У РАДЯНСЬКИЙ ЧАС?	62
Константинов В. МЕМОРІАЛИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ	65
Сергієнко В. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ВЕРХНЬОСІЛЕЗЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1945 Р.	68
Ільїна О., Ільїн Л. МЕМОРІАЛИ ТА ВІЙСЬКОВІ МУЗЕЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЯК ОБ'ЄКТИ ТУРИЗМУ	71
Короткова Є. ПРАКТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В ХАРКОВІ ПРОТЯГОМ 2015-2022 РР.: НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ГЕОРГІЯ ЖУКОВА	73

Марченко А., Матвієнко М. ВОЄННІ ЛАНДШАФТИ ЯК ОБ'ЄКТИ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ	76
Чуєва І. ВІЙСЬКОВІ МЕМОРІАЛИ: СИМВОЛИ ПАМ'ЯТІ ТА ШАНИ	79
Сірій С. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ	81
Яценко Б. МЕМОРІАЛИ ПЕРЛ-ХАРБОРА: «АРІЗОНА», «МІССУРІ»	84
Гапій О., Коріненко В. МОВА ПАМ'ЯТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	87

Туристсько-краєзнавчі дослідження для створення «Маршрутів пам'яті»: теоретико-методологічні засади, методики, практики

Красіков М. МЕМОРІАЛЬНА ПОДОРОЖ ЯК ВИД ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ	90
Ганькович Г., Шука Г. ВІЙСЬКОВИЙ ТУРИЗМ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ	92
Гринюк Д., Смирнов І., Довгань Н. АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ ВІЙНИ, ЩО ТРИВАЄ	94
Геращенко Я. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ВІШАНУВАННЯ ПОЛЕГЛИХ В РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЛОКАЦІЇ ПАМ'ЯТІ В ЗАПОРІЖЖІ	98
Смирнов І., Дарчик М., Теплюк О. «ПІШОХОДЕЦЬ» ВАСИЛЬ: ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЧАНИН, СХОДОЗНАВЕЦЬ, ПАЛЕСТИНОЛОГ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО	100

Меморіалізація і дипломатія (меморіальна дипломатія): національні меморіальні проєкти та меморіальні простори за кордоном

Величко Г., Міщенко Р. МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА ЇХ ПОШУК, ДОСЛІ- ДЖЕННЯ ТА ЕЛЕКТРОННА КАТАЛОГІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «УКРАЇНСЬКИЙ МЕМОРІАЛ»	104
Тодоров І. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТІЇ: ПРОЄКТ УЖНУ «ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФРОНТ»	107

Куліш Н. МЕМОРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО КЛАДОВИЩА “ВСІХ СВЯТИХ” У ВІННІПЕЗІ	110
Архипова Л., Винниченко І., Конджарян І. ПРО ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД – ЕЛЕКТРОННИМИ ЦИФРОВИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ	112
Ключівський Ю. МЕМОРІАЛ ТЕРЕЗІН В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ	115
Филипович Л. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТРАГЕДІЙ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЯ ІЗ ВІШАНУВАННЯ ПРАВЕДНИКІВ	119
Тищенко С. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ’ЄКТІВ ВІЙСЬКОВО- МЕМОРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ	121
Матвійчук Л., Корсак В., Остапович Д. МЕМОРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ВОЛИНИ	124
Кулівар Ю., Винниченко І., Шпарага Т. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024 РОКІВ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТИ)	126
Маліков В. ПАМ’ЯТНИКИ ЯК ОДНА З ПРАКТИК КОМЕМОРАЦІЇ ЕПІДЕМІЇ ВІЛ/СНІДУ В УКРАЇНІ	130
Богукалець С., Потапенко О. БАХМАЧ – 1918 Р.: ПРОБЛЕМИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ	133
Гуда А. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ТА ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТИ	136
Кухов С., Запотоцький С., Винниченко І. ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ВІЙСЬКОВОЇ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ФРН)	139
Інституціональна біографістика в контексті комеморативних практик: міжнародний, регіональний і національний дискурси	
Vovk Olha SPATIAL EMBODIMENT OF PERSONAL HISTORY AS A PERSPECTIVE DIRECTION OF BIOGRAPHICAL STUDIES: ON THE EXAMPLE OF VASYL’ NAZAROVYCH KARAZIN (1773–1842)	145
Буличева Т., Гринюк Т., Борисова О. МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ВОЄННИЙ ТУРИЗМ ТА КОМЕМОРАЦІЯ	147

Сорокін А. АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРВИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ (УТОПК) КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (КДУ) В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 175-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. ШЕВЧЕНКА (БЕРЕЗЕНЬ 1989 Р.)	151
Любіцева О., Гринюк Д., Степанець І. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ, ВОЄННИЙ ТУРИЗМ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ	154
Кривчун В. МЕЖІ СВОБОДИ: ГОЛОС ПИСЬМЕННИЦІ-ЕМІГРАНТКИ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ТИ»)	158
Етноекзогенний потенціал гуманітарного проєкту «Місця пам'яти на мапі України»	
Богдашина О. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (2015-2024 рр.)	161
Фісун А., Фісун В. ВУЛИЦЯ ПАМ'ЯТИ ВАСИЛЯ СТУСА В МІСТІ КИЄВІ	163
Махорін Г. УНІКАЛЬНІСТЬ ЛЮТЕРАНСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ В ЖИТОМИРІ	167
Смирнов І., Любіцева О., Гринюк Д. ЛЕМКО-«КОЛУМБ» ПРАВОСЛАВ'Я В АМЕРИЦІ	169
Винниченко І. ЧИ БУДУТЬ НАЛЕЖНО ПОШАНОВАНІ ІНОЗЕМНІ ДОСТОЙНИКИ?	171
Відомості про авторів	175

Програма
міжнародної науково-практичної конференції
МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: ВІД НАУКОВИХ ЗАСАД
ДО СВІТОВИХ ПРАКТИК

РЕГЛАМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Доповіді на пленарному засіданні – до 15 хвилин

Доповіді на секційному засіданні – до 10 хвилин

10.00 – 10.30 Відкриття конференції

Тараса **Компанець**
проректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

проф. Іван **Карпенко**
декан філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

проф. Олена **Лютак**
проректорка Луцького національного технічного університету

Ганна **Величко**
Голова ГО «Український меморіал» (м.Пардубиці, Чеська Республіка)

проф. Сергій **Запотоцький**
декан географічного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

РЕГЛАМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Доповіді на пленарному засіданні – до 15 хвилин

Доповіді на секційному засіданні – до 10 хвилин

10.30 – 11.00 Пленарне засідання

Модерують: доц. Ігор **Винниченко**, ас. Діана **Гринюк**

10.30-10.45 Величко Ганна, Міщенко Роман (Пардубиці, Чеська Республіка)
МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА ЇХ ПОШУК,
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕЛЕКТРОННА КАТАЛОГІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЮ
ОРГАНІЗАЦІЄЮ «УКРАЇНСЬКИЙ МЕМОРІАЛ»

Геращенко Ярина (Запоріжжя)
10.45-11.00 **РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ВШАНУВАННЯ ПОЛЕГЛИХ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЛОКАЦІЇ ПАМ'ЯТІ В ЗАПОРІЖЖІ**

11.00 – 17.20 Секційні засідання

Богдашина Олена (Харків)
11.00-11.10 **СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (2015-2024 РР.)**

Бурденюк Володимир (Коломия)
11.10-11.20 **ПОКУТСЬКІ ЦВИНТАРНІ КАМ'ЯНІ ПЛИТИ – ДОСЛІДЖЕННЯ, ХРОНОЛОГІЯ, АПОТРОПЕЇСТИКА**

Цимбал Тетяна (Кривий Ріг)
11.20-11.30 **ПРОСТІР МУЗЕЮ ЯК ТОЧКА ПЕРЕТИНУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ**

Козирський Володимир, Полевецька Олена, Шендеровський Василь (Київ)
11.30-11.40 **НЕКРОПОЛІСТИКА, НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА Й МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСТВА**

Литвиновська Юлія (Суми)
11.40-11.50 **РОЛЬ МУЗЕЇВ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДУХОВНИХ ЛІДЕРІВ УКРАЇНИ**

Матвійчук Людмила, Корсак Віктор, Остапович Дарина (Луцьк)
11.50-12.00 **МЕМОРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ВОЛИНИ**

Vovk Olha (Харків)
12.00-12.10 **SPATIAL EMBODIMENT OF PERSONAL HISTORY AS A PERSPECTIVE DIRECTION OF BIOGRAPHICAL STUDIES: ON THE EXAMPLE OF VASYL' NAZAROVYCH KARAZIN (1773–1842)**

Богукалець Сергій, Потапенко Олена (Чернігів)
12.10-12.20 **БАХМАЧ – 1918 Р.: ПРОБЛЕМИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ**

Дрогобицька Оксана (Івано-Франківськ)
12.20-12.30 **ВШАНУВАННЯ ЖЕРТВ РАДЯНСЬКОГО ТЕРОРУ В УРОЧИЩІ «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ**

Сорокін Андрій (Київ)
12.30-12.40 **АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРВИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ (УТОПІК) КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (КДУ) В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 175-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ**

Т. ШЕВЧЕНКА (БЕРЕЗЕНЬ 1989 Р.)

- 12.40-12.50 Мирний Сергій (Київ)
МАРШРУТ ПАМ'ЯТІ «МІСЦЯМИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ БИТВИ»
- 12.50-13.00 Мотрук Світлана (Київ)
МУЗЕЇ КОМУНІЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ: ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД
- 13.00-13.10 Ругаль Володимир (Київ)
ОБЕЛИСКИ ТА БРАТСЬКІ МОГИЛИ – МІСЦЕ ПАМ'ЯТІ ЧИ ПРОПАГАНДИ У РАДЯНСЬКИЙ ЧАС?
- 13.10-13.20 Гапій Ольга, Коріненко Вадим (Київ)
МОВА ПАМ'ЯТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
- 13.20-13.30 Недавня Ольга (Київ)
МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГЕРОЇЧНОГО ДОСВІДУ ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ: ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
- 13.30-13.40 Афанасьєв Олександр (Одеса)
МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ
- 13.40-13.50 Пшенична Тетяна (Київ)
ПОШУК, ЩО ОБ'ЄДНУЄ ПОКОЛІННЯ

13.50 – 14.30 Перерва

- 14.30-14.40 Красіков Михайло (Харків)
МЕМОРІАЛЬНА ПОДОРОЖ ЯК ВИД ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ
- 14.40-14.50 Марченко Андрій, Матвієнко Марія (Київ)
ВОЄННІ ЛАНДШАФТИ ЯК ОБ'ЄКТИ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ
- 14.50-15.00 Парнікоза Іван (Київ)
ЦВИНТАРІ М. ЕЛЬБЛОНГ (ПОЛЬЩА) ЯК МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ
- 15.00-15.10 Куцов Костянтин (Ужгород)
МОГИЛИ ВИДАТНИХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЦВИНТАРІ «КАЛЬВАРІЯ» В УЖГОРОДІ
- 15.10-15.20 Маліков Василь (Харків)
ПАМ'ЯТНИКИ ЯК ОДНА З ПРАКТИК КОМЕМОРАЦІЇ ЕПІДЕМІЇ ВІЛ/СНІДУ В УКРАЇНІ

15.20-15.30	Аксьонова Наталя (Харків) ВИКОРИСТАННЯ QR-CODE В ПРАКТИКАХ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ
15.30-15.40	Куліш Наталія (Хмельницький) МЕМОРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО КЛАДОВИЩА "ВСІХ СВЯТИХ" У ВІННІПЕЗІ
15.40-15.50	Тодоров Ігор (Ужгород) МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТІЇ: ПРОЄКТ УЖНУ «ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФРОНТ»
15.50-16.00	Филипович Людмила (Київ) МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТРАГЕДІЙ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЯ З ВІШАНУВАННЯ ПРАВЕДНИКІВ
16.00-16.10	Ганус Сергій (Ужгород) УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД НА МОСКОВСЬКОМУ НОВОДІВИЧОМУ ЦВИНТАРІ: МАРКЕРИ, КОНТЕКСТИ, ТРАКТУВАННЯ
16.10-16.20	Тюрменко Ірина (Київ) ЦИФРОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ДОКУМЕНТУВАННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
16.20-16.30	Височанський Олег (Київ) ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ
16.30-16.40	Сергієнко Всеволод (Харків) МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ВЕРХНЬОСІЛЕЗЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1945
16.40-16.50	Сірук Вадим (Київ) ІННОВАЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ТУРИЗМІ: АДАПТАЦІЯ МЕМОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ
16.50-17.00	Сірий Сергій (Київ) МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ
17.00-17.10	Фісун Андрій, Фісун Валерій (Київ) ВУЛИЦЯ ПАМ'ЯТИ ВАСИЛЯ СТУСА В МІСТІ КИЄВІ
17.10-17.20	Короткова Єлизавета (Харків) ПРАКТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В ХАРКОВІ ПРОТЯГОМ 2015-2022 РР.: НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ГЕОРГІЯ ЖУКОВА
17.20-17.50	ДИСКУСІЯ
17.50	ЗАВЕРШЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Національні пантеони: ідеологія створення, стан, актуалізація

Афанасьєв Олександр

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ

Процес меморіалізації має досить багату палітру втілень і відповідних методик, види і засади яких активно обговорюються [1]. Але з методології науки відомо, що ефективні методики неможливі без відповідних теорій. Тому таким важливим видається розробка саме теорії історичної пам'яті. Теоретичні питання історичної пам'яті актуалізуються в сучасній Україні особливо в умовах героїчного супротиву російській агресії [2], але також і на шляху розкриття злочинів тоталітарного режиму, і в зв'язку з процесом дерадянізації і декомунізації, і в руслі ліквідації білих плям вітчизняної історії, і в плані формування української політичної нації [3].

Історична пам'ять – багатогранний конструкт. Вона фіксується і на індивідуальному рівні, і в відповідних соціальних і культурних структурах і об'єктах, формуючись загалом поступово в ході накопичення відповідного культурного матеріалу і соціалізації індивіда, але також періодично «перезавантажуючись» під впливом нової інформації, особливо наукової, а також внаслідок зміни політичних режимів і ідеологічних перетворень чи значних змін в міждержавних стосунках [4].

Перш за все, відбір того, що слід пам'ятати як історичні знакові події, виробляє сам індивід. Однак він схильний до впливу тих явних і неявних сил, які формують історичну пам'ять і через нього, і безпосередньо. Це і освіта, і література, і мистецтво, і ЗМІ, і політика, і ідеологія, що проявляється в певних методах і засобах меморіалізації. В результаті в історичній пам'яті зберігаються спогади про важливі події, постаті та досвід попередніх поколінь, що дозволяє зрозуміти перш за все минуле, але також і майбутнє, бо вона формує ідентичність індивіда і суспільства, впливаючи на їхні культурні, соціальні та політичні пріоритети.

Попередній історичний шлях у історичній пам'яті переважно героїзується і таким чином неявно виникає деяке, а іноді і величезне, звеличення власних

здобутків та перемог при мінімумі поразок і помилок, а сусіди тоді виглядають якщо не ворогами, то не такими героями, як свої. Так нерідко формується не історія, а псевдоісторія з викривленою історичною пам'яттю. Особливо це притаманне тоталітарному режиму, де ідеологічні механізми охоплюють весь культурний простір, включаючи науку, мистецтво, освіту, ЗМІ, в рамках яких виникає дуже багато міфів, які живлять відповідну історичну пам'ять [4].

Вірним коректором і навіть запобіжником сповзання у псевдоісторію є демократичне суспільство і загальнолюдські цінності. Загальнолюдські цінності, насамперед свобода, справедливість, рівність, людяність, солідарність по відношенню не тільки до «своїх», формують етичну основу для оцінки минулого та вибору майбутнього. У рідкісних випадках історична пам'ять включає в себе усвідомлення злочинності, сорому, або провини, але це відбувається в демократичному суспільстві, як наприклад, визнання вини німецьким народом за фашистські злочини. Але, мабуть, у кожного народу знайдуться сторінки історії, яких варто соромитись. Усвідомлення і переосмислення цих фактів – вірний шлях до демократизації і ствердження загальнолюдських ідеалів.

Історична пам'ять досить суперечливий феномен. Вона має об'єктивну основу, оскільки говорить про реальні події, але включає суб'єктивні тлумачення, легенди, міфи. Історична пам'ять включає раціональні аргументи і висновки, але при цьому емоційно забарвлена, через що обговорення окремих проблем надзвичайно болісне. Пам'ять включає важливе, але при цьому ретельно відібране, через що багато з важливого виявляється забутим. Пам'ять у чомусь консолідує суспільство, а в чомусь роз'єднує його. Пам'ять включає нейтральні наукові факти, але й цінності, серед яких є як загальнолюдські цінності, так і цінності національні і вузькогрупові [4].

Загальнолюдські цінності є певним еталоном для оцінки подій минулого. Наприклад, засудження воєнних злочинів та репресій, боротьба за права людини та прагнення до справедливості — все це базується на універсальних етичних принципах. Такі події, як Голокост, Голодомор, рабство чи колоніалізм, стали важливими уроками для людства саме тому, що вони порушували фундаментальні людські цінності. На основі цих трагічних сторінок історії було сформовано міжнародні правові механізми, наприклад, Загальна декларація прав людини та Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду. Пам'ять про такі події покликана служити не лише для збереження історичної правди, а й для запобігання подібним трагедіям у майбутньому. Історична пам'ять стає своєрідним моральним посланням, яке нагадує про необхідність зберігати та захищати людяність за будь-яких обставин. Це робить її загальнолюдським надбанням.

Потреба в орієнтації на загальнолюдські цінності ставить виклики перед національною пам'яттю. Один із них корениться у вибірковості пам'яті: не всі події минулого отримують належну увагу і пам'ять про деякі з них може бути свідомо ігнорованою або викривленою з політичних міркувань. Це призводить до історичної несправедливості, оскільки пам'ять про злочини проти певних груп чи народів може залишатися непоміченою. Крім того, політична маніпуляція історією може суперечити загальнолюдським цінностям, адже окремі держави чи групи використовують історичну пам'ять для виправдання насильства або порушення прав людини. Так рашистська ідеологія спотворює історичні факти, щоб виправдати агресію, злочини, дискримінацію.

Щоб історична пам'ять не суперечила загальнолюдським цінностям, необхідний критичний підхід, що дозволяє переосмислювати минуле з позиції сучасної етики. Це означає відкритість до перегляду традиційних уявлень про героїв і злочинців, події та символи. Критичне осмислення пам'яті — це також готовність визнавати історичні помилки і брати на себе відповідальність за них, що є ознакою моральної зрілості суспільства. Визнання минулих злочинів і їх засудження є важливим кроком на шляху до побудови суспільства, яке ставить загальнолюдські цінності на перше місце.

Формування історичної пам'яті, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях, є необхідною умовою для створення гуманного суспільства. Практика меморіалізації повинна ґрунтуватись на такому фундаменті.

1. 10 принципів меморіалізації. Якою може бути пам'ять про війну // Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yaqoyu-mozhe-buty-pamyat-pro-viynu>
2. Гуманітарні виміри воєнних часів: наукове та філософське осмислення: колективна монографія / О.А. Афанасьєв, В.І. Безродна, В.Ю. Жарких та ін. Одеса: Олді+, 2024. 334 с.
3. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 2. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. 412 с.
4. Афанасьєв О., Василенко І. Історична пам'ять: наука та ідеологія // Філософія та гуманізм. Наукове видання. Вип 6. Одеса: ОНПУ, 2017. С.11-19.

Тюрменко Ірина

ЦИФРОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ЗАСІБ ДОКУМЕНТУВАННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Широкомасштабна російська військова агресія проти України загострила питання щодо розроблення підходів, принципів, засад меморіалізації подій війни та її героїв. Свідченням тому є дискусія, яка точилася в українському суспільстві з жовтня 2022 р. до липня 2024 р. щодо місця розташування Національ-

ного військового меморіального кладовища (НВМК). Спочатку планувалося відвести територію в урочищі «Лиса гора» в м. Києві, потім – на території Биківні, і лише в серпні 2023 р. уряд виніс рішення про місце будівництва НВМК у селищі Гатне Фастівського району Київської області, а 23 лютого 2024 р. прийняв важливу ухвалу щодо будівництва меморіального кладовища та затвердив порядок використання коштів, передбачених в державному бюджеті [1]. Таке довготривале обговорення місця вшанування пам'яті загиблих українських воїнів свідчить про важливість формування стратегії «політики пам'яті», яка сьогодні має реалізовуватися в чітких діях уряду, громадянського суспільства, дослідників та всіх зацікавлених осіб.

«Місця пам'яті» – одна з форм вшанування та збереження пам'яті про події війни. Водночас панорама пам'яті має бути представлена різними символами, пам'ятними знаками, формами, включаючи літературні твори, візуальне, театральне, кіно- мистецтво, навчальні дисципліни історичного спрямування, традиції пам'яті та спогадів. З-поміж різних комеморативних практик важливе місце належить задокументованим та оцифрованим матеріалам, інформаційний потенціал яких здатний долати історичний час і географічний простір, зберігаючи пам'ять про минуле для майбутніх поколінь. Тому метою даної публікації є представлення оцифрованої задокументованої інформації про події війни як одну з форм меморіалізації.

Дійсно, усні свідчення, спогади, фото- та відеоматеріали, дані з відкритих джерел, особисті історії, плакати, малюнки, мурали, театральні вистави, документалістика тощо є важливими формами документування російсько-української війни. Вони складають значний інформаційний масив, який увічнює пам'ять про роки війни. Про збереження та вшанування пам'яті на всіх рівнях виконавчої влади йшлося в «Рекомендаціях для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни», які розробив Український інститут національної пам'яті (УІНП) спільно з Національним меморіальним комплексом Героїв Небесної Сотні – Музеєм Революції Гідності та Національним музеєм історії України у Другій світовій війні та іншими партнерами проєкту [2].

Потреба вшанувати та зберегти пам'ять про події війни та її героїв спонукала державні інституції та громадськість активізувати роботу із розроблення підходів до проблем меморіалізації. Зокрема, 28 березня 2024 року УІНП організував круглий стіл «Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання», на якому з-поміж проблем і викликів пов'язаних із збереженням

пам'яті, вказувалося на розроблення стратегії меморіалізації, музеєфікації, а також документування подій російсько-української війни [3].

Водночас розрізнена та зафіксована на різних носіях інформація потребує передовсім збереження та організації доступу, необхідного для використання. Ефективним засобом зберігання є цифровізація, яка допомагає організувати задокументовану інформацію шляхом створення інформаційних ресурсів у вигляді баз даних, платформ, сайтів. Одними з перших до процесу документування та збереження подій війни підключилися архівні та бібліотечні установи. Зокрема, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів станом на 24 березня 2024 поповнив архівні колекції на понад 500 фотодокументів, присвячених подіям воєнного часу [4]. На сайті архіву можна знайти фотографії, на яких зафіксовані події війни.

Дбаючи про збереження пам'яті, Всеукраїнська громадська організація «Українська бібліотечна асоціація» з початком повномасштабної російської воєнної агресії проти України в рамках проєкту «Архівування документів про війну» ініціювала створення «Цифрового архіву документів про російсько-українську війну». До реалізації проєкту долучилося 44 бібліотеки, 51 бібліотекар з 17 областей України. Спільними зусилля було зібрано 43 тис. документів, з поміж яких відео, зображення, текстові матеріали, які вдалося розмістити на серверах американської компанії Portico. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (ХБНБ) як координатор із створення українського цифрового продукту за підтримки Українського культурного фонду протягом 2024 року змогла створити сайт цифрового архіву, до якого було перенесено 4300 документів (10 частина від усіх заархівованих документів) [5]. Це уможливило доступ до оцифрованих документів на теренах України.

В березні 2022 року громадська організація «Докудейз» та британська некомерційна організація Infoscore, сферою діяльності якої є розробка і впровадження технологічних рішень для архівування та аналізу даних, створили некомерційну партнерську платформу «Архів війни». На платформі розміщені цифрові матеріали, які стосуються подій війни та героїчного супротиву українського народу [6]. За джерела комплектування матеріалів слугували дані з відкритих джерел, свідчення, інтер'ювання тощо. Отримана інформація фіксується відповідно до протоколів документування воєнних злочинів, які класифікуються за статтями Римського статуту [7]. Збір та зберігання матеріалів відбувається на основі розробленої методики, яка дозволила автоматично перекладати англійською мовою дані з відкритих джерел, тегувати інформацію та аналізувати її. Архів зберігає оригінали документів та формує їх резервний фонд [8]. На основі матеріалів «Архіву війни» була створена міждисциплінарна лабораторія «LAB:

DOCU/СИНТЕЗ + Архів війни», в межах якої планується створити мистецькі проєкти та документальні фільми присвячені темі пам'яті [9].

Інформація про дослідницькі проєкти та комеморальні мистецькі практики розміщена на платформі «Минуле/ Майбутнє/ Мистецтво» [10]. До здобутків команди можна віднести розроблення глосарію колективної пам'яті, мистецький проєкт «Земля повернення, земля турботи» (червень 2022 року – березень 2023 року), присвячений задокументованим досвідам війни тощо [11]. Платформа суспільно-культурного мультимедійного проєкту Ukraïner так само уміщую задокументовану інформацію про доблесть, гідність, та героїзм народу України.

Отже, сьогодні існують різні сайти, платформи, бази даних, які створені громадськими організаціями, виконавчими органами влади та інститутами соціальної пам'яті для увічнення, вшанування та збереження пам'яті про війну. Водночас зазначимо, що масштаб війни та ціна, яку заплатив український народ, потребує створення на державному рівні об'єднаної інтегрованої платформи, на якій би були уміщені задокументовані матеріали про події війни у форматах відео, аудіо, ігор, текстових матеріалів тощо. До прикладу, така інтегрована освітня платформа Lumni про війни, військові конфлікти, терористичні акти ХХ – ХХІ ст. створена у Франції [12]. Об'єднана платформа про війну в Україні могла б стати прикладом задокументованої національної комеморативної практики.

1. Богданьок О. Уряд виділив 515 млн гривень на Національне військово-меморіальне кладовище. Суспільне. 23 лютого 2024. URL: <https://suspilne.media/691168-urad-vidiliv-515-mln-griven-na-nacionalne-vijskovo-memorialne-kladovise/>
2. Рекомендації для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни. Український інститут національної пам'яті. Офіційний вебсайт. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezhennya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny> .
3. Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання – круглий стіл. Український інститут національної пам'яті. Офіційний вебсайт. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/memorializaciya-viyny-materialy-kruglyh-stoliv/memorializaciya-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny-vyklyky-ta-zavdannya>
4. Дайджест нових надходжень до архіву за січень–березень 2024 року. Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, 24 березня 2024. Офіційний вебсайт. URL: <https://tsdaea.archives.gov.ua/2024/03/26/dajdzhest-novyh-nadhodzhen-do-arhivu-za-sichen-berezen-2024-roku/>
5. Цифровий архів документів про російсько-українську війну. Офіційний вебсайт ХДНБ. URL: <http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/>
6. Архів війни. URL: <https://ukrainewararchive.org/#about>
7. Архів війни. URL: <https://ukrainewararchive.org/methodology/>
8. Архів війни. URL: <https://ukrainewararchive.org/methodology/>
9. Архів війни. Проекти. Мистецька лабораторія. URL: <https://docudays.ua/lab-introduction/>
10. Платформа Минуле/ Майбутнє/ Мистецтво. URL: <https://pastfutureart.org/about/>

11. Земля повернення, земля турботи. URL: <https://pastfutureart.org/land-to-return/>
12. Lumni . Site officiel. URL: <https://enseignants.lumni.fr/>

Некрополістика: теоретико-методологічні засади, дисциплінарний статус, науково-практичні здобутки

Бурденюк Володимир

ПОКУТСЬКІ ЦВИНТАРНІ КАМ'ЯНІ ПЛИТИ – ДОСЛІДЖЕННЯ, ХРОНОЛОГІЯ, АПОТРОПЕЇСТИКА

Визначний мистецтвознавець і державець Кость Широцький звертає увагу на те, що надгробки, в котрих проглядається дуже жива течія народної творчості, є досить цінним явищем із погляду на історію української культури та вони заслуговують значної археологічної, етнографічної й історично-естетичної уваги. [1, с.10]

Проведені дослідження цвинтаря на монастирському передмісті Городенки, що на Івано-Франківщині, завдяки виявленому надгробному хресту 1721 року на могилі «...СТЕФАНА МЕЛЬНИКА ГОРОДЕНСКАГО, БЫВШАГО НА ГРОБЛИ ПОД МАНАСТИРЕМЬ..» дозволили більш чітко локалізувати монастир XVII-XVIII століть. [2, с.47-50] У травні 2024 р. було додатково опрацьовано більше 10 кам'яних хрестів XVIII - початку XIX століть та дві плити.

Рис. 1. Південна (зліва) та північна (справа) плита на монастирському цвинтарі в Городенці.
Фото автора.

Обидві кам'яні плити з червоного необробленого подністрянського піско-вику та були майже повністю занурені в землю.

Перша плита (південна) шириною 470 мм та звужена до низу, з нерівно-мірною товщиною 50-80 мм. На плиті вирізаний восьмикінечний хрест (одне рамено відкололося або не завершене) висотою 750 мм із трикутними кінцями, верхом та основою. Кожна сторона даного трикутника є не прямою, а дещо заокругленою, та розміром 10 мм. Відстань від трикутної основи до першого горизонтального рамена 80 мм, між першим та другим, а також другим і третім раменами 200 мм, між третім та також трикутним вершком 100 мм. Всі три рамена практично одномірні та мають загальну довжину 280 мм.

Друга плита (північна) розширена до низу та має ширину 400-500 мм, а товщину 100 мм. Як і на попередній, на даній плиті також вирізаний восьмикінечний хрест із тією відмінністю, що його рамена не однакові, а в центрі хреста вирізьблено ромб із стороною 80 мм. Хрест дещо менший за попередній і його висота 620 мм. Трикутні кінці, верх та основа також не однакового розміру: сторони трикутника на раменах 60-70 мм, вершка – 80 мм, а основи 140/120/120 мм. Відстань від основи до першого рамена 120 мм, а його довжина 200 мм; від першого до другого – 140 мм, довжина рамена 330 мм; між другим і третім – 150 мм, а довжина 150 мм; між третім раменом та вершком 30 мм.

Вирізаний на плиті хрест без епітафій є певною мірою архаїчним типом і відносить нас до початків розвитку надгробного хреста. [3, с. XVI-XVII] Згадані дві плити з першого погляду є надгробними, проте, з огляду на опис монастиря та прилеглого до нього цвинтаря: «Стоїть на схід від міста Городенки, на краю передмістя, на пагорбку, біля цвинтаря єврейського, на скалі над річкою та млинами... Цвинтар є обширний, без паркану від скали і від млинів. З другого боку оточує його монастирчик збоку церкви зі сторони міста збудований, з коридорчиком і з фіртою.» [4, арк. 299, 299зв.; 5, с.14-20], можна також висунути й інше припущення щодо призначення кам'яних плит. Оскільки вони розташовані на південному та північному кутах межі давнього цвинтаря, то подаємо версію про те, що дані кам'яні плити з необробленого червоного пісковику із вирізаними восьмикінечними хрестами слугували межовими знаками, а також виконували своєрідну апотропеїчну функцію як для самого цвинтаря, так, можливо, й для монастиря. Остаточно визначити приналежність даних плит чи до надмогильних, чи до межових можливо буде тільки після проведення археологічних досліджень на предмет наявності поховань. Віднайдення та опрацювання кам'яних плит кінця XVII – початку XVIII століття на цвинтарі передмістя Монастир покутського міста Городенки є важливим для сучасної некрополістики з огляду на їх культурну та історико-краєзнавчу цінність.

1. Широцький К. В. Надгробні хрести на Україні (з рисунками). Записки наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1908. Т. LXXXII.
2. Бурденюк В. В. Щодо сучасних досліджень української некрополістики. Двадцять дев'ять всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Наука для відбудови України». Мат. Конф., 19 квітня 2024 р., м. Київ. – К., 2024.
3. Щербаківський Д. М. Українське мистецтво Т. II. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. Український Громадський Видавничий Фонд. Київ-Прага, 1926.
4. ЦДІАЛ. Фонд 201. Опис 4. Справа 613.
5. Stetsyk Y. Opis inwentarzny rezydencji bazylińskiej w Horodence (28.05.1764 r.) // Східно-європейський історичний вісник / [Головний редактор В. Ільницький]. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – Вип. 1.

Козирський Володимир, Полевецька Олена, Шендеровський Василь

НЕКРОПОЛІСТИКА, НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА Й МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСТВА

Щораз то нові прояви традиційно людожерської «старшобратньої» любови змушують знову й знову повертатися до глибинних правдиво філософських засад існування нації в часі й просторі. Рід людський, що доволі безтямно опанував нашу прекрасну планету, хоча й досяг беззаперечного поступу в багатьох ділянках своєї не завше моральної діяльності, та порушив поза тим тисячолітні рівноваги не лише суспільної природи, але й власне планетарного довкілля. Спинятися тут на глобальних аспектах перспектив розвою людського роду не будемо, а застановимося на понад пекучій проблемі виживання українців, збереження масованих історичних набутоків української нації – культурних, наукових, технологічних і, певна річ, передовсім ментальних. А це означає глибинне усвідомлення особи як невідкличної частки суцільного багатотисячолітнього суспільного організму, свого рідного, а не кимось вигаданої примарної спільноти.

Про одність і цілісність української нації свідчать хоча б такі історичні факти, що в межах етнічних українських земель не було власне феодальної доби, а порядкували самоврядні віча, що їх заступили згодом козацькі ради, нащадками яких є майдани ХХІ століття. Зазначмо, що й у підавстрійській і підмосковській частинах України суспільне життя переходило не в ієрархічних утвореннях, а в правдиво демократичних громадах, породжених одnodумцями.

Щонайменше чотири століття Москва намагається знищити такий спосіб існування, слід визнати, що досягла навіть певних успіхів, але вже доволі давно зрозуміла, що, можливо простіше знищити носіїв того способу, а не власне спосіб. Тому видається надважливим глибоке усвідомлення правдивої самототожності так цілої нації, як і кожної її особи. Лише дбайливе збереження й вільний

розвій цієї виняткової національної самототожності може забезпечити подальше існування України як окремішнього самобутнього й органічно поєданого з глобальним довкіллям самостійного й самодостатнього суспільного організму.

Слід усемірно плекати, виховувати, розвивати й практикувати притаманну українцям природню здатність до спонтанної самоорганізації за будь-яких обставин, що відживляють природній потік життя від усталених і прийнятних для людей норм. А для того кожна особа має відчувати себе не лише ментально, а й чисто фізично невід'ємною часткою загальнонаціонального організму. Для цього треба усвідомити зовсім просту тривіальну річ: всі ми, живі, живі завдяки тим, хто поклав своє життя за нас. І наш природній чин не лише просто пам'ятати це, а й увічнити цю пам'ять для інших живих і ненароджених поколінь. Дещо вже робиться спонтанно. Алея Героїв у Києві, що може бути прообразом Українського Пантеону, подібні місця в інших містах і селах, усе це закладає потрібне й правильне підґрунтя системи національної пам'яті.

Поза тим конче потрібними й надзвичайно важливими заходами увічнення пам'яті героїв, що кожного дня віддають свої життя за Україну, не можна забувати видатних людей минувшини, яких Москва примусово намагалася вилучити з пам'яті нашого люду. Це потрібно з огляду на багатотисячолітню тяглість культурних традицій України, цінність і велич якої має усвідомити кожен українець. Тому набуває великого політичного й виховного значення плекання й розвій поки що розрізненої діяльності окремих свідомих ентузіастів справи некрополістики, віднови пам'яті й пошуку могил визначних осіб минувшини. Бо це невідклична частина підвалин повновартісного існування нації й основ виховання повноцінного менталітету особи [1].

Чи не вперше цій важливій меті слугує біографічний енциклопедичний довідник «На скрижалях науки» (Київ, видавничий дім «Простір», 2023. 332 с.), в якому висвітлено трагічні долі багатьох вчених, народжених українською землею, що змушені були з різних причин залишити Батьківщину і згодом працювати на розвій інших держав. Більшість вчених, про яких йдеться у довіднику, знищили за часів переслідування під гаслом боротьби з українським буржуазним націоналізмом, а інформацію про іншу частину їх просто вилучили з енциклопедичних видань і наукових джерел. У книзі приділено окрему увагу інформації про місце поховання, про некрополі, де поховано цих вчених як на території України, так і в інших державах, щоб цим привернути увагу громадськості України до її правдивої історії, неоціненної культурної і духовної спадщини, вбачаючи в цьому один із аспектів сучасної національної пам'яті. Варто додати, що значну кількість могил вчених віднайдено завдяки зусиллям багатьох науковців і працівників наших посольств в різних країнах світу.

Наприклад, місце поховання біолога Бориса Балінського на кладовищі «West Park» у Йоганнезбурзі віднайдено завдяки сприянню громадської організації «Українська асоціація в ПАР», нашому посольству в ПАР, а також професору Зеблону Вілаказі.

Знайдено могилу Іоанникія Малиновського. Залишившись без засобів для існування історик, професор звичаєвого права, академік ВУАН в нужді і забутті тихо помер 12 січня 1932 року і був похований в Києві на Байковому кладовищі. У наявних джерелах зазначено, що могила вченого не зберіглася. Нам же вдалося відшукати могилу на кладовищі (ділянка 1) неподалік від могили Олександра Кониського і усипальниці сім'ї Славатинських. Могила академіка захопили, і вона знаходиться в занедбаному стані. Ба більше, на цьому ж кладовищі вдалося віднайти могилу (загублене місце поховання) академіка Миколи Гришка, ім'я якого носить Національний ботанічний сад.

Завдяки директору Звіринського кладовища Михайлові Терещенкові віднайдено могилу міністра УНР, дійсного члена ВУАН, гігієніста, епідеміолога Овксентія Корчака-Чепурківського. Зазначмо, що в столиці Киргизії – Бішкеку – завдяки допомозі співробітників Посольства України в Киргизії вдалося знайти могилу винахідника телебачення, автора відкриття електронної системи телебачення, Бориса Грабовського. У довіднику, крім іншого, є інформація про багато інших повернутих із забуття чи знищених могил [2].

Тож можна зробити висновок, що нове світоглядне розуміння важливості дослідження історичного минулого України й повернення правди про долю визначних українських вчених і їхнього наукового доробку до світової наукової скарбівни є невід'ємною складовою патріотичного виховання молоді й подальшого розвитку джерелознавства в Україні та людства згідно з ідеологією гуманізму.

1. Жадько В. Енциклопедія некрополезнавства. – К.: Преса України, 2013. – 708 с.
2. Шендеровський В. На скрижалях науки. – К.: Видавничий дім «Простір», 2023. – 332 с.

Куцов Костянтин

МОГИЛИ ВИДАТНИХ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ НА ЦВИНТАРІ «КАЛЬВАРІЯ» В УЖГОРОДІ

Ужгородський некрополь «Кальварія» почав діяти на рубежі XVIII-XIX століть і офіційно функціонував до кінця 1990-х рр. Серед кладовищ Ужгорода тут сконцентрована найбільша кількість поховань видатних особистостей, які у різний час творили історію міста. Дослідженням цвинтаря впродовж останніх десятиліть плідно займалися історики і краєзнавці: Л. Сахарова [1; 2], Й. Кобаль

[3, с.124-126], С. Федака [4, с.164-165], Л. Філіп [5, с. 164-168] та ін. Водночас в їх працях головний акцент зроблено безпосередньо на історії розвитку кладовища, а щодо конкретних поховань – увага приділяється здебільшого могилам культурно-освітніх діячів другої половини ХХ ст. З цього контексту несправедливо випали активні учасники українських національно-визвольних змагань (як регіонального так і західноукраїнського масштабу), які свого часу теж знайшли останній притулок на «Кальварії». Про окремі з цих поховань у тематичній літературі маємо лише поверхневі згадки. А між тим робота з виявлення таких об'єктів, як важливий елемент політики національної пам'яті, в сучасних умовах є вкрай актуальною. Пропонована розвідка подає стислу інформацію про розташовані на цвинтарі могили видатного українського правника Станіслава Дністрянського, політика Яцка Остапчука, провідних діячів українського національно-визвольного руху у міжвоєнному Закарпатті: Юлія та Михайла Бращайків, Павла Яцка, Віктора Желтвая, виявлені шляхом опрацювання наукової літератури, архівних джерел, а також безпосередніх натурних досліджень. Зауважимо, що наведений список не є вичерпним, а лише окреслює перспективу подальших досліджень.

Станіслав Дністрянський народився 13 листопада 1870 р. у Тернополі. У 1901-1918 рр. викладав у Львівському університеті, брав активну участь у діяльності Наукового товариства ім. Шевченка. У 1907-1918 рр. був депутатом австрійського парламенту, а у 1918-1919 рр. – членом Української народної ради – законодавчого органу ЗУНР. Після 1919 р. проживав на території Чехословаччині, у 1921-1922 рр. був ректором Українського вільного університету у Празі. Автор численних праць з правознавства, серед яких – проект конституції ЗУНР. У 1933 р. оселився в Ужгороді, де й помер 5 травня 1935 р. Похований на «Кальварії» [6, с. 8-15]. На могилі встановлено невеликий надгробок зі штучного каменю. Поховання є дещо занедбаним, але загальний стан його збереженості – добрий. Статусу пам'ятки могила наразі не має.

Яцко Остапчук народився 1873 р. у с. Нижні Луб'янки (нині Тернопільська обл.). З кінця ХІХ ст. брав участь у політичному житті рідного краю як активіст Русько-української радикальної партії, був близьким соратником Івана Франка. У 1899 р. брав участь у створенні Української соціал-демократичної партії у Галичині, а у 1907-1911 рр. представляв її у австрійському парламенті. Від 1923 р. Я. Остапчук проживав на території сучасного Закарпаття, брав активну участь у створенні і діяльності Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі, товариства «Просвіта», ряду інших організацій проукраїнського спрямування. Після окупації Карпатської України Угорщиною (1939) змушений був виїхати за межі краю: проживав у Братиславі, а згодом у Празі. У період «хру-

щовської відлиги» (1957 р.) повернувся до Закарпаття та оселився в Ужгороді. Довідавшись про приїзд Я. Остапчука, відомий історик Іван Крип'якевич запросив його до Львова, аби записати спогади про І. Франка. Під час поїздки той застудився і по поверненні до Ужгорода – 30 січня 1959 р. помер. Похований на «Кальварії» [7, с. 111-116]. Нині на могилі встановлений обеліск із чорного андезиту. Поховання перебуває у гарному стані, проте статусу пам'ятки наразі не має.

Брати Юлій (нар. 19 квітня 1879 р. в с. Глибоке нинішньої Закарпатської обл.) та Михайло (нар. 14 жовтня 1883 р. у с. Балажер нинішньої Закарпатської обл.) були фаховими юристами, які одразу після розпаду Австро-Угорщини очолили на території нинішнього Закарпаття проукраїнський напрям. 21 січня 1919 р. за їх ініціативою відбувся «Хустський з'їзд», що прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. У міжвоєнний час, коли Закарпаття входило до складу Чехословаччини, брати відігравали важливу роль у його громадсько-політичному житті: Юлій у 1920-1939 рр. беззмінно очолював товариство «Просвіта», а у 1939 р. був депутатом Сойму та міністром уряду Карпатської України; Михайло був головою Руської Хліборобської партії (1923-1924), заступником голови Християнсько-народної партії Підкарпатській Русі (1924-1938), редагував газети «Руська Нива» (1920-1924) та «Українське Слово» (1932-1938), у 1939 р. був депутатом Сойму Карпатської України. У радянський час участі у політичному житті брати, з об'єктивних причин, не брали [8]. Після смерті (1955 р.) Юлія було поховано на «Кальварії», а у 1969 р. поряд з ним поховали й Михайла. У 1993 р. могилу взято на облік як пам'ятку історії місцевого значення [9, арк. 9]. Попри це, надгробку на ній досі немає, замість нього – лише металевий хрест, що перебуває у далеко не найкращому стані.

Активним учасником українського руху у міжвоєнному Закарпатті був й педагог Павло Яцко (нар. 10 червня 1886 р. в с. Дубриничі нинішньої Закарпатської обл.). У 1919-1927 рр. працював управителем школи у Перечині, а відтак викладав у горожанській школі в Ужгороді. У цей період брав участь у створенні та входив до керівництва «Просвіти», Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, «Учительської громади» та ін., був заступником голови Руської хліборобської (1923-1924) та Християнсько-Народної (1925-1935) партій, редагував краєзнавчо-педагогічний часопис «Подкарпатська Русь» (1925-1931), опублікував ряду ґрунтовних статей з краєзнавства, археології та педагогіки. Помер 22 серпня 1938 р. в Ужгороді та був похований на «Кальварії» [10]. На могилі встановлений типовий надгробок зі штучного каменю; нинішній стан збереження поховання – добрий. Статусу пам'ятки історії могила не має, а її існування майже невідоме історикам та краєзнавцям.

Майже невідомою у фаховому середовищі є й могила священика і журналіста Віктора Желтвая – одного з найближчих соратників президента Карпатської України Августина Волошина. Він народився 12 січня 1886 р. в с. Руські Комарівці (нині Закарпатська обл.). Від 1912 р. викладав в Ужгородській учительській семінарії, а у 1925-1924 рр. очолював жіночу учительську семінарію. У 1919 р. був учасником «Хустського з'їзду», пізніше брав активну участь у діяльності «Просвіти», Руської хліборобської та Християнсько-Народної партій; редагував часописи: «Наука» (1914, 1918, 1919), «Свобода» (1922-1928, 1937) та ін. У 1939 р. від активної діяльності відійшов. Помер 24 грудня 1963 р., похований на «Кальварії». На могилі, що нині є сімейною, встановленоobelіск із чорного андезиту; стан збереження поховання – добрий.

Підсумовуючи викладене, хочеться висловити сподівання, що наведений матеріал стане основою для більш ретельного вивчення згаданих об'єктів, сприятиме їх збереженню і взяттю на облік як об'єктів культурної спадщини, відповідно до законодавства), а також стимулюватиме подальші дослідження у цьому напрямку.

1. Сахарова Л. З історії Ужгородського некрополя «Кальварія» // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. Вип. II. Ужгород, 1996. С. 46-63.
2. Жулканич Б., Філіп Л., Сахарова Л. Ужгородський некрополь Кальварія. Відкрита книга пам'яті. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2022. 192 с.: фото.
3. Кобаль Й. Ужгород відомий та невідомий. Львів: Світ, 2003. 196 с.:іл..
4. Федака С. Ужгород крізь віки. Нариси з історії Ужгорода. Ужгород: ВАТ «Патент», 2010. 296 с.
5. Філіп Л. Ungvár-Užhorod-Ужгород. Рідне місто моє. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 404 с.:фото.
6. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. Львів, 1999. 232 с.
7. Малець Н., Малець О. Громадсько-політична діяльність Яцка Остапчука (1873-1959). Мукачево: Карпатська Вежа, 2015. 150 с.
8. Сас Ф. Брати Юлій і Михайло Брацайки // Календар «Просвіти» на 1994 рік. Ужгород: ВВК «Патент», 1994. С. 73-76.
9. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Ф. 2662. Оп. 1. Спр. 45. 110 арк.
10. Помер Павло Яцько // Українське Слово. 1938. 26 серпня. С. 1-2.
11. ДАЗО. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 412. 164 арк.

Парнікоза Іван

ЦВИНТАРІ М. ЕЛЬБЛОНГ (ПОЛЬЩА) ЯК МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

Сучасний повітовий центр Вармінсько-Мазурського воєводства – Ельблонг в середині ХХ ст. став місцем формування досить значної в післявоєнній Польщі української громади. Джерелом її виникнення були українці депортовані 1947 р. в ході злочинної акції «Вісла» з українських етнічних земель, які піс-

ля 1945 р. відійшли до Польщі. Організована українська громада сформувалася тут завдяки діяльності двох організацій: відділу Українського суспільно-культурного товариства (далі – УСКТ, з 1956 р.) та душпастирського пункту (у 1974-91 рр.), а з 1991 р. парафії Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) [1, 2]. Окрім численних місць пов'язаних з становленням громади, а також збережених хронік [3, 4], місцем конкретної матеріалізації української історії Ельблонга є місцеві цвинтарі.

На сьогоднішній день некрополів, пов'язаних з українцями в Ельблонгу, можна нарахувати п'ять: 1) місце поховань в'язнів підтаборів німецького концентраційного табору «Штуттгоф» у лісопарку Проховня; 2) військовий цвинтар на вул. Agrykola, на якому поховані вояки Червоної армії, полегли в боях за Ельблонг та навколишні місцевості в січні-лютому 1945 р.; 3) поховання вояків Червоної армії того ж часу на колишньому протестантському цвинтарі на розі вул. Sadowa та Bema (поблизу православної церкви); 4) комунальний цвинтар Агриколя; 5) комунальний цвинтар Дембиця [5]. Безпосередньо з становленням української громади з 1947 р. пов'язані два останні цвинтарі. Можливо, поховання етнічних українців наявні також на цвинтарі поблизу костела св. Войцеха (вул. Wiejska 4), проте нам поки таких виявити не вдалося.

Сучасний комунальний цвинтар Агриколя (вул. Agrykola, походить з кінця XIX ст., а як польський діє з 1946 р.) складається з трьох історичних частин: лютеранського кладовища парафії св. Анни, прилеглого до нього з півдня мєнонітського кладовища (після Другої світової війни тут розміщено військовий цвинтар радянських солдат) та католицького кладовища св. Миколая. На сучасному цвинтарі не зберіглося нагробків німецького часу. Натомість вціліли дві каплиці та декорована вхідна брама на цвинтарі св. Анни. На кладовищі св. Миколая зберігся господарський будиночок, а також, велике розп'яття встановлене на його головній алеї (54.168301°, 19.423084°). Це важливе в українській традиції місце, адже біля цього хреста український греко-католицький священник проводить молитву у Провідну (Томину) неділю.

Приблизно 5% поховань на цьому кладовищі належать людям українського походження. На нагробках зафіксовано багато типових українських прізвищ. Проте, в умовах написів польською мовою та відсутності підтвердження віросповідання, важко розділити, хто з носіїв цих прізвищ був калакутом (русином, що перейшов на католицизм), хто православним (потенційним вірним православної церкви св. Марії Магдалени у Ельблонгу), а хто греко-католиком. В часи комуністичної Польщі люди не афішували свою відмінність. Наявні лише поодинокі поховання, на яких чітко задекларовано православне віросповідання. Це, наприклад, нагробок Надії та Петра Шуляків. Тут наявне зображення пра-

вославного хреста (54.168436°, 19.420772°). А на нагробку Софії Мельникової (54.168891°, 19.423094°, у вигляді православної каплички на стовпі) додано напис: «Вічная пам'ять».

Деякі поховання підписані українською мовою, що у поєднанні з роками життя померлих свідчить, що це депортовані галичани греко-католики та їх нащадки. На кладовищі наявне лише одне поховання на якому одночасно задекларовано греко-католицьке віросповідання та українську ідентичність. Це могила, у якій поховані Октаби Іван та Емілія, а також Йосип Жолудок (54.167663°, 19.419023°). На цьому цвинтарі поховано також Юлію Пержило (дружину Володимира Пержила – діяча УСКТ в Ельблонгу, 54.169087°, 19.420895°), Григорія Божи́ка (чолового діяча УСКТ, механіка автомобілів, 54.168950°, 19.420959°), Вацлава (Васи́ля) Гу́рака (діяча УСКТ), Романа Шулякевича (напис українською мовою) та представників українських родин Сипутів та Назаровичів (Данило Назарович входив до спілки політв'язнів).

У хроніці парафії УГКЦ у Ельблонгу зустрічаємо інформацію про похорон на цвинтарі Агриколя 01.03.1991 р. місцевого українського вчителя В. Венавського [4]. У цьому похороні приймали участь український та польський священники, що стало своєрідним прецедентом в регіоні. Нам це поховання поки відшукати не вдалося. На цьому цвинтарі також є поховання військовослужбовців польської армії, серед яких також етнічні українці (54.169419°, 19.422957°).

Значно більшим цвинтарем розташованим на вул. Łęczuskiej є комунальний цвинтар Дембиця. Коли на початку 1970-х рр. влада міста стала перед проблемою вичерпання місця на діючому з 1946 р. цвинтарі Агриколя, в якості території нового некрополя обрано вибрано територію по сусідству з дільницею Dębica, від якої цвинтар отримав свою назву. На Дембиці знаходиться значно більше ніж на попередньому цвинтарі українських могил, адже на час його функціонування багато українців вже проживали безпосередньо у місті. У хроніці парафії УГКЦ в Ельблонгу станом на 1996 р. згадується коло сорока могил, які відвідав при okazji Провідної неділі 21.04.1994 р. настоятель о. Андрій Сорока. 22.04.2002 р. при okazji аналогічного заходу згадується вже коло 100 могил.

Цвинтар визначається тим, що тут поховано таких чоловічих діячів УСКТ та парафії УГКЦ в Ельблонгу як Лев Горак (54.167624°, 19.467126°), Іван Дацько та Василь Мільчак (54.168262°, 19.469051°), Володимир Пержило (54.167041°, 19.460831°) та Федір Романюк (ініціатор і перший автор парафіяльної хроніки, голова групи ельблонзьких політв'язнів, 54.166924°, 19.466335°). Тут також знаходиться символічна могила сотенного УПА Михайла Грицини, псевдо «Чайчук» (54.167984°, 19.463039°).

Українські підписи наявні на могилах Ольги Наконечної (54.168143°, 19.468626°) та Степана Іваноньківа-Наконечного (54.166947°, 19.461908°) – матері та прибраного брата багатолітнього голови УСКТ в Ельблонгу Андрія Наконечного, а також на могилі родин Жолудків і Біда (54.168136°, 19.461332°). Серед підписаних українською мовою поховань, необхідно згадати про Івана Кравчука (54.168359°, 19.469458°), що будучи звичайним селянином з с. Новоткі, на старі роки продав свою власність та пожертвував кошти на будівництво нової греко-католицької церкви Різдва Іоанна Хрестителя в Ельблонгу, яка була освячена 2024 р.

На даному кладовищі в Провідну неділю за східним обрядом також відбувається греко-католицьке богослужіння біля фігури воскреслого Христа (54.167943°, 19.468482°), після чого священник обходить могили вірних.

Вищеописана ситуація, коли на головних цвинтарях міста пропорційно представлена українська громада, є звичайною для Польщі. Проте, недостатня увага до цього питання, мало де дозволяє нам говорити про тутешні некрополі більш детально. Важливим питанням є збір інформації про окремих членів громади та висвітлення внеску в діяльність спільноти. Нажаль, реалізовані до цього часу проекти вивчення українських некрополів Польщі, обмежуються або лише до головних осередків, або лише до верхівки піраміди української громади. Окрім детальної роботи з інвентаризації кладовищ та вивчення хроніки спільнот необхідний є також діалог з польським суспільством з метою виведення питання українських некрополів з тіні, та популяризації особистостей спільноти, включення інформації про них до загальної інформації про те чи інше кладовище.

1. Ельблонг. URL: www.pslava.info/Warminsko-Mazurskie_ElblongM,99147.html (дата звернення: 25.10.2024)
2. Парнікоза І. Пам'ятки становлення нової української громади на приєднаних до Польщі після 1945 р. землях (дослідження м. Ельблонг) // Матеріали 23-ї Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки». – К., 2024. – С. 142-144.
3. Хроніка Українського суспільно-культурного товариства. Ельблонг міське правління
4. Хроніка парафії св. Івана Хрестителя в Ельблонзі.
5. Cmentarze Komunalne w Elblągu. URL: <https://elblag.artlookgallery.com/grobonet/start.php> (дата звернення: 25.10.2024)

Ганус Сергій

УКРАЇНСЬКИЙ СЛІД НА МОСКОВСЬКОМУ НОВОДІВИЧОМУ ЦВИНТАРІ: МАРКЕРИ, КОНТЕКСТИ, ТРАКТУВАННЯ

Навколо проблематики поховальної обрядовості, місць вічного спочинку, способів пам'ятання/забуття, меморіальної символіки сформувались такі дисциплінарні зрізи, як некрополістика, танатологія, фунеральна археологія тощо. Своєю чергою вони дотичні до мистецтвознавства, просопографії, геортології, а також соціально-політичної історії, політики пам'яті і навіть міждержавних стосунків. На сьогодні ми можемо вести мову про міждисциплінарний характер танатологічних студій, котрі мають і власну методологію, і авторитетних знавців. М. Вовель, знаковий представник «французької танатологічної школи», відзначав, що «історія смерті дає нам особливо деформований образ людей, і значення цього відображення ще належить розшифрувати» [1, с. 34]. Рестрація та опис матеріалізованих фактів у цій сфері є основою для узагальнюючих побудов, котрі розкривають неочевидні контексти, відбиті у зовнішніх символічних маркерах. Цим створюються можливості встановити відхилення між дійсним станом речей та способом презентації/образом сприйняття. Що, знову ж таки, стає можливим в результаті розкодування таємної мови танатологічних символів [2, с. 26].

Об'єктом нашої уваги є Новодівичий цвинтар, прилеглий до однойменного монастиря, заснований у 1524 р. великим князем Васи́лем III. Місцем упокоєння примонастирська територія стала ще у XVI ст. На кінець XIX ст. вона була цілком заповнена і в 1898 р. некрополь розширили за межі монастирських стін та розпланували ділянки. З 1927 р. рішенням ВЦВК тут стали ховати «осіб зі суспільним становищем». Комуністична влада узяла на озброєння квазірелігійну практику сакралізації старих революціонерів і більшовиків, функціонерів нового режиму, інколи випадкових загиблих «за справу», представників освіти, науки і мистецтва, творчість котрих вписувалась в ідеологічні канони. Показово, що за умов масштабного розчищення території Москви від старих цвинтарів, прах окремих небіжчиків, постаті, котрі відповідали офіційному історичному наративу та «пролетарській культурі», переносився саме на Новодівичий некрополь (героїв війни 1812 р., декабристів, М. Гоголя). Його територія розширювалась ще двічі: в 1949 р. та наприкінці 1970-х рр. Нині він має 3 сегменти – Старий, Новий та Новітній загальною площею 7,5 га, поділеною на 11 ділянок. За своїм значенням це друге після некрополю біля кремлівської стіни місце поховання, санкція на котре вже в радянські часи давалася на вищому владному щаблі.

Згрупуємо похованих на Новодівичому осіб, котрі мали те, чи інше відношення до України (за походженням, народженням, кар'єрою):

1. Політичні діячі:

- М. Хрущов (1894-1971), керівник радянської держави та уряду, у кар'єрі котрого є також перебування на посаді 1-го секретаря ЦК КП(б)У (1938-1947), ЦК КПУ (1947-1949), на чолі уряду УРСР (1944-1947);
  - Ю. Коцюбинський (1896-1937), син класика українського письменства, член першого українського радянського уряду, організатор Голодомору та масових репресій 1930-х рр. в Україні, котрий сам став жертвою останніх;
  - Теща Ю. Коцюбинського Є. Бош (1879-1925), котра в радянській УНР обіймала посаду народного секретаря внутрішніх справ, була в.о. глави уряду.
  - О. Кириченко (1908-1975) став першим етнічним українцем на посаді 1-го секретаря ЦК КПУ (1953-1957).
  - Відомий революціонер-народник О. Богомолець (1850-1935), котрий ніколи не забував свого українського походження, став засновником уславленої медичної династії, батьком Президента ВУАН О. Богомольця (1881-1946).
2. Зрідка – господарські керівники, зокрема уродженець Катеринославщини Вс. Бойко (1914-1970), крупний менеджер урядового рівня у сфері чорної металургії, заступник міністра відповідної галузі в УРСР та СРСР.
  3. Видатні військові та воєначальники: найрезультативніший пілот-ас антигітлерівської коаліції, тричі герой Радянського Союзу, маршал авіації І. Кожедуб (1920-1991); генерал армії А. Гетьман (1903-1987); Г. Береговий (1921-1995) – льотчик-випробувач, космонавт.
  4. Визначні науковці:
    - Геніальний вчений, лауреат Нобелівської премії з фізики 1962 р., очільник теоретичного відділу Українського фізико-технічного інституту в Харкові, академік Л. Ландау (1908-1958);
    - Геніальний вчений широкого наукового діапазону, автор теорії ноосфери, перший президент УАН В. Вернадський (1863-1945).
    - Академік М. Гудзій (1887-1965) – літературознавець зі світовим іменем, дослідник давньоруської та української класичної літ-ри, зав. відділами в Інституті світової літератури ім. О. Горького АН СРСР та Інституті літератури АН УРСР.
    - Конструктори ракетно-космічної техніки, зокрема академіки М. Янгель (1911-1971), А. Люлька (1908-1984), В. Глушко (1908-1989).
    - В Одесі народився М. Гамалія (1859-1949), уславлений мікробіолог, нащадок давнього українського старшинського роду, засновник 1-ї в Російській імперії та 2-ї у світі бактеріологічної станції;
  5. Театральні діячі та кінематографісти українського походження, життя і творча кар'єра котрих пов'язана з СРСР та російським мистецтвом:

- Класик світового та засновник українського кіно О. Довженко (1894-1956), не тільки інтегрувався у публічний мистецький простір СРСР, але й активно прислужився до створення пантеону героїв нової соціалістичної дійсності (М. Щорса, І. Мічуріна), вивіренних історичних наративів («Арсенал»);
- Харків'янка Л. Гурченко (1935-2011) та уродженка Чутового на Полтавщині К. Лучко (1925-2005) – типовий приклад кінематографічної кар'єри українок за походженням. Обидві надзвичайно обдаровані і популярні кінодіви відомі тим, що позбавлялись набутого з дитинства українського акценту і ретельно відпрацьовували чистоту вимови російською.

6. Представники музичної культури:

- І. Дунаєвський (1900-1955) з Лохвиці (Полтавщина) навчався і почав свою творчість у Харкові. Його бравурні марші, увертюри, оперети та вокальні композиції створювали веселковий позитивний образ радянської дійсності.
- У Києві народився і певний час працював композитор-класик Р. Глієр (1874-1956), учнями котрого стали Л. Ревуцький, Б. Лятошинський.
- Зіркою епохи зі своїми піснями-мегахітами стала харків'янка, естрадна співачка К. Шульженко (1906-1984).

7. Непересічний теоретик та практик соціальної педагогіки, А. Макаренко (1888-1939) народився на Сумщині. Зауважуючи на кон'юнктурності щодо оцінок педагогічної спадщини Макаренка, зазначимо, що вона є надзвичайно популярною у ФРН, зокрема вивчається у Марбурзькому університеті.

Таким чином українці, поховані на Новодівичому некрополі так, чи інакше позиціонували себе і сприймалися як представники владної вертикалі, науки і культури радянської, російської, імперської. Хтось пам'ятав про своє походження, родовід, хтось волів його забути. Віддаючи санкцію про їхнє поховання на найбільш престижному некрополі, правлячий режим ліпив з них образ визначних представників єдиного радянського народу, національне походження котрих має суто факультативне значення.

1. Vovelle M. Historia ludzi w zwierciadle śmierci. *Wymiary śmierci*. [red. D. Dmochowska, T. Swoboda]. Gdańsk : Wyd-wo słowo/obraz terytoria, 2010. S. 33-57.
2. Czopek S. Meandry interpretacji w archeologii funeralnej. *Наукові студії: Зб. наук. пр. Історико-краєзн. музей м. Винники, Ін-т археології Жешівського ун-ту*. Вип. 7. Культові та поховальні пам'ятки у Вісло-Дніпровському регіоні: проблеми інтерпретації. Львів-Винники: Апріорі, 2014. С. 18-29.

Музеєфікація пам'яті: вітчизняний та зарубіжний досвід

Цимбал Тетяна

ПРОСТІР МУЗЕЮ ЯК ТОЧКА ПЕРЕТИНУ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ

Поняття та проблема пам'яті є одними з центральних у сучасному українському гуманітарному дискурсі. Науковці досліджують форми репрезентації пам'яті, різноманітність комеморативних практик, види місць пам'яті, що обумовлено, у першу чергу, трагічними подіями російсько-української війни. Європейська ж гуманітаристика звертається до «memory studies» на кілька десятиліть раніше, досліджуючи, у тому числі, й потенціал музеєфікації пам'яті з урахуванням проблем та протиріч останньої [1; 2].

У представленій роботі коротко окреслимо авторський підхід до розуміння проблем музеєфікації пам'яті, виходячи з діалектики індивідуального та колективного досвіду фіксації трагічних подій.

Зауважимо, що вихідними поняттями дослідження є індивідуальна та колективна свідомість, індивідуальна та колективна пам'ять. Перші два поняття є більш вживаними та дослідженими і визначаються, як правило, без суперечок: колективна свідомість – це духовна єдність суспільства, яка існує у вигляді соціальних факторів (моралі, звичаїв, права, традицій, знань тощо) і має сильний вплив на індивідуальну свідомість. Остання, у свою чергу, трактується як духовний світ особистості, в якому відбиваються суспільні цілі, ідеали, вірування, знання, що існують у соціумі [3]. Колективна й індивідуальна свідомість існують у діалектичному зв'язку, адже свідомість індивіда формується шляхом творчого осягнення духовних надбань сучасників та минулих поколінь, а розвиток духовності соціуму залежить від духовних відкриттів, індивідуальних досягнень окремих осіб.

Підкреслимо, що поняття «індивідуальна пам'ять» та «колективна пам'ять» введені у науковий дискурс завдяки працям М. Гальббакса, який змістив фокус уваги істориків з поняття «минуле» на поняття «пам'ять». Саме це поняття дозволяє дослідити, як у свідомості індивіда чи соціуму існують уявлення про історичні події. М. Гальббакс підкреслює: «Як правило, я згадую про щось тому, що мене до цього спонукають інші, їхня пам'ять допомагає моїй пам'яті, а моя пам'ять спирається на їхню... У цьому сенсі виходить, що існує колективна пам'ять й індивідуальні рамки пам'яті» [3, с. 142]. Тобто індивіду

властиві два типи пам'яті: з одного боку, його спогади вписуються в рамки особистого життя, з іншого – у певні моменти він поводить себе як член групи, відтворюючи в пам'яті і підтримуючи безособові спогади, оскільки вони стосуються його групи. Ці види пам'яті, за Гальбваксом, не тільки діалектично пов'язані, а проникають одна в одну: з індивідуальних складається колективна, а індивідуальна спирається на колективну, щоб уточнити певні спогади, пригадати щось або відновити у пам'яті забуте.

У процесі збору та вивчення усноісторичних свідчень учасників Революції Гідності [4], ми спостерігали, що колективна пам'ять зосереджується навколо індивідуальних, однак функціонування останніх неможливе без оперття на існуючі поза нею, встановлені суспільством опорні пункти. Так респонденти, слухаючи або читаючи спогади інших, могли пригадати подію, яку в силу різних причин могли забути або витіснити з пам'яті. Причому наша пам'ять звертається тільки до «прожитої» історії, тому події Майдану, війни, окупації можна розглядати як факти, що змінили життя соціуму, і, в той же час, як унікальні факти, що проходять крізь індивідуальну свідомість.

Такою точкою перетину індивідуальної і колективної пам'яті, на нашу думку, можна вважати простір музею. Його описують і як діалектику сакрального та профанного, і у символічному та ритуальному смислах, але, в першу чергу, це особливий простір, який виділяється з повсякденності та дозволяє особі зустрітися з позачасовими і колективними смислами. Це особливий простір, що існує за своїми власними законами, протилежними звичному порядку речей та входить в особливі стосунки з часом [5]. Відвідуючи музей ми не тільки отримуємо інформацію, але й емоційні переживання від побаченого і почутого, відновлюємо в пам'яті певні події. Адже сучасні музеї за допомогою аудіо та відео засобів звертаються до індивідуального життєвого досвіду відвідувача, апелюють до індивідуальних спогадів, використовуючи інтерактивний режим експозицій.

Індивідуальна пам'ять може не включати ті фрагменти історії, які представлені в музеї, може містити контраверсійні варіанти трактування подій. Тим важливішим є зіткнення цих двох видів пам'яті для формування панорамного бачення історії індивідом. У даному контексті важливо підкреслити політичне значення музеїв, на що звертав увагу Б. Андерсон, наголошуючи, що «музей та музейна уява у глибині своїй політичні» [6, с. 156]. Саме тому у пострадянській, постколоніальній ситуації, у період захисту української незалежності розвиток музеїв має надзвичайне значення як інструмент формування національної ідентичності та символ державності.

У просторі музею наші особисті спогади актуалізуються та корегуються з урахуванням загальновизнаної колективної пам'яті, що стимулює інтерес до подальшої пошукової активності. Сучасний музей поступово перетворюється на першочерговий інструмент культурної активності, на певний варіант мас-медіа. Саме тому він орієнтований, у першу чергу, на емоційні переживання відвідувача, а вже потім на отримання інформації і знань. Однак на відміну від мас-медіа музей надає можливість споглядати та взаємодіяти зі справжніми речами, артефактами певного періоду історії, як, наприклад, Музей Революції Гідності (м. Київ).

Сучасний музей відкриває можливості для розмислів і рефлексій, створює простір подолання ідеологічних кордонів, простір зняття протиріч між особистими спогадами і колективною, офіційною пам'яттю. Причому акцент у новій музеєлогії робиться на інтерпретаціях, тобто на залежності смислів музейних експонатів від індивідуального досвіду відвідувача та працівника музею, що можна трактувати як певний варіант комунікативного повороту.

На жаль, основою нової політики ідентичності українства є травматичний досвід, пам'ять про репресії, голодомор, геноцид, величезні людські втрати, що пережиті в минулому і переживаються сьогодні. Та саме в цих умовах пам'ять набуває ознак сакральності. З іншого боку, така пам'ять орієнтована і на виявлення ворога, зовнішнього і внутрішнього, що може призводити до поляризації суспільства. І завданням культурної політики держави у такому випадку повинно бути подолання протиріч у просторі колективної пам'яті, не призводячи водночас до однорідності пам'яті, що може зупинити діалог і призвести до забуття. Останнє є уявним тимчасовим порятунком від травматичних спогадів, що породжують протиріччя. Натомість пригадування і розповіді про травмуючі події можуть призвести до об'єктивізації та зняття болю.

Отже, діалектика індивідуальної і колективної пам'яті проявляється в тому, що пам'ять постає не простим відтворенням минулого, а його реконструкцією, яка не може повністю співпадати з реальними подіями, а є інтерпретацією, яка відбувається у тому числі у просторі музею, що представляє історію як колективний офіційний дискурс.

1. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ: Кліо, 2014. 272 с.
2. Olick J.K., Robbins J. Social Memory Studies: From "Collective Memory" to the Historical Sociology of Mnemonic Practices // *Annual Review of Sociology*, Vol.24 (1998). P. 105-140.
3. Halbwachs M. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris: Les Presses universitaires de France: Nouvelle édition, 1952. 299 p.
4. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип.3. : у 2 ч. Ч. 1. Київ: К.І.С., 2017. 416 с.
5. Фуко М. Проблеми методу: Інтерв'ю з Мішелем Фуко // *Після філософії: Кінець чи трансформація?* Київ: Четверта хвиля, 2000. 432 с.

6. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ: Критика 2001. 272 с.

Мотрук Світлана

МУЗЕЇ КОМУНІЗМУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ: ЧЕСЬКИЙ ДОСВІД

Трансформація колективної пам'яті та публічного простору в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) розпочалася після падіння там комуністичних режимів наприкінці ХХ ст. на тлі процесу декомунізації. Метою декомунізації було подолання комуністичного минулого, спадщини колишніх повоєнних режимів радянського зразка, ліквідація тоталітарного законодавства, інститутів, методів управління й політики, старого менталітету та особистих структур (номенклатури) [3, с. 48].

Найбільш послідовно декомунізація відбувалася в Чехії (до 1992 р. – Чехословаччині). Щоб законодавчо її забезпечити, чеський парламент ухвалив низку законів, які стосувалися люстрації колишніх посадовців та службовців, засудження комуністичного режиму, керівної компартії та пов'язаних із нею організацій, надання правового статусу учасникам боротьби проти тоталітаризму, а також забезпечення доступу до архівних документів комуністичних спецслужб. На підставі закону 1993 р., комуністичний режим було визнано «злочинним, нелегітимним і таким, який варто відкинути» [3, с. 9-13]. 1 січня 2008 р. розпочав свою діяльність Інститут дослідження тоталітарних режимів, основні завдання якого полягали у вивченні та наданні оцінки політиці нацистського і комуністичного режимів 1938-1989 рр.; документуванні подій та фактів про їхніх учасників; отриманні та наданні громадськості документальних свідчень про діяльність органів влади того періоду тощо. Під керівництвом Інституту, що реалізує державну політику національної пам'яті, діє Архів служб безпеки, який забезпечує збереження та доступ до документів, публікує їх, здійснює самостійно або сприяє пошуку необхідної інформації в них [1, с. 57-58].

Потужним нагадуванням про складний взаємозв'язок, який існує між історією, пам'яттю, політикою й важливою складовою декомунізації публічного простору стало переміщення або знищення пам'ятників тоталітарної доби, а також створення нових структур – музеїв комунізму. Неоднозначність радянського досвіду, через який пройшли країни ЦСЄ, відобразилася в засобах комеморативних репрезентацій цього періоду, де чимало місця відведено різним формам музеєфікації. В більшості країн регіону з ініціативи урядів і меценатів виникли

меморіальні комплекси і музеї, що представляють перебування їх у лоні соціалістичного блоку [4].

В контексті пам'яттєвого дискурсу особливо вагомою видається роль музеїв в умовах соціокультурних трансформацій, зміни традиційних стандартів та стереотипів мислення. Зазвичай в такі періоди відбувається радикальне переосмислення минулого, але водночас спостерігається когнітивний дисонанс ціннісних систем [2, с. 196].

У цьому сенсі показовим прикладом є музеї радянського минулого, які з'явилися і діють на теренах Чеської Республіки. Серед них особливий інтерес становить приватний Музей комунізму в Празі, що відкрив свої двері 26 грудня 2001 р. Його заснував американський підприємець Гленн Спікер, який сам зібрав велику колекцію артефактів комуністичної епохи на блошиних ринках і в сміттєвих магазинах. Експозиція музею на 1500 квадратних метрах, яку можна умовно розділити на три частини («Ілюзія», «Реальність», «Тортури»), в оптимістично-патріотичному тоні розповідає про історію колишньої Чехословаччини після комуністичного перевороту і характеризується іронічно-відстороненим ставленням до комунізму. Цей музей може розглядатися як найпереконливіший приклад економічного советофільства (економічної вигоди з «продажу» комунізму) [4; 5].

Музей пам'яті XX століття, символічно заснований 17 листопада 2019 р. з нагоди 30-річчя Оксамитової революції, тривалий час перебував у пошуках приміщення. Офіційне відкриття було заплановане Міською радою Праги на 2020 р. Цього ж року прийнято рішення про тимчасову штаб-квартиру та експозицію в будинку в Градчанах, що підлягав реконструкції. Триває створення експозиції, яка пропонує всеохоплюючий та критичний погляд на ключові події минулого століття, увічнює світлі й темні сторінки сучасної історії. Музей організує різноманітні заходи: лекції, семінари, конференції, кінофестивалі, екскурсії, онлайн-проекти. Є членом Асоціації музеїв та галерей Чехії, Платформи європейської пам'яті та сумління [6].

Іншим прикладом музеєфікації комуністичного минулого став Музей холодної війни, який відкрився 2013 р. у приміщенні під празьким готелем «Ялта», де раніше знаходився протиатомний бункер для високопосадовців. Тут представлено чимало цікавих експонатів, наприклад, апаратура для прослуховування гостей готеля, оснащення для надання медичної допомоги, уніформа чехословацької служби безпеки. Цього ж року розпочав свою діяльність унікальний Атомний музей Явор-51 в Брдах поблизу Мішова (Пльзенський край) у колишньому сховищі ядерних боєголовок для радянських ракет. Відвідавши експозицію цього музею під землею, можна побачити різні елементи радянсь-

кого обладнання, дизельний двигун та велику кількість протигазів. На території ЦСЄ було 12 таких сховищ [7; 9].

Музей тоталітарних режимів або Музей тоталітаризму – робоча назва музейного проєкту, який згідно з угодою 2017 р., має бути створений у 2027 р. на території колишньої тюрми в Угерске Градіште. Мета музею – нагадати про жорстокості радянського комуністичного режиму, що катував тут політв'язнів упродовж 1950-х рр. Відвідувачі зможуть побачити тюремні камери та каплицю, де будуть працювати дві постійних експозиції. Перша з них присвячується історії тюрми, яка відкрилась ще наприкінці XIX ст. та служила своєму первинному призначенню до 1960 р., а також долям її в'язнів. Відвідувачі зможуть дізнатися про тортури, допити та нелюдське ставлення до ув'язнених з боку слідчих державної безпеки. Друга експозиція розповість про комуністичну пропаганду [10].

Табір для німецьких військовополонених, розташований між двома колишніми урановими копальнями посеред лісу біля Пржибраму, в 1949-1951 рр. служив примусовим трудовим закладом, а потім до 1961 р. тюрмою для політичних противників комуністичного режиму. Експозиції єдиного в ЦСЄ достовірно збереженого тюремного комплексу, названого на честь прилеглого пагорбу Война, знайомлять з переслідуваннями після 1948 р., антикомуністичним спротивом та історією видобутку урану. В січні 2001 р. цей район був оголошений пам'ятником культури, а після реконструкції, у 2005 р., став доступним для відвідувачів як філіал Музею гірництва [8].

Отже, чеські музеї, виконуючи функції документування, консервації, ідентифікації та просвіти, роблять значний внесок у створення сучасної рецепції комунізму та радянського минулого.

1. Власенко С. Подолання комуністичного минулого як складова політики національної пам'яті Словацької Республіки та Чеської Республіки. *Аспекти публічного управління*. 2023. Вип. 11(1). С. 55-63.
2. Киридон А. Музеї як інституції пам'яті. *Україна-Європа-Світ: міжнарод. зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 16(1). С. 193-200.
3. Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт / Центр досліджень визвольного руху. Львів: Часопис, 2017. 52 с.
4. Хархун В. Війна пам'ятей у музеях комунізму. *Україна модерна*. 2014. 16 листопада. URL: <https://uamoderna.com/md/memory-wars-muzeum-of-communism/>.
5. Muzeum komunismu. URL: <https://muzeumkomunismu.cz/cs/>.
6. Muzeum paměti XX. století. URL: www.muzeum20stoleti.cz/.
7. Muzeum studené války. URL: www.muzeum-studene-valky.cz/cs/.
8. Památník Vojna u Příbrami. URL: www.muzeum-pribram.cz/pamatnik-vojna/.
9. Unikátní muzeum atomových zbraní se pro návštěvníky otevírá v Brdech. Český rozhlas. 2013. 17. srpna. URL: <https://plzen.rozhlas.cz/unikatni-muzeum-atomovych-zbrani-se-pro-navstevniky-otevira-v-brdech-6755720>.
10. Věznice Uherské Hradiště. URL: <https://veznicehradiste.cz/>.

ВИКОРИСТАННЯ QR-CODE В ПРАКТИКАХ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

У сучасному світі все частіше можна зустріти приклади опису культурної спадщини за допомогою QR-кодів. Люди все менше купують друкованої продукції, зокрема путівників, нехтують буклетами. З часу появи QR-коди набули великої популярності. Вони практично будують міст між реальною та віртуальною реальністю. Хтось йде вулицею і бачить QR-коди. Це вже є закликом до дії – після сканування його за допомогою смартфона він дає цільові вказівки.

Уряд Керали в Індії у 2015 р. став використовувати QR-коди для виходу на новий рівень самопрезентації. Коды були встановлені по всьому штату, щоб допомогти дізнатися більше про визначні пам'ятки.

В українських реаліях подібну практику можна побачити на прикладі Львову, де подібним чином популяризуються історична спадщина не тільки окремих будівель, а заплановано й зреалізована самостійна прогулянка для туристів. За ініціативи ГО «Туристичний рух Львова» було розміщено інформаційні маркування на понад як 80 об'єктах. Це надало можливість не тільки українцям, але й іноземним туристам легко знайти інформацію про місто, оскільки QR-коди передають інформацію кількома мовами [1, с. 218].

Усе більше і більше людей покладаються на свої смартфони. Це дуже привабливо для туристів, які подорожують з легкими мобільними пристроями.

Скануючи QR-код користувач отримує детальну інформацію про відсканований елемент. Додатки, що використовуються під час сканування QR-кодів, можна знайти вмонтованими на всіх сучасних смартфонах [2, с. 111].

Наразі екскурсія важливим засобом вивчення історичного минулого не тільки в межах шкільної програми, вона дозволяє залучати широкі верстви населення, насамперед, молоде покоління до пізнання історико-культурної спадщини. Наполегливе і всебічне ознайомлення з історією, історико-культурною спадщиною мають стати основою організації екскурсійної діяльності та практик меморіалізації на сучасному етапі [3].

QR-коди наразі стали невід'ємною частиною багатьох екскурсій та самостійного огляду визначних пам'яток. Наявність QR-коду на відповідній пам'ятці, предметі робить їх більш впізнаваними, цікавими і головне широко відомими через можливість не тільки зчитувати цю інформацію, але й поділитися нею.

Саме через QR-коди ми можемо запропонувати не тільки туристам, але й місцевим жителям докладне пояснення пам'яток, пам'ятників і навіть надгроб-

ків, не витрачаючи при цьому великих коштів. Використання QR-кодів дає можливість самостійно знайомитися відвідувачу з об'єктом, що перебуває наразі в центрі його уваги. Можна при цьому обирати мову, якою вони будуть отримувати інформацію. QR-коди розширяють можливості екскурсоводів, які зможуть ілюструвати свою розповідь додатковими матеріалами. Ця технологія дозволяє провадити з дітьми (і не тільки) ігри та інтелектуальні змагання, де кожен QR-код – це питання або підказка відповідних квестів чи вікторин. Безумовно, ці «інформаційні мітки» більшою мірою орієнтовані на самостійних мандрівників, які ніколи не будуть шукати екскурсовода. Проте саме вони привернуть увагу до визначних меморіальних об'єктів. Також маємо певну колаборацію в цьому напрямку. Наприклад, в Ужгороді аудіосупровід на QR-кодах записують винятково за участі місцевих екскурсоводів. Вони доповнені світлинами місцевого фотографа Сергія Гудака. Таким чином, зісканувши QR-код можна «відвідати» живу екскурсію [4].

Завдяки інноваційним підходам, діджиталізації та інтерактивній промоції QR-код може містити не тільки текст, а й різноманітні зображення, відео, аудіо та інші дані про відповідний об'єкт культурної спадщини. Проста прогулянка містом чи навіть кладовищем може перетворитися на захопливу подорож в минуле нашого країни саме завдяки зчитуванню інформації у QR-кодах. Таким чином ми можемо використовувати QR-код для різних методів презентації і залучення більшої кількості людей до проблематики історичної пам'яті та меморіалізації національного надбання.

1. Чорій М. В. Ільтьо Т. І. Застосування QR-кодування в розвитку туристичної галузі регіону. Управління економічними процесами: сучасні реалії і виклики: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 березня 2017 р.). Мукачево, 2017. С. 218-220. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/6216> (дата звернення 03.11.2024 р.)
2. Хрептік О. Можливості використання QR-коду в індустрії туризму. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туризму в регіонах України : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (18–19 травня 2017 року, м. Львів). Львів: ЛДУФК, 2017. С. 110-114. URL: <http://surl.li/xuuww> (дата звернення 03.11.2024 р.)
3. Загорянська О. Л. Екскурсійна діяльність як перспективний напрям розвитку туристичної галузі. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 3. С. 72-76. . URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/cbb2e49e77853672eac468b3ab308650.pdf>. (дата звернення 03.11.2024 р.)
4. Новий туристичний маршрут – Пізнай Ужгород. Туристично інформаційний центр «Турінформ Закарпаття» URL: <https://tourinform.org.ua/novyj-turystychnyj-marschut-piznaj-uzhgorod> (дата звернення 03.11.2024 р.)

ІННОВАЦІЇ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ТУРИЗМІ: АДАПТАЦІЯ МЕМОРІАЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ

Інклюзивний туризм є важливим напрямком розвитку сучасного суспільства, оскільки сприяє забезпеченню рівного доступу до культурної та історичної спадщини для всіх категорій населення. Меморіальні комплекси, які є носіями історичної пам'яті, мусять бути доступними для кожного, зокрема для людей з потребою в доступі, включно з мобільністю, зором, слухом і когнітивними аспектами, функціонувати незалежно, на засадах рівності та гідності завдяки наданню універсально розроблених туристичних продуктів, послуг. Однак в Україні, як і в багатьох інших країнах, ця проблема залишається гострою через низку архітектурних, технологічних, психологічних та соціальних бар'єрів та відсутністю пошуку ефективних рішень.

Важливо проаналізувати світові практики у сфері інклюзивного туризму, спрямованих на адаптацію меморіальних комплексів, та розробити рекомендації для їхньої інтеграції в український контекст. Попри значний прогрес у забезпеченні доступності культурних об'єктів, меморіальні комплекси часто залишаються недоступними для вразливих категорій населення через складнощі з архітектурними рішеннями, відсутність тактильних або візуальних матеріалів інфраструктурі.

Досвід країн світу демонструє різноманітність підходів до забезпечення інклюзивності. Зокрема, у Берліні Меморіал Голокосту є прикладом вдалого поєднання архітектурної доступності з інформаційною адаптацією. Бетонні стели різного розміру розташовані на хвилястому схилі, переміщення повз яких могло би бути незручним. Однак, кут нахилу становить максимум 8%, а 13 з цих «алей» трохи ширші за інші для того, щоб забезпечити доступ для крісел колісних. Ці алеї позначені на громадських тротуарах, які оточують меморіал, що також викладені бруківкою зі спеціальними канавками [3].

Інформаційний центр, який розташований під меморіалом є доступним для маломобільних груп населення завдяки наявності ліфта та спеціальної облаштованої під їхні потреби вбиральні. Доповнюють інклюзивний простір тактильні матеріали для людей із вадами зору, а також аудіогіди, що дозволяють отримувати повну інформацію про історичний контекст меморіального комплексу [3].

Національний меморіал 11 вересня у Нью-Йорку є зразком інтеграції сучасних технологій. Парапети імен Меморіалу 9/11 спеціально спроектовані зі

скошеними кутами, щоб сидяча людина або людина низького зросту мала такий самий вид на внутрішні порожнечі меморіалу, як і людина, яка дивиться на нього з більш високої точки огляду. Сам дизайн бронзових іменних парапетів, що оточують басейни-близнюки меморіалу, дозволяє відвідувачам відчувати імена жертв, доторкнувшись до літер. На всіх рівнях всередині музею є ліфти. Усі входи та громадські приміщення музею пристосовані для маломобільних груп населення. Вони можуть користуватися засобами пересування, зокрема ручними та електричними кріслами, моторолерами, а також допоміжними засобами пересування: ходунками, милицями та палицями. У таких зонах присутній спеціально навчений персонал [2].

Однією з технологій впровадженої в музеї є індукційні петлі, які передають звук безпосередньо відвідувачам за допомогою слухових апаратів, сумісних з Т-котушкою, та кохлеарних імплантатів, встановлені по всьому музею скрізь, де є звук. Відкриті субтитри доступні для всіх виставкових медіа-інсталяцій, які містять аудіо. Для аудіо, яке супроводжує відео, відкриті субтитри надаються на екрані, якщо воно без відео, то субтитри подаються поруч на друкованій етикетці, картці транскрипції, проекторі або моніторі [2].

Аудіогід включає в себе екскурсію з аудіодискрипцією, яка дозволяє незрячим або слабозорим відвідувачам самостійно досліджувати музей за допомогою яскравих і детальних описів експозицій музею. По всьому музею працює персонал, який допомагає відвідувачам орієнтуватися в інтерактивних експонатах з сенсорним екраном [2].

Українські меморіальні комплекси можуть значно покращити свою доступність шляхом впровадження низки архітектурних, технологічних та освітніх рішень (рис. 1).

Рис.1. Схема інтеграції інклюзивності в меморіальні комплекси України

У першу чергу необхідно зосередитися на фізичній доступності. Це включає оснащення комплексів пандусами, ліфтами та спеціальними інклюзивними стежками для маломобільних осіб. Старі архітектурні об'єкти потребують реконструкції з урахуванням сучасних стандартів універсального дизайну, щоб уникнути бар'єрів [4].

Особливу увагу слід приділити тактильним матеріалам, які допоможуть людям із вадами зору краще зрозуміти структуру меморіалу. Це можуть бути тактильні моделі пам'ятників або карти з інформацією, виконаною шрифтом Брайля. Інтеграція технологій VR дозволить людям «відвідати» меморіали, які складно зробити фізично доступними через архітектурні особливості [4].

Мобільні додатки відіграють ключову роль у забезпеченні доступності. Додатки з аудіогідами, інтерактивними картами та текстовими поясненнями мовою жестів зроблять меморіальні комплекси більш зручними для людей із вадами слуху або зору. Освітні ініціативи є невід'ємною частиною адаптації [4]. Персонал меморіальних комплексів має проходити навчання, яке допоможе їм правильно взаємодіяти з людьми з потребами в доступі, до яких відносяться люди з інвалідністю, люди похилого віку, люди з ожирінням, сім'ї з маленькими дітьми. Інформаційні кампанії, спрямовані на суспільство, повинні пояснювати важливість інклюзії та мотивувати до підтримки таких ініціатив.

Не менш важливим є фінансування цих змін. Державна підтримка у вигляді програм і грантів на адаптацію меморіалів має стати ключовим інструментом у вирішенні проблеми. Залучення міжнародних грантових організацій стане джерелом фінансових ресурсів для впровадження інноваційних рішень [4].

Отже, інтеграція інклюзивності в меморіальні комплекси України є важливим завданням, яке сприятиме не лише забезпеченню доступності культурної спадщини, а й формуванню інклюзивного суспільства. Використання світових практик у поєднанні з локальними умовами та вимогами дозволить досягти значного прогресу. Такі підходи можуть стати базою для розробки національних стандартів доступності у сфері культури і туризму. Зусилля в цьому напрямку допоможуть не тільки покращити туристичну привабливість України, а й зробити її лідером у сфері інклюзивного туризму.

1. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів): Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006 р.: станом на 19 черв. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 19.05.2024)
2. 9/11 Memorial & Museum. URL: www.911memorial.org/about
3. Accessible Memorial to the Murdered Jews of Europe Berlin URL
4. Cock, Matthew & Durkin, Olivia & Hilder, Liz & Madge, Claire & Podgorski, Catrin & Rumble, Teresa & Tweed, Adam & Webster, Oli. (2022). Heritage Access 2022. URL: www.researchgate.net/publication/365202998_Heritage_Access_2022

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У МУЗЕЄФІКАЦІЇ ПАМ'ЯТІ: КЕЙС СОБОРУ ПАРИЗЬКОЇ БОГОМАТЕРІ

Музеєфікація пам'яті є ключовим інструментом для збереження і передачі історичної та культурної спадщини. Музеї, меморіали та інші комеморативні простори сприяють формуванню національної ідентичності, збереженню пам'яті про події минулого та вихованню суспільної свідомості. Нещодавні дослідження підкреслюють зростаюче значення цифрових технологій у збереженні та популяризації культурної спадщини в музеях. Музеї все частіше впроваджують цифрові системи для збереження та презентації. Технології віртуальної та доповненої реальності використовуються для покращення вивчення, аналізу та популяризації мистецтва [1]. Оцифрування музейних колекцій вважається вирішальним для розширення доступу та збереження культурної спадщини, особливо в складних умовах, таких як воєнний час [2]. На сучасному етапі розвитку музейної справи цифрові технології, зокрема штучний інтелект і генеративні нейронні мережі, відкривають нові перспективи для створення інноваційного досвіду. Але оскільки в Україні через військову агресію РФ вже втрачено чимало культурних та історичних пам'яток, доцільно розглянути вітчизняний та зарубіжний досвід збереження та відновлення важливих об'єктів в цьому контексті.

Після масштабної пожежі 2019 року відновлення Собору Паризької Богоматері стало унікальним проєктом, який поєднав зусилля істориків, архітекторів, інженерів та технологічних компаній. Одним із ключових партнерів у цьому процесі стала компанія Autodesk, яка використовувала цифрове моделювання для збереження та відтворення архітектурної спадщини собору [3]. Цей випадок став яскравим прикладом використання цифрових технологій та 3D-моделювання для збереження культурної спадщини.

Autodesk застосував технологію Building Information Modeling (BIM), щоб створити детальну тривимірну модель собору. BIM дозволяє не лише візуалізувати структуру будівлі, а й зберігати всі технічні дані про кожен елемент конструкції, що значно полегшує реставраційні роботи. Цифрова модель надає точну інформацію про розміри, форми, розташування та матеріали, з яких побудовано собор, що допомагає реставраторам дотримуватися оригінальних архітектурних рішень. Цей процес також значно пришвидшує розробку реставраційних рішень, оскільки дозволяє віртуально випробовувати різні методи відновлення. До пожежі архітектор і історик Ендрю Толоні провів лазерне сканування собору, що стало важливим джерелом даних для відтворення його структури. Лазе-

рне сканування дозволило отримати неймовірно точні зображення всіх архітектурних деталей, включаючи складні елементи фасадів, внутрішні арки, склепіння та інші конструкції, які тепер могли бути знову втілені у цифровій моделі. Завдяки цим даним Autodesk зміг створити детальну тривимірну модель, яка відображає кожен нюанс структури собору, що особливо важливо для відновлення автентичного вигляду будівлі.

Autodesk інтегрував технології штучного інтелекту (ШІ) у процес моделювання, що дозволило автоматизувати деякі аспекти реконструкції. ШІ аналізував зібрані дані, допомагаючи виявляти пошкоджені частини та визначати, якими методами їх краще відновити. Автоматизація скоротила час, необхідний для аналізу тисяч архітектурних елементів, і забезпечила високий рівень точності відтворення.

Використані технології для відновлення і реставрації можна підсумувати в таблиці 1.

Таблиця 1.

Ключові технології для відновлення Собору Паризької Богоматері

Застосовані технології	Результат
Building Information Modeling (BIM)	Створення детальної тривимірної моделі, що включає інформацію про розміри, форми та матеріали собору для точного відтворення архітектури.
Лазерне сканування (дані, зібрані Ендрю Толоні)	Отримання детальної інформації про архітектурні деталі та точну реконструкцію складних елементів.
Алгоритми ШІ для аналізу даних та ідентифікації пошкоджень	Автоматизація обробки даних, що скорочує час аналізу архітектурних елементів та підвищує точність.
3D-модель для віртуальних турів	Створення віртуальних турів, що дозволяють туристам ознайомитися з собором у процесі відновлення, залучення додаткових коштів.
Онлайн-доступ до цифрової моделі для міжнародних фахівців	Оптимізація процесу відновлення через можливість спільної роботи архітекторів і реставраторів з різних країн.

Як бачимо з останнього пункту таблиці 1, проєкт відновлення собору об'єднав спеціалістів з різних країн, що стало можливим завдяки доступу до цифрової моделі в онлайн-форматі. Архітектори, інженери та реставратори могли спільно працювати над проєктом, використовуючи одну й ту ж модель, що оптимізувало процес і забезпечило високу якість відтворення автентичних елементів. Міжнародна команда мала змогу обмінюватися ідеями та рішеннями в

режимі реального часу, що було особливо цінно для настільки масштабного проєкту.

Відновлення Собору Паризької Богоматері за допомогою цифрових технологій демонструє новий підхід до збереження та популяризації культурної спадщини, поєднуючи традиційні методи реставрації з інноваційними цифровими інструментами. Цей кейс є прикладом того, як цифрове моделювання, 3D-сканування та штучний інтелект можуть забезпечити точність і швидкість відновлювальних робіт, водночас дозволяючи зробити об'єкти культурної спадщини доступними для широкої аудиторії у віртуальному просторі. Однак більшість сканувань було зроблено ще до пожежі, що дозволило мати необхідну основу даних для відновлення. Враховуючи цей факт, доцільно зробити єдиний державний реєстр резервного архівування даних для реставрації всіх важливих історичних та культурних пам'яток України та якнайшвидше провести збір всіх необхідних для відновлення даних.

1. Божко Т., Арєф'єв В. (2023) Нейронні мережі як інструмент графічного дизайну. *Вісник КНУКіМ. Серія «Мистецтвознавство»*. № 48. С. 125-135.
2. Михайлова, С., та ін. (2023) Нейромережа midjourney як інструмент для генерування дизайн графіки. *Art and Design*. № 1. С. 106-115.
3. Restoring Notre-Dame de Paris: today's technology breathes new life to a beloved landmark. *Autodesk News*. URL: <https://adsknews.autodesk.com/en/stories/notre-dame-restoration-2023/> (дата звернення: 08.11.2024).

Височанський Олег

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

В сучасному світі, цифровізація відкриває нові можливості для створення способів збереження та передачі історичної пам'яті. Використання цифрових технологій в увічненні пам'яті дозволяє розширити доступ до культурної спадщини, зберегти унікальні об'єкти і розробити нові підходи до їх презентації.

У світі в цілому та в Україні зокрема вже поширені деякі цифрові технології у збереженні пам'яті. Зокрема, широко використовується оцифровка. Вона дозволяє захистити об'єкти від руйнування і забезпечує доступ для дослідників і більш широкої аудиторії навіть у разі фізичної втрати. Такий метод широко використовується як світовими, так і українськими музеями, збірками та архівами. Наприклад, український цифровий проєкт ridni.org надає доступ до зведених каталогів метричних книг, за якими можна досліджувати походження предків та історичний спадок конкретних територій [1].

Ще за часів пандемії COVID, світові та українські музеї знайшли порятунк у 3D-турах та інтерактивних виставках. Онлайн-відвідування музеїв за до-

помогою спеціалізованих платформ або за допомогою роботів-гідів стало популярною практикою, особливо в ситуаціях, коли фізичний доступ до музеїв обмежений. Зокрема, такими методами успішно користувалися Дніпропетровський художній музей та Хмельницький обласний художній музей [2].

Окрім цього, все частіше використовується доповнена і віртуальна реальність (AR та VR), які дозволяють відтворювати історичні місця та події. Не можна залишити без уваги український “Віртуальний музей пам’яті війни”, за допомогою якого люди змогли дослідити реальність, яку принесла із собою війна [3].

Є також ряд цифрових технологій, які поки не дуже широко використовуються у цифровізації пам’яті, але мають чималі перспективи для цього. Одним із них є генеративний штучний інтелект (ШІ). Він може використовуватися для відтворення історичних сцен, конкретних подій чи їх деталей у форматі тексту, відео чи віртуальних реконструкцій [4].

Перспективними є також мапи пам’яті з аналізом великих даних (Big Data). З аналізом великих даних можна створювати інтерактивні мапи, що візуалізують події певного періоду або місця з історичними деталями – наприклад, для відображення міграцій, змін ландшафту чи наслідків катастроф [5].

Окрім того, відносно новим методом для меморіалізації пам’яті є інтерактивні голограми. З їх допомогою можна моделювати історичні артефакти для інтерактивного вивчення, особливо коли можливість оцифрувати справжню пам’ятку відсутня.

В Україні, враховуючи багату культурну спадщину, складну історію та сучасні проблеми, використання цифровізації в меморіалізації має великий потенціал. Окрім того, при впровадженні цифровізації, з’являється монетизація цифрових продуктів та підвищена доступність. Якщо в першому варіанті віртуальні тури, доступ до онлайн-архівів та інтерактивних виставок можуть стати додатковим джерелом доходу для музеїв, то в другому – завдяки цифровим технологіям люди з обмеженими можливостями та мешканці віддалених районів зможуть отримати доступ до культурної спадщини.

Серед згаданих позитивних моментів, які є “за спиною” цифровізації, варто згадати про важливі питання, що можуть виникати під час роботи над оцифруванням та потребуватимуть вирішення:

- фінансові витрати: реалізація цифрового проекту вимагає значних інвестицій для реалізації такого роду проєктів;
- етичні проблеми: розповсюдження цифрових копій творів може поставити під загрозу їх справжність та культурну цінність (але цю проблему потенційно може вирішити використання блокчейну [6]);

- воєнна загроза: оцифрування може бути єдиним способом захисту спадщини перед її фізичним знищенням;
- використання цифрових технологій в увічненні пам'яті може стати важливим інструментом збереження національної пам'яті та інтеграції української культури у глобальний контекст.

Цифрові технології створюють унікальні можливості для збереження, поширення та переосмислення культурної спадщини. З кожним роком розвитку технологій ці можливості стають все більш гнучкими та багатосторонніми.

Однак цей процес вимагає балансу між технологічним прогресом, етичними аспектами та збереженням автентичності історичних об'єктів. Використання сучасних технологій має сприяти не тільки збереженню пам'яті, а й формуванню нових підходів до її інтерпретації та передачі.

1. Генеалогічне товариство Рідні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ridni.org/>.
2. Носко К. Як українські музеї змінюються і ставлять рекорди з онлайн-відвідувань у часи пандемії [Електронний ресурс] / Катерина Носко // Суспільне Культура. – 2021. URL: <https://suspilne.media/134641-ak-ukrainski-muzei-zminuutsa-i-stavlat-rekordi-z-onlajn-vidviduvan-u-casi-pandemii/>.
3. Віртуальний музей пам'яті війни. – 2022. URL: <https://kyivregiontours.gov.ua/war>.
4. Styx L. How Are Museums Using Artificial Intelligence? / Lauren Styx // MuseumNext. – 2024. URL: www.museumnext.com/article/artificial-intelligence-and-the-future-of-museums/.
5. Lin D. The Application of Big Data in Mapping and Geographic Information Technology / D. Lin, B. Li. // Advances in Computer Science Research. (vol. 77) – 2018. – С. 26–30.
6. Sater S. A Conversation on Art, Museums, and Blockchain / S. Sater, R. Wright. // Tulane Journal of Technology & Intellectual Property.(vol. 21) – 2019. – С. 35–52.

Пшенична Тетяна

ПОШУК, ЩО ОБ'ЄДНУЄ ПОКОЛІННЯ

Від 2007 р. на адресу Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – Музей війни) надходять листи з проханням розшукати відомості про воїнів, які не повернулися з фронту в 1939–1945 рр. Усі звернення різні за обсягом, стилем написання, адресою запитувача, але містять завжди однакові запитання: «Коли загинув?», «Де похований?», «Чи існує його могила?», «Що значить "зник безвісти"?» й т. ін.

У 2006–2019 рр. до Музею війни було передано унікальні документи («похоронки», Іменні списки безповоротних втрат, Алфавітні книги обліку, листування з пошуку тощо) про полеглих воїнів, які були призвані/мобілізовані на фронт із території України. Доти ці матеріали перебували в архівах українських військкоматів, де були не завжди добрі умови для зберігання й неоднакове, на жаль, ставлення до пошукової діяльності. Нині Україна – єдина держава з усіх

пострадянських, яка з метою встановлення інформації, реставрації рідкісних документів та збереження історичної пам'яті зібрала величезний за обсягом банк персональних даних про полеглих військовослужбовців у одному місці: ним став Музей війни.

На підставі цих матеріалів у Меморіальному комплексі створено електронну Всеукраїнську базу загиблих (ВБЗ), яку в міру наповнення музейники викладають на Інтернет-порталі «Мартиролог». Наразі там розміщено персональні дані **564 219** українських військовослужбовців, загиблих під час Другої світової війни, й оприлюднено **687 890** документів по Київській, Житомирській, Вінницькій, Волинській, Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій, Львівській, Хмельницькій і Тернопільській областях [1]. Процес наповнення бази матеріалами з інших територій триває.

Проміжок часу тривалістю понад 80 років не зміг знищити потребу людей дізнатися про долі своїх рідних, яких поглинула найкривавіша бійня ХХ ст.

Якщо відразу по завершенні німецько-радянської війни із запитамі зверталися батьки, дружини, брати чи сестри, рідше діти загиблих, метою яких переважно було отримання пенсій або певних соціальних пільг задля післявоєнного виживання, то в наш час бажання відновити істину щодо колишніх воїнів взяли на себе онуки, правнуки й праправнуки, які здебільшого намагаються відновити власний родовід.

Упродовж останніх десятиліть, від початку ХХІ ст., а особливо з розв'язанням широкомасштабної російсько-української війни, коли ставлення до збереження пам'яті про учасників німецько-радянської війни в суспільстві різко змінювалось (від звеличення до засудження, від замовчування й заперечення до оприлюднення й каяття за минуле), прагнення дізнатися про життя своїх дідів-прадідів не послабнуло, а навпаки – наповнилося глибшим сенсом. *«Мені дуже цікаво знати історію свого роду, адже я сам військовий і захищаю Україну від 2014 р. на фронті», «...складаю власний родовід, оскільки тут – на нулі – зрозумів, наскільки це важливо для мене і моїх дітей»,* – такі слова звучать в усних та письмових запитах українських бійців із передової [2; 3]. Схожі думки висловлено в листі правнучки колишнього воїна: *«Прабабуся та бабуся все життя мріяли знайти його могилу. Розумію, що шанси майже нульові, але вірю в чудо»* [4].

У Музеї розроблено методику пошуку, в якій виокремлюються напрямки: «за місцем проживання», «за однополчанами», «за даними дружини» тощо.

Найпростішим є з'ясування сучасної назви чи статусу зазначеного в «похоронці» населеного пункту, де був похований полеглий боєць. Наприклад, у сповіщенні на червоноармійця **Івана Порву** вказано, що він загинув

26 листопада 1944 р. й був похований на території Угорщини «в с. Деош-дьєр у лесопильного заводу, Мишкольц. уезд» (так у документі). Нині такого села немає, тому що н. п. Діюшдьєр від 1 січня 1945 р. ввійшов до складу м. Мішкольц. У відповіді запитувачу порадили звернутися до установи, яка доглядає за похованнями в цьому місті, бо списків похованих в Угорщині воїнів у Музеї немає, відповідно науковці не можуть підтвердити чи спростувати наявність прізвища **Івана Порви** в реєстрі названої могили [5].

Набагато складніше відновлювати інформацію за документами з помилками, яких припустилися в ПІБ полеглих воїнів – через неякісний первинний облік утрат або звичайний людський фактор.

Скажімо, згідно з даними запитувача, боєць **Григорій Мусійович Чуряк**, 189? р. н., уродженець смт Баришівка Київської області, загинув під час утечі з полону. Автор листа зазначив, що дружину воїна звали **Маруся**, й просив віднайти місце його поховання. Пошук розпочався з перегляду мартиролога «Книга Пам'яті України. Київська область», де містився лише короткий запис про розшукуваного: «1898 р. н., загинув». Тобто інформація підтверджувала участь Григорія Чуряка у війні, але не давала відповіді, коли й де обірвалося його життя.

У мережі Інтернет були знайдені кілька документів, зокрема «картка військовополоненого», «Донесення безповоротних утрат Баришівського РВК» з інформацією про долю Григорія Михайловича ЧУРЯКА, 1899 р. н., також уродженця смт Баришівка Київської області, мобілізованого на фронт у 1941 р. Баришівським РВК. У картці зазначалося, що воїн перебував у полоні під табірним номером 91333 у шталазі № 326, де помер 21 грудня 1942 р. Також були знайдені списки померлих у цьому таборі полонених, останки яких перенесли до кладовища на вул. Зеннерштрассе в м. Шлос-Гольте-Штукенброк, адміністративний округ Гютерсло Форелькруг / Зенне, Німеччина. У переліку похованих значився й Григорій Михайлович Чуряк. Чи був цей воїн тим, кого шукали запитувач і науковці Музею?

Після ретельного аналізу й порівняння всіх наявних та з'ясованих фактів (ім'я дружини; позначки й номери, проставлені в 1946 р. на облікових документах; виправлені дати «зникнення безвісти» на день смерті в полоні) стало зрозуміло, що знайдені матеріали стосуються однієї людини – прадіда запитувача **Григорія Мусійовича Чуряка**, похованого на кладовищі м. Шлос-Гольте-Штукенброк (Німеччина)» [6].

Не меншої скрупульозності потребує встановлення даних «за однопольчанами» або «за місцем дислокації військової частини» – коли науковець додат-

ково шукає інформацію про місце поховання (чи смерті) кількох однополчан, які загинули в один день із розшукуванням бійцем.

Від початку пошукової діяльності на адресу Музею надійшло близько 15 тис. листів із запитами про долі воїнів Другої світової війни [7, с. 48]. Позитивний результат дослідження містять, на жаль, не більше ніж 30 % відповідей. Але й така кількість повернутих із небуття імен полеглих українських бійців є величезною перемогою над забуттям і вагомим підсумком роботи Музею на тлі збереження національної історичної пам'яті про Другу світову війну.

1. Мартиролог. Музей. Пам'ять. Пошук: веб-сайт. URL: <https://martyrology.org.ua/> (дата звернення: 10.10.2024).
2. Запит № 154/2023. *Книга реєстрації вхідної кореспонденції*. Науковий відділ дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – НВ НМІУДСВ).
3. Запит № 191/2023. *Книга реєстрації вхідної кореспонденції*. НВ НМІУДСВ.
4. Запит № 15/2024. *Книга реєстрації вхідної кореспонденції*. НВ НМІУДСВ.
5. Запит № 73/2024. *Книга реєстрації вхідної кореспонденції*. НВ НМІУДСВ.
6. Запит № 52/2024. *Книга реєстрації вхідної кореспонденції*. НВ НМІУДСВ.
7. Пшенична Тетяна. Аналіз пошуково-дослідної роботи Музею війни, проведеної на запити щодо встановлення доль загиблих українських комбатантів Другої світової війни за 2023 р. *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий журнал. 2023. Вип. 1 (38). С. 47–66. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/06.03.2024/pdf/47-66.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

Дрогобицька Оксана

ВШАНУВАННЯ ЖЕРТВ РАДЯНСЬКОГО ТЕРОРУ В УРОЧИЩІ «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ» В ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ*

Трагедія в урочищі «Дем'янів Лаз», де напередодні відступу з м. Станіслав** радянських військ у червні 1941 р. проводилися розстріли політв'язнів, є промовистим прикладом злочинної політики комуністичного тоталітарного режиму у Галичині в 1939 – 1941 рр.

Масові страти на околицях с. Пасічна (нині це один з мікрорайонів Івано-Франківська) надовго відклалися у пам'яті старожилів. Наприклад, Я. Кантор стверджував: «Кожного ранку у ті дні мої сусіди з острахом спостерігали за дорогою, що вела до «Дем'янового Лазу». До сходу сонця кров на дорозі дуже яскраво червоніла, а потім на сонці поступово чорніла» [1, с. 94]. Довгі роки обставини цієї трагедії замовчувалися, або перекручувалися. Щоправда у липні 1941 р. німці ненадовго розкопали місця розстрілів, провели фотозйомку, однак через ризик поширення інфекцій, знову ж закрили поховання. «Витягли жінку, до якої дротом був прикручений якийсь тлумок. Коли його розгорнули, то ви-

явилося, що то дитина, дво- або тримісячна... Ями і витягнутих, може, із 30 трупів стояли так днів три. Люди приходили, дуже багато, але ніхто нікого не впізнав. Потім наказали трупи назад скидати в ями. Пам'ятаю, коли вже засипали ями німці, поскидали в ями гумові рукавиці» – згадував очевидець подій Семен Витвицький [2, с. 97].

У 1969 р. інформація про розстріли в «Дем'яновому Лазі» пролунала ефірі «Голосу Америки», що викликало чергове зацікавлення громадськості. Тоді ж представники влади під приводом розширення колгоспних полів, викорчували лісові насадження і змінили місцевий ландшафт. Останнє значно ускладнило подальші спроби знайти точне місце поховань. Тільки 21 вересня 1989 р. активісти «Меморіалу» на чолі з Романом Круциком та свідки подій знайшли першу могилу. Загалом у ході розкопок тоді було віднайдено кістки 524 жертв, з них 22-ом вдалося встановити особу за допомогою особистих речей чи документів. Працюючи в архівах СБУ, дослідники визначили імена ще 400 розстріляних [3].

Коли 29 жовтня 1989 р. в «Дем'яновому Лазі» відбулося перепоховання, за різними оцінками від 300 до 500 тисяч людей самостійно зібрались, щоб вшанувати пам'ять про загиблих. Згаданий Р. Круцик, стверджував: «О 7-й ранку ми всі були в «Дем'яновому Лазі». До воріт огорожі вже важко було пройти: підходили і підходили релігійні процесії, колони людей з віддалених і навколишніх сіл. Були й такі, що ще за багато годин до похорону пішки процесіями йшли до «Дем'янового Лазу» [4, с. 158]. Прикметно, що приїжджі, які були на перепохованні, брали по жменьці землі, що висипати символічну могилу борцям за волю України у своєму селі [5, с. 166].

У 1998 р. поряд із похованнями звели церкву, а в 2009 р. у її підвалі облаштували музей. Більшість експонатів – це особисті речі закатованих: окуляри, гребінці, зубні щітки, сережки, ложки, взуття тощо. Значну частину становлять людські кістки та черепи з слідами катувань і вбивств. Зараз це місце відоме як меморіальний комплекс «Дем'янів лаз». Тут на Зелені свята щороку збираються сотні людей, щоб вшанувати пам'ять закатованих радянською владою. Такі ж акції проходять і в третю неділю травня – День пам'яті жертв політичних репресій (ця дата встановлена Указом Президента від 21 травня 2007 р). Низка комеморативних заходів відбуваються і наприкінці жовтня, що пов'язаною із датою перепоховання жертв комуністичного режиму. Наприклад на 30-ту річницю перепоховання 27 жовтня 2019 р. у «Дем'яновому Лазі» проходило велелюдне народне віче, а відтак – панахида. Також в усіх храмах Івано-Франківської архієпархії у цей час звучали дзвони, немовби єднаючись з поминальною молитвою на території меморіального комплексу [6].

Цілком погоджуємося із думкою директора комунального підприємства «Пам'ять» Івано-Франківської обласної ради з питань пошуку та перепоховання жертв воєн, репресій і депортацій тоталітарних режимів та голови ГО «Меморіал» Василя Тимківа, що «Дем'янів Лаз» є унікальним музеєфікованим комплексом. Він має стати для українців місцем обов'язкового відвідування, наприклад, як «Аушвіц» для євреїв [7].

Щорічні поминальні богослужіння на території «Дем'янового Лазу» є важливою складовою комеморативних практик в Україні. Вони не тільки віддають шану жертвам комуністичного терору, а й є черговим нагадуванням сучасним поколінням про згубну політику радянській владі і сприяють формуванню національно-патріотичної свідомості молоді. Останнє особливо актуальне в умовах сучасної російсько-української війни.

*Публікація створена в рамках стипендіальної програми Центру діалогу ім. Юліуша Мєрошевського.

**Сучасне м. Івано-Франківськ.

1. Круцик Р. «Дем'янів лаз». Геноцид Галичини. К.: Видавничий дім «ПРОСТІР», 2009. 352 с.
2. Круцик Р. «Дем'янів лаз». Геноцид Галичини. К.: Видавничий дім «ПРОСТІР», 2009. 352 с.
3. У Дем'яновому Лазу пом'янули жертв комуністичного терору. URL: <https://zbruc.eu/node/98181>
4. Круцик Р. «Дем'янів лаз». Геноцид Галичини. К.: Видавничий дім «ПРОСТІР», 2009. 352 с.
5. Круцик Р. «Дем'янів лаз». Геноцид Галичини. К.: Видавничий дім «ПРОСТІР», 2009. 352 с.
6. В Івано-Франківську вшанували українців закатованих у Дем'яновому Лазі. URL: <https://galychyna.if.ua/2019/10/28/v-ivano-frankivsku-vshanuvai-ukrayintsiv-zakatovanih-u-dem-yanovomu-lazi/>

Яценко Борис, Денисенко Олена

МУЗЕЇ І ПАМ'ЯТНІ МІСЦЯ МАНГЕТТЕНА MUSEUMS AND MEMORY SITES ON MANHATTAN

Ядро Нью-Йорк сіті – Мангеттен (особливо ділова його частина) сприймається іноземцями як мережа вулиць, наповнена квапливим, гарячковим і наелектризованим натовпом. Це діловий і водночас інтелектуальний осередок життя не тільки Сполучених Штатів, але і всього світу. В розмовах про цей безумовно унікальний об'єкт в першу чергу йдеться про роль фінансового, корпоративного або технологічного секторів його діяльності, але Мангеттен є також однією із найбільших (точніше – найбагатших) у світі туристичних дес-

тинацій, центр культури, розваг і зосередження в музеях багатих колекцій творів мистецтва.

Мережа вулиць Мангеттена має шахове планування (як і в багатьох містах світу), а головними орієнтирами і точками зацікавленості виступають важливі об'єкти життєдіяльності суспільства. Строгу решітку вулиць навскіс січе проспект Бродвей («широкий шлях» - до появи європейців це була індіанська стежка через весь острів). Інші знакові місця: парки – Централ Парк, Беттері Парк, Ріверсайд Парк; квартали – площа Тайм Сквер і театральний квартал навколо неї, Медісон Сквер Гарден – найбільший багатоцільовий спортивний зал і музична арена в світі; Рокфеллер Центр – тут на Різдво аранжується головна в Нью-Йорку ялинка, а на Радіо-Сіті (в будинку – мюзік-холл) знаходиться популярний оглядовий майданчик, з якого видно весь острів. Самостійну архітектурну цінність мають кілька хмарочосів. Нині особливо популярні хмарочоси «World Trade Center», що постали на місці «Твін Тауерс», знищених терористами 11 вересня 2001 р. Головний корпус блоку – 104-поверховий «One World Trade Center» (висота 541 м) – найвища будівля в Західній півкулі.

Вінчає когорту визначних місць Мангеттена Статуя Свободи – безумовно, символ глобального виміру. (Острів Свободи, на якому стоїть статуя, адміністративно відноситься до Нью-Йорк Сіті, але омивається водами штату Нью-Джерсі). До острова Свободи ходять туристичні теплоходи від Беттері-Парку, але мільйони (!) туристів, що хочуть сфотографуватися на фоні Статуї, можуть сісти на місцевий пором, який щопівгодини йде повз острів до Нью-Джерсі (безкоштовно) і зробити собі пам'ятну світлинку.

Все зазначене формує образ загального вигляду туристичної дестинації – однієї з найбільш яскравих у світі. Але за ним стоять і незлічені можливості «шопінгу», і таїни лицедійства «театрального кварталу» (На Мангеттені 140 театрів, із них – на Бродвеї навколо Таймс-Сквер – 40), і можливості відпочинку з дітьми серед зелені парків і скверів (так, саме зелені, а в сезон квіту сакури і каштанів – і квітів теж). Унікальними є інтелектуальні можливості когорти музеїв Мангеттена. Зусиллями меценатів в них сформовані багаті колекції творів мистецтва, пам'ятки історії, культури та історії природи.

У туристичній дестинації Мангеттена вирізняється так звана «Музейна миля» на 5-й авеню, що йде вздовж східної частини Центрального парку. **«Метрополітенський музей мистецтв»**, що знаходиться тут – найбільший музей США і – за площею експозиції – четвертий у світі. В 2023 р. його відвідали 5,4 млн осіб. Музей був заснований ще в 1870 році – по завершенні громадянської війни в молодій державі – і вже тоді в його постійних колекціях були мистецькі твори древнього Єгипту, Близького і Середнього Сходу, антична класика,

полотна і скульптури старих європейських митців. З тих часів композиції доповнювалися творами із всіх регіонів світу, що демонструють глибокий зріз світової історії і культури – від древньої історії до сучасності, і включають світові шедеври живопису, скульптури, графіки як старих і сучасних майстрів Європи, так і сучасних американських майстрів. На початку ХХІ ст. колекції включають понад 2 млн. робіт і організовані в 17 відділень, побудованих за культурно-історичними або географічними принципами.

Серед найбільш цікавих родзинок при огляді музею варто приділити увагу таким: «Храм Дендура» – одна з найдревніших у світі культових споруд на честь древнє-єгипетської богині Ізиди, що знаходився на березі Нілу. Після того як храм опинився в зоні затоплення водосховища Асуанської ГЕС, за підтримки ЮНЕСКО його фронтон і пілон було перенесено в Сполучені Штати і встановлено в Метрополітенському музеї мистецтв. «Кімната Франк Ллойда Врайта» – на честь американського архітектора і письменника; експозиції декоративного скла і мозаїки фірми «Тіффані»; колекції європейського живопису. Роботи Караваджо і Гойя в залах Ренесансу, Пікассо і Поллока у відділі сучасного мистецтва.

Американський музей історії природи – теж одна з найбільших у світі пам'ятних колекцій. Знаходиться на авеню Централ Парк Вест, що йде вздовж західної частини Централ-Парку. Музейні експозиції почали створюватися в 1871 р. (спочатку вони знаходились в будинку «Арсеналу» Центрального парку), а офіційно музей було відкрито у грудні 1877 р. В просторому п'ятиповерховому будинку діє 45 виставкових залів, планетарій і бібліотека. Музейні колекції складають близько 32 млн зразків рослин, тварин, мінералів, гірських порід, метеоритів і артефактів різних прикладів людської культури. Розмаїття експозицій вражає: від кістяка п'ятиповерхового динозавра в центральному холі (або багатометрового блакитного кита) до метеликів і колібрі; від гігантського метеорита (цілого) до гемми «Зірка Індії» – найбільш коштовного сапфіру в світі.

Понад 5 мільйонів осіб відвідують музей щороку. Особливо людно (і, головне, гамірно) буває по суботах, коли музей заповнений шкільними екскурсіями. Адже це, перш за все, освітній і виховний центр. Але це не пересічний освітній заклад, а «рай» для зацікавлених людей, які прагнуть пізнати природу у всіх її вимірах. Тому спокійна релаксація і естетичне споглядання всіх чудес природи світу в продуманому географічному баченні – це така ж відрада, як і в інших музеях світу. Всього ж на Мангеттені в Нью-Йорку діє 90 музеїв. Є і окремий музей України [1], а артефакти культури козаків подані в спеціальній експозиції Музею історії природи (але на прикладі матеріалів із Кубані).

1. Музей України – 88-й за списком. Адреса: 222 Е 6-th str. Tel.: 212 228 0110. Найближче метро – «Астор-плейс» зеленої лінії, орієнтир – вул. Шевченка.

Литвиновська Юлія

РОЛЬ МУЗЕІВ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДУХОВНИХ ЛІДЕРІВ УКРАЇНИ

Збереження пам'яті про духовних лідерів України є важливим завданням для збереження національної спадщини та культурної ідентичності. Впродовж століть українські релігійні діячі, такі як митрополити, священники, монахи, відігравали важливу роль у формуванні духовності, моралі та культури народу. Сьогодні музеї України зберігають спадщину цих видатних особистостей, пропонуючи глибоке розуміння їх життєвих шляхів та ідей, що надихають і зараз. Тож мета даного дослідження полягає у аналізі ролі музеїв у формуванні історичної пам'яті про духовних лідерів українського народу.

Різноманітним аспектам історії музейної справи в Україні, діяльності музеїв та їх ролі в формуванні історичної пам'яті присвятили дослідження А. Киридон [2], Т. Шершова [9], Л. Чупрій [8], Г. Касьянов [1] тощо.

У Львові функціонує музей, присвячений його життю та діяльності. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького – одна із найвизначніших в Україні та світі скарбниць національної культури та мистецтва. Понад 175-тисячне зібрання музею віддзеркалює еволюцію художньої культури України впродовж дев'яти століть. Предметом особливої гордості є найбагатша у світі збірка українського сакрального мистецтва XII – XVIII ст. та найбільш вартісне у ній зібрання творів іконопису XIV – XVIII ст. (понад 4 000 од.)

Музей постав 1905 р. в якості приватної фундації митрополита Галицького Андрея (графа) Шептицького за назвою «Церковний музей». У плині швидкого розвитку фундації та зростання збірок під орудою першого директора, відомого ученого у галузях славістики, історії мистецтва, книгознавства І. Свенціцького (1905 – 1952), було змінено офіційну назву установи на «Національний музей у Львові» (1911). 13 грудня 1913 р. відбулось святкове відкриття першої експозиції, під час якого засновник урочистим актом проголосив передачу музею в дар українському народові [5].

У вересні 1997 р. в Львівській Богословській Академії (тепер УКУ) відкрили меморіальний музей Патріарха Української Греко-Католицької Церкви Кардинала Йосифа Сліпого. Задум створення музею народився у серпні 1992 р. у дні перепоховання тлінних останків Патріарха у Львові. З цієї нагоди у Львові відкрили виставку філателістичних видань присвячених Патріарху, яку зби-

рав впродовж 30 років відомий популяризатор та пропагандист ідей Патріарха, доктор медицини, Роман Смик зі США. Музей Йосифа Сліпого в УКУ висвітлює життя Патріарха, популяризує ідеї закладені в Заповітах Йосифа Сліпого. Об'єднує три періоди життя Патріарха: львівський, на засланні в Сибіру та римський [3].

Постать Йосифа Сліпого також закарбовується в пам'яті завдяки духовно-меморіальному комплексу у селі Заздрість – музею-садибі Йосипа Сліпого. Адже саме тут у 1892 р., в родині селянина Івана Коберницького-Сліпого народився патріарх Української греко-католицької церкви Йосип Сліпий, у миру Йосип Коберницький-Дичковський. Музей Йосипа Сліпого підтримується зусиллями сестер ордена Святого Василя Великого. Від музею до Зарваницького Марійського духовного центру веде Хресна дорога завдовжки 28 кілометри.

19 січня 2012 р. на Житомирщині, у смт Брусилів з нагоди ювілею відомого мовознавця, історика та митрополита Івана Огієнка відкрився музей. Саме у містечку Брусилів, що менш ніж за годину їзди від Києва 14 січня 1882 р. народився Іван Огієнко. До відкриття музею облаштували експозицію, присвячену Огієнку. Її основу складають унікальні речі – деякі з них привіз із Канади дослідник життя та творчості Огієнка Микола Тимошик, а деякі передали до музею родичі митрополита. Це, зокрема, листування із сином Огієнка Анатолієм, його архіви. Зайняла своє місце в музеї і досі не відома книжка Івана Огієнка «Містечко Брусилів і його околиці», віднайдена нещодавно в спецфондах Київського національного університету ім. Т. Шевченка [4].

У Києві існує також місце пам'яті митрополита Володимира, який майже чверть століття очолював Українську Православну Церкву. Аби кожен міг надихнутися прикладом Архіпастиря, доторкнутися до його речей та відчутти атмосферу, яку він створював навколо себе, було створено Музей Блаженнішого Митрополита Володимира. Загалом експозиція музею нараховує понад 500 експонатів. Серед експонатів музею представлені особисті речі Митрополита Володимира, в окремому залі відтворено обстановку його робочого кабінету. Експозиція основної зали музею включає особисті речі Його Блаженства, якими він користувався щодня. Серед таких експонатів, зокрема, столові прибори з вензелем «МВ» («Митрополит Володимир»); срібна архієрейська умивальниця XVIII ст. для вмивання рук під час богослужіння; срібні літургійні ківшики для теплоти та вишита хустина з особистим вензелем Митрополита [6].

В 2013 р. у Львівському музеї історії релігії діяла виставка «Православ'я. Україна. Історії». Автори експозиції зібрали велику кількість документів, особистих і культових речей, священничий одяг постатей, які з лютого 1917 р. розпочали національно-церковний рух. Дана експозиція включала світлини, особи-

сті речі духовних пастирів України, зокрема, митрополитів Василя Липківського, Іларіона (Огієнка), Полікарпа Сікорського, патріарха Мстислава (Скрипника). Представлені були також речі патріарха Мстислава (Скрипника): скуфія (повсякденний головний убір православних духовних осіб), ваза, ніж для розрізання паперу. Волинський краєзнавчий музей (м. Луцьк) надав експонати про життя і діяльність Полікарпа Сікорського, ініціатора другого відродження УАПЦ. Чимало експонатів радянського періоду ілюструють постаті митрополита Миколи (Юрика), священника Василя Романюка (майбутнього патріарха Володимира). Немало уваги в згаданій експозиції приділено життю й діяльності почесного патріарха УПЦ КП Філарета (Денисенка)[7].

Таким чином, можна стверджувати, що музеї, присвячені духовним лідерам України, є важливою частиною культурного надбання країни. Вони дозволяють відвідувачам зануритися у світ, де слова і дії цих видатних людей мали великий вплив на суспільство, надихали народ на боротьбу за свободу та підтримували моральні цінності. Ці музеї не лише зберігають історію, а й допомагають відвідувачам усвідомити роль духовності у житті українців, забезпечуючи пам'ять про духовних лідерів для наступних поколінь.

1. Касьянов Г.В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118-137.
2. Киридон А. Музеї як інституції пам'яті Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. *Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 16(1). С. 193-200.
3. Музейна кімната патріарха Йосипа Сліпого. *Музей УКУ*. URL: <https://museum.usu.edu.ua/muzej-kimnata-josypa-slipogo/> (дата звернення: 7.11.2024)
4. На батьківщині Івана Огієнка відкриють музей. *Рідна країна - світоглядний портал*. URL: <https://ridna.ua/2012/01/na-batkivschyni-ivana-ohijenka-vidkryyut-muzej/> (дата звернення: 7.11.2024).
5. Офіційний веб-сайт Музею «Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького». URL: <https://nml.com.ua/> (дата звернення: 9.11.2024)
6. Офіційний веб-сайт Музею Блаженнішого Митрополита Володимира. URL: <https://museumbm.com/> (дата звернення: 7.11.2024)
7. У Львівському музеї історії релігії представили копію Томоса про автокефалію Української Православної Церкви. *Фотографії старого Львова*. URL: <https://photo-lviv.in.ua/ukrainskomu-muzeji-istoriji-religiji-predstavlyly-kopiyu-tomosa-pro-avtokefaliyu-ukrayinskoyi-pravoslavnoyi-tserkvy/> (дата звернення: 7.11.2024)
8. Чупрій Л. Музеї історичного профілю як інструмент державної політики пам'яті. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/20.htm>
9. Шершова Т. Музей-джерело збереження культурної пам'яті. *Матеріали конференції МЦНД*. Чернівці. 2022. С. 443-444.

Військові меморіали: практики пам'ятання та меморіалізація

Недавна Ольга

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ГЕРОЇЧНОГО ДОСВІДУ ЗАХИСТУ БАТЬКІВЩИНИ: ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Меморіалізація значущого досвіду окремих людей та людських спільнот, надто — такого досвіду, котрий надихає на подальше життя, конструктивну діяльність, вдячне бажання продовжувати корисні справи, — є необхідною складовою стратегії виживання та перемоги. Це стосується як індивідуального виміру, так і суспільного. Серед чинників суспільного життя завданнями меморіалізації займаються, зокрема, Церкви й релігійні організації — так було протягом всієї відомої історії, так продовжується й зараз: у різних народів, в різних державах.

Особливо актуальним це питання постає під час та після великих потрясінь та випробовувань, найперше — воєн. Зокрема, в Україні ми це бачимо прямо зараз: в публічних дискусіях, у “аншлагу” запитів до психологів та порадах останніх, у зверненнях до священників, у ініціативах окремих груп, організацій, громад. Церкви, традиційно опікуючись меморіалізацією, облаштовували як предметні знаки, що присвячувались пам'яті вірних, їх діям, визначним подіям, так і проводили різні відповідні заходи, впроваджували постійні чи періодичні практики вшанування. Серед такого предметного представлення — храми, каплиці, хрести, стели тощо, а серед заходів — як церковні практики (молитви, молебні, хресні ходи й под.), так і пропозиції Церков різних інших способів меморіалізації: від “садів пам'яті” до пам'ятного найменування об'єктів людського довкілля та колективів (вулиць та площ, шкіл та підприємств, установ та гуртів, і т.п.). Варто зазначити, що йдеться про діяльність Церков і як великих організацій з керівниками на чолі, і Церков як місцевих громад, церковних товариств і груп, священнослужителів та мирян.

Українська Греко-Католицька Церква має значний такий досвід в Україні. Зокрема, у минулому столітті, коли цій Церкві, її вірним дістались десятиліття боротьби за духовну та національну свободу українського народу, пам'ять про героїв цієї боротьби УГКЦ вшановувала у церковних спорудах і меморіальних знаках (за часів УРСР це були переважно каплички та хрести), меморіалах на

місцях поховань, битв, страт та ін. За часів незалежної України впорядковувались та відновлювались раніше облаштовані місця пам'яті, аж з 2014 р. довелось будувати та встановлювати численні нові.

Почався такий новий етап меморіалізації з імпровізаційних пам'ятників загиблим на київському Майдані та на вул.Грушевського під час Революції Гідності, що ці знаки з образами, хрестами і квітами ладнали українці греко-католики, і продовжився похованнями з хрестами і стелами біля церков. У Києві таким місцем природно стало насамперед подвір'я храму св.Миколи на Аскольдовій могилі [1], де вже був меморіал Героям Крут. Серед парафіян цієї парафії УГКЦ — майданівці, що ще 2014 р. стали атовцями, а нині — численні вояки ЗСУ, тож сучасна цвинтарна локація біля даного храму, на жаль, росте.

Священнослужителі й миряни УГКЦ проводжають всіма гідними церковними обрядами та почесами полеглих захисників України, водночас турбуючись про їх рідних, особливо — дітей, вдів та старих батьків, адже вшанування пам'яті померлих має включати конкретну потрібну допомогу їхнім родинам. Молебні у пам'ять героїв стають у цій Церкві не разовими заходами, а періодичними меморіальними духовними практиками.

Проте не менш важливими різновидами меморіалізації героїчного подвигу захисників Батьківщини є ті, що практикує, зокрема, УГКЦ, у ширшому за конфесійний публічному просторі. Серед таких заходів — вечори вдячних спогадів у храмах, куди збираються не тільки їх прихожани, не тільки греко-католики, хресні ходи та молебні у пам'ятних місцях, до яких приєднуються всі охочі [4]. До речі, в останніх випадках часто йдеться якраз про освячення меморіалів полеглим українським воїнам [2; 3; 5]. Там на панахидах, молебнях, різних інших формах духовного вшанування опиняються українці різних конфесій та світоглядів, і про їх вдячні враження часом дізнаєшся принагідно з новин цілком світських ЗМІ.

Варто згадати також і конференційні, наукові заходи, де обговорюються різні проблеми меморіалізації досвіду захисту Батьківщини, котрі проводить УГКЦ. Зокрема, це стосується Українського католицького університету. На останньому, 17-му Єкуменічному соціальному тижні, що мав назву “Від війни до міцного миру: через справедливість і солідарність” і проходив 7-10 жовтня 2024 р. [6], розглядались дані питання. У відповідних дискусіях наголошувалось, що гідна меморіалізація матиме корисний виховний вплив та має бути частиною справедливого миру.

Пролонгованою меморіалізацією можна назвати ініціативні пропозиції УГКЦ з пам'ятного найменування на честь українських героїв — пов'язаних з

їх життям та діяльністю місць, організацій, закладів та об'єктів, а також видання книг про їх подвиги чи таких, що представляють їх творчість.

Отже, серед актуальної діяльності Української Греко-Католицької Церкви вагоме місце займає така, що стосується меморіалізації героїчного досвіду українців-захисників Батьківщини. Важливо, що відповідні акценти ставляться на духовну цінність патріотичних вчинків героїв, на продовження їх життя вдячною пам'яттю про них і підхопленням їх справи — на полях боїв фронтових, у тилівій праці та у внутрішній роботі з духовного зростання. Різні пропозиції цієї Церкви з вшанування пам'яті українських захисників варті розголосу й популяризації, а також і можливої співпраці з боку інших Церков та громадських організацій.

1. Визначні події парафії. *Українська Греко-Католицька Церква св. Миколая Чудотворця на Аскольдовій Могилі*. <https://askoldova-mohyla.org/uk/node,17,3>
2. У Коломії освятили меморіал Повітряних сил ЗСУ. *Українська Греко-Католицька Церква*. <https://ugcc.ua/data/v-kolomyu-osvyatyly-memorial-povitryanyh-syl-zsu-5232/>
3. У селищі Магерів освятили меморіальний комплекс «Воїнам-Героям». *Українська Греко-Католицька Церква*. <https://ugcc.ua/data/u-selyshchi-mageriv-osvyatyly-memorialnyu-kompleks-voynam-geroyam-5700/>
4. У центрі Києва семінаристи УГКЦ вшанували пам'ять героїв Небесної сотні. Київська Архiepархія. *Українська Греко-Католицька Церква*. <https://ugcc.church/blog/u-tsentrykyjeva-seminarysty-uhkts-vshanuvaly-pamyat-herojiv-nebesnoj-sotni/>
5. «Хрест, який зцілятиме рани України»: Глава УГКЦ освятив меморіал «Хрест Героїв» у Вишгороді. *Українська Греко-Католицька Церква*. <https://ugcc.ua/data/hrest-yakyy-ztsilyatyme-rany-ukrayny-glava-ugkts-osvyatyv-memorial-hrest-geroyv-u-vyshgorodi-4447/>
6. 17-й Єкуменічний соціальний тиждень "Стійкість спільнот: шлях до зцілення та відновлення країни". *Facebook*. [https://www.facebook.com/events/7566296990139916/?acontext=%7B%22event_action_history%22%3A\[%7B%22mechanism%22%3A%22search_results%22%2C%22surface%22%3A%22bookmark_search%22%7D\]%2C%22ref_notif_type%22%3Anull%7D](https://www.facebook.com/events/7566296990139916/?acontext=%7B%22event_action_history%22%3A[%7B%22mechanism%22%3A%22search_results%22%2C%22surface%22%3A%22bookmark_search%22%7D]%2C%22ref_notif_type%22%3Anull%7D)

Ругаль Володимир

ОБЕЛІСКИ ТА БРАТСЬКІ МОГИЛИ В РАДЯНСЬКИЙ ЧАС: МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ЧИ ПРОПАГАНДИ?

Радянський пропагандистський апарат ніколи не зважав ані на мертвих, ані на живих, не гребуючи жодними методами, щоб схилити на свій бік маси людей. По завершенні німецько-радянської та Другої світової війн комуністичний режим узяв на озброєння тезу про «Перемогу», здобуту «радянським народом», — акцентуючи на єдності різних націй під своїм крилом. Локаціями цієї пропаганди стали братські могили червоноармійців та місця пам'яті, створені комуністичною владою по завершенні війни в кожному населеному пункті, — обеліски.

Братські могили загиблих воїнів, збережені до сьогодні, переважно були сформовані в повоєнний час. У роки німецько-радянської війни їх поховання мало відбуватися відповідно до наказів народного комісара оборони СРСР. У період від 1941 р. до лютого 1944 р. діяли норми наказу № 138 від 5 березня 1941 р., а з 1944 р. – № 023 від 4 лютого 1944 р. [1; 2].

Утім, як виявилось, в дійсності дотримуватися цих наказів не завжди було можливо, особливо під час оборонних боїв та відступу. Похованнями загиблих військових у 1941 р. переважно займалися жителі територій, де точилися бої. У більшості випадків їх хоронили не на кладовищах, а в окремих могилах на своїх подвір'ях, і здебільшого ці солдати вважалися невідомими. На початку 1980-х рр., виконуючи постанову Ради міністрів СРСР від 11 квітня 1979 р. № 339, такі могили переносили до братських. Наприклад, одна з них була на подвір'ї жительки с. Жуляни (нині – територія м. Київ), яка за нею доглядала. Наприкінці 1970-х рр. останки військовослужбовця перепоховали в братській могилі, а в 1988 р. встановили його ім'я: Ілля Васильович Малишев [3, 34–40].

Під час наступальних боїв Червоної армії похованням загиблих військових опікувалися спеціальні команди. Про це йшлося в наказі НКО № 023 від 4 лютого 1944 р. Потрібно зауважити, що до процесу залучались і місцеві жителі відповідних територій, переважно жінки. Саме в той час багато загиблих і похованих у братських могилах воїнів стали невідомими. Адже якщо в могилі було хоронили більше ніж п'ять осіб, то викарбовували імена перших п'яťох, а далі писали: «...та інші» [4]. Саме під означенням «та інші» зникли імена мільйонів солдатів, хоча відповідно до наказів мав формуватися список, один екземпляр якого залишався в місцевої влади.

Загиблих хоронили як у братських, так і в окремих могилах. Нині, на жаль, ми не можемо сказати, скільки було таких могил, адже по війні відбувалися централізовані перепоховання, під час яких із кількох могил рештки воїнів зносили в одну, зазвичай у центрі села або в парку міста. Саме в цьому процесі втрачалися вже й зафіксовані імена полеглих. Їх заносили до списків як «невідомих воїнів», адже для комуністичної ідеології «невідомий воїн» прирівнювався до Героя.

Догляд за могилами покладався на місцеву владу, яка відповідно до постанов і рішень регіональних органів щороку проводила озеленувальні та інші роботи.

Відповідно до постанови РНК СРСР № 460–165-с від 18 лютого 1946 р. до 1 травня 1946 р. слід було розробити 50 проєктів пам'ятників для військових кладовищ, братських та індивідуальних могил [5, арк. 18–19]. Після затвердження цих проєктів на братських могилах було побудовано відповідні

пам'ятники, що існують і нині. У перші повоєнні роки на похованнях, чи то братських, чи індивідуальних, установлювали обеліски – трикутні знаки із зіркою і табличкою, що містила інформацію про захоронених. Згодом окремі могили зносили до братської – в центрі села чи селища, а в містах – у парку чи на кладовищі.

Обеліски встановлювали біля місць пам'яті загиблих місцевих жителів населених пунктів. Найчастіше братську могилу та обеліск розташовували неподалік, і саме ці локації ставали місцем пропаганди комуністичного ладу. 9 травня біля них відбувалися мітинги, де розповідали про перемогу завдяки Комуністичній партії, а не солдатам.

Слід зазначити, що 9 травня як свято – День Перемоги – було офіційно затверджено в 1945 р., тоді ж таки воно стало неробочим днем. Але згідно з указом Президії Верховної ради СРСР від 23 грудня 1947 р. цей день знову стає робочим, хоча його статус як свята не зникає. А вже від 1965 р. 9 травня знову зробили святковим вихідним днем, коли біля створених меморіалів проводили так звані мітинги, з пафосом говорячи на них про перемогу [6]. На ті зібрання запрошували ветеранів, які ділилися спогадами. Варто зазначити, що здебільшого це були колишні воїни радянських спецвійськ чи представники офіцерського складу, адже звичайні рядові солдати не могли говорити про пережиті жахіття. Для них цей день був днем пам'яті про побратимів, які віддали своє життя. Згодом пропаганда дала результати й 9 травня перетворилося на дату «побєдобєсія».

Україні вдалось уникнути повного поглинання тією тенденцією. Її жителі бережуть пам'ять про своїх співвітчизників, загиблих на фронтах Другої світової війни в складі різних військових формувань. Нині пам'ять про тогочасні жертви ми вшановуємо, як і більшість країн світу, 8 травня.

1. Приказ заместителя народного комиссара обороны № 023 от 4 февраля 1944 г. *Електронне зібрання* наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі НМІУДСВ).
2. Приказ народного комиссара обороны СССР № 138 от 15 марта 1941 г. *Електронне зібрання* наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті НМІУДСВ.
3. Облікові картки військового поховання в с. Жуляни (братська могила). Картотека на загиблих військовослужбовців, похованих у братській могилі в роки ВВв. 2009 р. *Фонди* НМІУДСВ. Тф-5182/28.
4. Приказ 344 гвардейскому стрелковому полку 119 гвардейской стрелковой дивизии. Действующая армия *Електронне зібрання* наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті НМІУДСВ.
5. Державний архів Київської області. Ф. Р. 880. Оп. 9. Спр. 9.

6. Івченко Б. Історія свята Дня Перемоги у Радянському Союзі (1947–1965 рр.). *Історична правда*: веб-сайт. URL: www.istpravda.com.ua/articles/2017/05/13/149776/ (дата звернення: 16.10.2024).

Константинов Валерій

МЕМОРІАЛИ В УКРАЇНІ ЯК СКЛАДОВА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Проблема військово-патріотичного виховання є надзвичайно важливою у вимірі російсько-українського протистояння взагалі та повномасштабної російської агресії проти України.

Важливе значення для військово-патріотичного виховання має **історична українська військова традиція** – сукупність символів, образів, звичаїв, обрядів, церемоніалів, уявлень, цінностей тощо, що стосуються війська, захисту Батьківщини, які в історичній ретроспективі формувались на нашій землі і в наших предків.

Це питання досить виразно висвітлено у роботі експерта з національно-патріотичного виховання Бігуса Миколи "Українська військова традиція в діяльності виховних організацій та національно-патріотичного виховання загалом" та інших його роботах. [1]

Ми згодні з автором, що українська військова традиція є дуже важливою для формування ідеологічного змісту військово-патріотичного виховання, адже ілюструє історичне прагнення боротьби за Україну, доносить найважливіші цінності, виражені в образах, символах, є основою для формування гордості за наших героїв та воїнів минувшини, готовності продовжувати їхні славні подвиги.

До складових української військової традиції автор відносить:

- **військові символи** різних історичних епох, що сприймаються як наша історична спадщина. **Княжий знак "двозуб"** – символ Святослава Ігоровича Хороброго, який зараз використовується Силами спеціальних операцій ЗСУ;

- **княжий знак "тризуб"** – символ Володимира Великого. Державний герб України. Традицію його використання як національного і військового символу було відновлено в часи національного відродження в кінці 19 – на початку 20 століття, пізніше він став державним гербом УНР, почав активно використовуватись із реформою української армії після 2014 року.

- **тризуб з мечем**. Народжений в 20 столітті, як емблема Організації українських націоналістів (автор – Роберт Лісовський), після 1990-х став одним із

загальноновживаних символів боротьби за самостійну Україну, зокрема і як частина військових емблем (наприклад полк НГУ "Дніпро -1" з 2014 року);

- **Козацький хрест** – після здобуття незалежності набув активного використання в силових структурах, найперше в ЗСУ – малиновий хрест із тризубом;

- **хрест в інших варіаціях** - популярний символ, на основі якого творили оригінальні символи: Галицький хрест (використаний при створенні емблеми УНСО), Хрест Симона Петлюри (використовувався як надгробок для вояків УНР, УПА, а тепер і на могилах сучасних Героїв). Є емблемою благодійного фонду "Героїка";

- **козак** на козацьких печатках, гербах. Голова козака разом із козацьким хрестом, шаблею і булавою використовується у військово-патріотичній грі "Сокіл ("Джура"), заходах дитячої громадської козацької організації "Дніпровська січ", громадської організації "Юний прикордонник" та інших.

Найбільш фундаментальними носіями військово-патріотичної символіки є меморіальні комплекси, як складова частина військово-патріотичного виховання. Що саме сьогодні можна використовувати з цією метою, які матеріальні активи?

Так історично склалося, що Україна лише епізодично мала свою державу через наявність серйозного сусіда і опонента, який весь час сприймав українців як етнос, що із часів первіснообщинного ладу мріяв про "воз'єднання" з російським народом і не мав власної історії. [2]

Імперська російська політика не дозволяла героїзації українського народу взагалі, у тому числі військово-патріотичної меморіалізації українців. Так само складалася історія і на теренах інших імперій, куди входили західні частини України.

Тож в історичному аспекті маємо суттєву прогалину, коли у такій важливій галузі, як меморіалізація, ми фактично не маємо суто українських монументальних комплексів, сповнених героїчного і переможного історичного пафосу.

У той же час інші держави мають подібні комплекси, відомі практично усьому світу. Наприклад, грандіозний комплекс на честь перемоги у Битві народів під Лейпцігом, Німеччина (16 жовтня 1813 року під Лейпцигом почалась вирішальна битва у війні проти Франції, в результаті якої від наполеонівських військ були звільнені всі німецькі держави, а війська Шостої коаліції змогли наступного року увійти на територію Франції і змусити Бонапарта зректись престолу).

Трафальгарська площа у центрі Лондона – меморіальний комплекс на честь перемоги Англії над іспанцями в Трафальгарській битві 21 жовтня 1805 року.

Трокадеро – центральна площа у Парижі – меморіал на честь перемоги французів проти іспанців 31 серпня 1823 року.

Мені можуть заперечити, що у нас також є історичні пам'ятки нашого минулого: Володимиру Великому, Богдану Хмельницькому, багато пам'ятників у Севастополі, Одесі, Миколаєві, Херсоні тощо. Але не можна відхилити те, що усі вони були споруджені за часів імперії в імперських інтересах росії.

В Україні багато меморіалів, у тому військових, поховального, некрологічного, жалобного, врешті жертвовного характеру. Як історична пам'ять, вони мають велике значення – Бабин Яр, і меморіал Голодомору, і меморіали жертв тоталітаризму та інші.

Але реалії сьогодення, тяжкий досвід війни свідчать, що для військово-патріотичного виховання потрібні не жертвні меморіали, просякнуті сльозами і горем. Потрібні як історичні, так і сьогоденні меморіали, насичені символікою зброї, трофеїв, реальних переможних героїв, пафосом звитяги і непереможності українців. Цього вимагають реалії війни, яка точиться більше 10 років.

Цього вимагає Бойовий статут ЗСУ: рішучість, активність і безперервність ведення бою полягає в постійному прагненні до повного розгрому противника, завданні йому могутніх ударів, нав'язуванні своєї волі, зриві його намірів і створенні йому не вигідних умов, у зухвалих, сміливих і енергійних діях, проведених наполегливо, завзято, вдень і вночі за будь-якої погоди. [3]

Тож бойовий досвід ЗСУ, мій особистий бойовий досвід та досвід як пошуковця, бойовий досвід свідчать, що політика держави і суспільства в царині меморіалізації військово-патріотичного виховання має бути спрямована не на формування жалобності, скорботи чи жертвовності, готовності стати мертвим героєм, а на реалізацію вимог Бойових статутів перемогти і знищити противника на полі бою, на виховання сміливості, рішучості і почуття безумовної переваги над ворогом.

1. <https://plastovabanka.org.ua/dumka/ukrayinska-vijskova-tradytsiya-v-diyalnosti-vyhovnyh-organizatsij-ta-natsionalno-patriotichnogo-vyhovannya-zagalom>, www.facebook.com/scoutmaster.bigus
2. www.armyfm.com.ua/vijskovo-patriotichne-vihovannya-yak-najvazhlivisha-skladovana-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya
3. Бойовий статут Сухопутних військ ЗСУ, частина II. Батальйон, рота. – К: Центр учбової літератури, 2022. – 304 с.

МЕМОРАЛІЗАЦІЯ ВЕРХНЬОСІЛЕЗЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1945 Р.

Верхньосілезька трагедія 1945 р. – це одна з найтрагічніших сторінок Другої світової війни та післявоєнного періоду в Європі. Масові депортації німців та інших національних меншин з Верхньої Сілезії залишили глибокий слід у пам'яті поколінь. У 1945 р. Червона Армія вступила у Верхню Сілезію. Радянські «Визволителі», не розуміючи місцевої специфіки і будучи впевненими, що вступають на німецькі землі, жорстоко поводитися з місцевими жителями звільнених районів, бажаючи «відплатити» за ті страждання, яких зазнали росіяни від німців. Жорстокі бомбардування цивільних об'єктів, зґвалтування, вбивства та грабунки стають щоденним явищем. Кваліфіковані робітники, які живуть у містах Верхньої Сілезії, для Сталіна – лише військова здобич. Швидко починаються примусові депортації верхньосілезьців на радянські шахти. Депортуються цілі родини, і все це відбувається у співпраці з комуністичною владою Польщі. Завдання депортованих було простим: високою працездатністю та фаховими знаннями вони мали розвивати відсталу промисловість СРСР.

Глівіце було першим великим містом у Верхній Сілезії, куди ввійшли радянські війська в 1945 р. За тиждень після «визволення» червоноармійці розстріляли понад 800 жителів, але жорстоке поводження з цивільним населенням Верхньої Сілезії з боку Червоної Армії не обмежувалося лише німецькою частиною довоєнної Верхньої Сілезії, а й частиною, яка до 1939 р. належала Польщі. У Галембі 28 січня 1945 р. радянські війська розстріляли 35 жителів Галемби та Старої Кузьниці. Серед розстріляних жителів були сілезькі повстанці та робітники з інших регіонів Польщі [1].

У період лютого-березня 1945 р. почалися депортації на роботи в СРСР. Рішенням Державного комітету оборони СРСР від 3 лютого 1945 р. на всій території Верхньої та Нижньої Сілезії було наказано інтернувати чоловіків 17-50 років, здатних носити зброю. Операція почалася 12 лютого 1945 р. На вулицях розклеювали оголошення з наказом чоловікам з'явитися на збірні пункти з запасом їжі та одягу на 14 днів. Офіційна причина – проведення суботників і відбудова держави. З цього моменту чоловіків, які з'являлися на збірних пунктах, інтернували і готувалися до депортації вглиб СРСР. НКВД переходило відразу до затримання цілих бригад робочих місць після закінчення робочих змін. Наприклад, 28 березня 1945 р. в Битомі всю зміну шахтарів шахти «Бобрек» зупинили, вийшовши на поверхню, і загнали у вагони для худоби – «krowiok» – відправлено в глиб СРСР. Депортації тривали до середини квітня 1945 р. [5].

Після цієї дати інтернованих на місці, у Сілезії, використовували переважно для демонтажу німецьких промислових підприємств. Депортації мали трагічні демографічні наслідки для краю. Підраховано, що в 1945 р. в Глівіце чоловіки віком 17-50 років становили лише 17% мешканців. Товариство Верхньої Сілезії було товариством жінок, дітей і людей похилого віку. Тому не дивно, що в середині квітня інтернуванню підлягали і жінки віком 17-50 років [6, с. 11].

Відсутність інформації про долю депортованих або розбіжність інформації, наданої раніше звільненими працівниками ГУЛАГу, викликали велику невизначеність серед родичів, яка іноді тривала кілька років. Зусилля повернути чоловіків розпочалися в березні 1945 р. підготовкою списку депортованих, спочатку лише осіб польської національності, а пізніше – після процесу перевірки мешканців Верхньої Сілезії – усіх депортованих. З одного боку, адміністративна влада намагалася їх повернути, а з іншого – господарська влада, особливо Центральна управа вугільної промисловості в Катовіцах [4].

На прохання польського посольства в Москві було вжито заходів щодо створення списку депортованих шахтарів, який був створений у грудні 1946 р. та виданий у вигляді книги польською та російською мовами накладом 1000 примірників найточніший список інтернованих. Через низьку ефективність влади, Польський Західний Союз у 1946 р. склав власний список, який до березня 1947 р. включав 20 тис. прізвищ, переважно з околиць Битома, Глівіце та Забже. За підрахунками, радянські війська вивезли з Верхньої Сілезії від 30 000 до 45 000 тис. осіб, з яких 95 % чоловіки. До кінця 1949 р. до Верхньої Сілезії повернулося приблизно 5,5 тис. осіб, хоча часто не прямо додому. Більшість інтернованих радянська влада переправила як німців до табору МВС СРСР у Гронефельде біля Франкфурта, і лише звідти вони повернулися до рідних міст [6, с. 12].

Повоєнна Польща – держава робітників і селян, очолювана робітничою партією, не змогла захистити своїх громадян, переважно робітників, від депортації до Радянського Союзу в 1945 р. А коли це стало фактом, повернути населення не вдалося. Тому не дивно, що для ПНР тема депортації була незручною і підлягала повному забуттю. Офіційна преса, видання та історіографія мовчали. Січнева трагедія 1945 р. була приречена на забуття. Прорив стався лише після падіння комуністичної системи в 1989 р. [2]. Спочатку несміливо, потім все наголосніше почали вимагати правди про 1945 р. Торгова газета «Górník» по частинах публікувала список депортованих, складений у 1945 р. Органи місцевого самоврядування розпочали церемонії вшанування. До роботи взялися історики та публіцисти. У 1991 р. Окружна комісія з розслідування злочинів проти поль-

ського народу почала розслідування Верхньосілезької трагедії. У 1993 р. вийшла праця «Жертви сталінізму на Битомській землі» за редакцією Яна Драбіни, а 2003 р. у Верхньосілезькому музеї в Битомі відкрилася велика виставка, підготовлена катовицьким відділенням Інституту національної пам'яті [1].

Після зняття завіси мовчання про Верхньосілезьку трагедію почалися різні форми вшанування, особливо меморіальні дошки та пам'ятники. За різними оцінками, з Верхньої Сілезії було перевезено приблизно 40-60 тисяч осіб – шахтарів, залізничників, металургів. Серед депортованих були сілезькі повстанці, вояки Вересневої кампанії, учасники антинацистської змови [6, с. 11].

День пам'яті Верхньосілезької трагедії відзначають 27 січня [7]. Пам'ять жертв Верхньосілезької трагедії вшановують біля пам'ятника жертвам Центрального трудового табору в Явожно, де, крім поляків (зокрема солдатів Армії Крайової), було ув'язнено багато сілезців, особливо шахтарів. А 17 квітня 2016 р. з'явився пам'ятник у Тихах – Вільковій. Її автором є Томаш Венклар, а форма відсилає як до хреста, так і до залізничної колії. Поперечна балка цього хреста відлита з бронзи, схожа на тріснуту залізничну шпалу. На ньому напис: «Пам'яті жертв Верхньосілезької трагедії, депортованих з Вільковицького та інших районів Тихи на каторгу до Радянського Союзу, а також тих, кому 1945 р. приніс пограбування, згвалтування, сирітство і смерть. – жителі Тихи» [3].

1. Wieczorek E. Tragedia Górnosłaska 1945 roku. Edward Wieczorek. ŚLĄSKIE. INFORMACJA TURYSTYCZNA WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO. 2020. URL: <https://www.slaskie.travel/article/1012603/tragedia-gornoslaska-1945-roku>.
2. Pudełko B. Pomniki PRL-u: z szacunkiem dla historii, ale nie można tolerować kłamstw. Bartosz Pudełko. Plus echodnia. 2015. URL: <https://plus.echodnia.eu/pomniki-prlu-z-szacunkiem-dla-historii-ale-nie-mozna-tolerowac-klamstw-interaktywna-mapa/ar/3878359>.
3. Pomniki slaskie. Historia. URL: https://pomnikowo.eu/pages/pomniki_slaskie_martyrologia.html.
4. Tragedia roku 1945 [Електронний ресурс] // Związek Niemieckich Stowarzyszeń Społeczno-Kulturalnych w Polsce. – 2024. URL: <https://vdg.pl/tragedia-roku-1945/>.
5. Paszenda M. Rok 1945 na Śląsku – walki i „wyzwolenie” Śląska przez Armię Czerwoną. Mateusz Paszenda. Warhist.pl. 2021. URL: <https://warhist.pl/artukul/rok-1945-na-slasku-walki-i-wyzwolenie-slaska-przez-armie-czerwona/>.
6. Skiendziel A. Tragedia w cieniu „wyzwolenia” Górny Śląsk w 1945 roku. Anna Skiendziel. Instytut Pamięci Narodowej. 2015. URL: <https://przystanekhistoria.pl/download/166/105109/TragediawcieniuwyzwoleniaGornySlaskw1945.pdf>.
7. Laburda M. Dzień Pamięci o Tragedii Górnosłaskiej. Małgorzata Laburda. Centrum Dokumentacji Deportacji Górnosłazaków do ZSRR w 1945 roku. 2019. URL: https://deportacje45.pl/article/156/dzien_pamieci_o_tragedii_gornoslaskiej.

МЕМОРІАЛИ ТА ВІЙСЬКОВІ МУЗЕЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ ЯК ОБ'ЄКТИ ТУРИЗМУ

Меморіальний туризм у США пов'язаний з відвідуванням місць, що вшановують і меморалізують важливі події, людей. Цей вид туризму ґрунтується не лише на вивченні історичних пам'яток, але й на роздумах про жертви, патріотизм та національну ідентичність [1]. Меморіали є місцями скорботи для багатьох людей, тому до них шанобливе та серйозне ставлення.

Важливими об'єктами цього виду туризму в США є військові меморіали і музеї, що вшановують ветеранів і усіх, хто брав участь у бойових діях (особливо у війнах ХХ ст.). До найвідоміших меморіалів і музеїв належать: *Національний меморіал Другої світової війни (Вашингтон, округ Колумбія)*. Меморіал розташований на Національній алеї і вшановує 16 мільйонів осіб, які служили у збройних силах США під час Другої світової війни. Він складається з 56 гранітних стовпів, що представляють штати та території США, з полем із золотих зірок, що нагадує про 400 тис. солдатів, які загинули під час війни (рис. 1–2); *Меморіал ветеранів В'єтнамської війни (Вашингтон, округ Колумбія)*. Потужний символ національної поваги і пам'яті про тих, хто служив у В'єтнамській війні. Основна конструкція – чорна гранітна «Стіна», на якій викарбувані імена більше 58 тис. військових, які загинули або зникли безвісти. Біля меморіалу знаходяться Меморіал жінок В'єтнаму і статуя трьох солдат; *Меморіал ветеранів Корейської війни (Вашингтон, округ Колумбія)*. Меморіал складається з 19 сталевих статуй, що зображують військових. Він вшановує жертви США та їх союзників під час Корейської війни (рис. 3); *Національний музей Другої світової війни (Нью-Орлеан, Луїзіана)*. Комплексний музей розповідає про історію Другої світової війни, підкреслюючи глобальний характер конфлікту і участь США [2–5].

Рис. 1. Національний меморіал Другої світової війни у Вашингтоні (вид на Монумент Вашингтона (фото: О. Ільїна)

Рис. 2. Національний меморіал Другої світової війни у Вашингтоні (фото: О. Ільїна)

У окремих штатах наявні меморіали, де вшановують місцевих ветеранів, конкретні війни. До таких можна віднести: *меморіал ветеранів Каліфорнії (Сакраменто, Каліфорнія)*. Розташований в Каліфорнійському державному капітолії, цей меморіал вшановує ветеранів Каліфорнії. Тут є пам'ятні дошки, статуї; *національний меморіал Оклахоми (Оклахома-Сіті, Оклахома)*. Хоча цей меморіал не пов'язаний з військовою темою, він увіковічнює жертви бомбування будинку Альфреда П. Мерри у 1995 р. Це символ національної стійкості і поваги до тих, хто постраждав від тероризму всередині країни; *меморіал USS Arizona (Гонолулу, Гаваї)*. Меморіал вшановує 1177 моряків і морських піхотинців, які загинули під час японської атаки на Перл-Харбор 7 грудня 1941 р. Будівля побудована над затопленим корпусом лінійного корабля USS *Arizona*, і відвідувачі можуть вшанувати пам'ять загиблих, ознайомившись з історією цієї атаки, яка привела США до участі в Другій світовій війні.

Вашингтон є центром національних урочистостей і традицій, пов'язаних з військовою службою, ветеранами та історією країни. Тут проводяться кілька ключових церемоній, найголовніші з них: урочистості до Дня пам'яті (національний парад до Дня пам'яті, церемонія покладання вінка на Могилу невідомого солдата, національна хвилина пам'яті); церемонії до Дня ветеранів (покладання вінка на Могилу невідомого солдата (як до Дня пам'яті), національна церемонія до Дня ветеранів у Капітолії); святкування Дня незалежності (національний феєрверк, концерт Національного симфонічного оркестру); зміна караулу біля Могили невідомого солдата; церемонії до Дня прапора; національний день вшанування полонених і зниклих безвісти. Меморіали на Національній алеї Вашингтона є частиною традиції щоденного вшанування та поваги до воїнів, відвідувачі приходять сюди цілий рік.

Важливим об'єктом туризму у Нью-Йорку є *Національний музей і меморіальний комплекс 11 вересня*. Розташований на місці зруйнованих під час теракту 11 вересня 2001 р веж-близнюків Всесвітнього торгового центру. Два басейни-водоспади з чорного граніту повністю повторюють фундаменти веж (рис. 4). Це місце вшанування та пам'яті усіх загиблих у результаті теракту. Щоденно сюди приносять квіти родичі жертв теракту і незнайомі відвідувачі з усіх країн.

Рис. 3. Меморіал ветеранів Корейської війни (фото: О. Ільїна)

Рис. 4. Національний музей і меморіальний комплекс 11 вересня (фото: О. Ільїна)

Меморіальний туризм у США є потужним засобом пізнання американської історії, пам'яті та поваги, роздумів над ціною свободи і пошани усім, хто служив і загинув за свою країну. Він відіграє ключову роль у формуванні американської національної ідентичності.

1. Пам'ятати по-американськи: як у США вшановують загиблих воїнів і що з цього варто взяти Україні за приклад. URL: https://lb.ua/society/2022/10/06/531688_pamyatati_poamerikanski_yak_ssha.html (дата звернення: 23.10.2024).
2. Guide to U.S. Military Museums. URL: <https://www.defense.gov/News/Feature-Stories/story/Article/1641588/guide-to-us-military-museums/> (дата звернення: 27.10.2024).
3. Military Museums in United States. URL: https://www.tripadvisor.com/Attractions-g191-Activities-c49-t32-United_States.htm (дата звернення: 02.11.2024).
4. Military Monuments, Museums and Memorials to Visit. URL: <https://militaryconnection.com/blog/military-monuments-to-visit/> (дата звернення: 27.10.2024).
5. U.S. Military Memorials. URL: <https://www.womenvetsusa.org/history/memorials.php> (дата звернення: 23.10.2024).

Короткова Єлизавета

ПРАКТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В ХАРКОВІ ПРОТЯГОМ 2015-2022 РР.: НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ГЕОРГІЯ ЖУКОВА

Упровадження політики декомунізації та її практики відтворення в Харкові є цікавим прикладом цього процесу для України загалом. Адже декомунізація «по-харківськи» є подекуди контроверсійною та амбівалетною, що можна проілюструвати кейсами Харкова в області позбавлення публічного простору міста маркерів радянщини через монументальне мистецтво. Декомунізації монументів та пам'ятних знаків — один з головних напрямків змін меморіального простору міста Харків, що сприяє появі нових «місць пам'яті», які б відповідали контексту політичної ситуації, а саме: відторгнення радянського і російського наративу, та їхня заміна на український й проєвропейський. Історикиня Світ-

лана Набок зазначає, що країна успадкувала радянський наратив, який був найширше представлений у публічному просторі через дві групи пам'ятників: пам'ятники Леніну і монументи, пов'язані з «Великою Вітчизняною війною» [1, с. 3].

Стосовно декомунізації монументів та пам'ятних знаків, у Законі України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» варто звернути увагу на статтю 1, на пункт «г» де йдеться про те, що монументи присвячені особам, які обіймали керівні посади в комуністичній партії чи у вищих органах влади та управління СРСР, УРСР варто ліквідувати з міського меморіального простору [2]. У серпні 2015 р. тодішній директор Департаменту культури і туризму ХОДА Олег Яцина, повідомив, стосовно обов'язкового демонтажу монументів та тих, що викликають «суперечності», які пов'язані з розбіжностями в законодавстві [3]. Проілюструвати це може ситуація з пам'ятником на честь Георгія Жукова в Харкові, який був занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, що ускладнювало процес його демонтажу, хоча й за Законом України постать Жукова мала би бути декомунізованою, бо символікою комуністичного режиму є в тому числі пам'ятники особам, які обіймали керівні посади у вищому радянському керівництві. Жуков був першим заступником наркома оборони СРСР у 1942-44 роках та міністром оборони СРСР у 1955-57 роках, а отже обіймав керівні посади у вищих органах влади СРСР [4]. Важливу роль також грала і позиція міської влади, яка до останнього «боролася» за право «Маршала Перемоги» перебувати в меморіальному просторі Харкова, бо за задумом дієвців політики пам'яті, наявність «місця пам'яті» в образі Жукова в меморіальному просторі міста Харкова, мала кристалізувати інформацію про спільне минуле радянських народів, «Велику Вітчизняну війну» та «Маршала Перемоги», що звільнив зокрема й населення Харкова від «фашистських загарбників» [5]. З цього приводу Після початку декомунізаційного процесу в Харкові пам'ятник Г. Жукову кілька разів обливали фарбою. Перша активна спроба його повалити відбулася в травні 2018 р. невідомими людьми, та наступного дня постамент відновили [6]. Друга спроба демонтувати пам'ятник сталася наступного року [7]. У липні 2019 р. пам'ятник відновили, про що повідомив тодішній мер Харкова Геннадій Кернес на своїй сторінці у Facebook [8]. Проте, активісти продовжили проводити мітинги з закликом демонтувати постамент. Ба більше, пам'ятник Жукову в Харкові виключили з реєстру нерухомої культурної спадщини про повідомив активіст В. Поздняков на своїй сторінці у Facebook: «Сьогодні нам прийшов лист від Міністерства культури України, де вказано, що на Експертній комісії з розгляду пи-

тань занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України від 19.06.2019, було прийнято рішення не рекомендувати зазначений об'єкт до занесення до Реєстру у зв'язку з тим, що вказаний пам'ятник потрапляє під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного режимів та заборони пропаганди їхньої символіки»» [9]. Доля пам'ятника Георгію Жукову в Харкові залишалася невизначеною аж розгортання повномасштабної війни з РФ у лютому 2022 р. Риторика і політика міського самоврядування зазнали метаморфоз через призму викликів сьогоденної ситуації. Процесу «декодування» зазнали також і символічні образи радянського діяча Георгія Жукова та імперського Олександра Пушкіна в меморіальних просторах Харкова. Мер міста І. Терехов минулого року зазначав: «Стосовно проспекту Жукова та іншого, що використовується РФ в пропагандистських цілях, — все буде перейменовано» [10].

Отже, простежити реалізацію політики декомунізації в Україні можливо на локальному прикладі кейсу міста Харкова. Підхід, який застосовувався в Харкові, можна окреслити як суперечливий та амбівалентний. Наскільки контроверсійними є практики декомунізації в Харкові, зображає випадок з пам'ятником на честь радянського маршала Георгія Жукова. Незважаючи на те, що його було внесено до Державного реєстру нерухомої культурної спадщини України, вилучення монументу з меморіального простору міста було зумовлене «декомунізаційними законами», які засуджують комуністичний і націонал-соціалістичний режими та забороняють їхню символіку в Україні. Опір місцевої влади стосовно демонтажу пам'ятника унаочнює «конфлікт пам'ятей» та боротьбу історичних наративів у Харкові.

1. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. № 3-4. С. 201–202. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S∓2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2018_3-4_10 (дата звернення: 23.10.2024).
2. Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/ed20150409#Text>. (дата звернення: 21.10.2024).
3. Спеціалісти робочої групи при ХОДА рекомендують до зносу в рамках декомунізації близько 60 об'єктів. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/75562>. (дата звернення: 28.10.2024)
4. “З Жуковим у Харкові немає правової колізії: пам'ятник слід демонтувати” — Інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/z-zhukovym-u-harkovi-nemaє-pravovoyi-koliziyi-pamyatnyk-slid-demontuvaty-instytut-nacionalnoyi-pamyati> (дата звернення: 08.11.2024).
5. Шульга Л.В., Івах О.Д «Нові пам'ятники культури Харківської області (1990 – 1997 роки)», управління культури Харківської обласної державної адміністрації відділ інформації з

- питань культури та мистецтва обласної бібліотеки, випуск 2, 1997 р. URL: <http://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-000000000004.pdf>. (дата звернення: 09.11.2024).
6. «Националисты из "Фрайкора" заявили, что могут повторно свалить Жукова». URL: <https://2day.kh.ua/ru/news/nacionalisty-iz-fraykora-zayavili-chto-mogut-povtorno-svalit-zhukova> (дата звернення 07.10.2024).
7. Суспільне Харків, «У Харкові повалили погруддя маршалу Жукову: хронологія», 02.06.2019. URL: <https://kh.suspilne.media/news/24934> (дата звернення 08.11.2024).
8. Геннадій Кернес у Facebook. URL: www.facebook.com/gennadykernes/posts/1856385667797984 (дата звернення 09.11.2024).
9. Поздняков В. Позитивний вердикт Мінкульту щодо погруддя Жукову у Харкові. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10214571348489708&set=a.10201605577273531&type=3&theater> (дата звернення: 09.11.2024).
10. Українська Правда «Терехов обіцяє перейменувати проспект Жукова, який раніше захищав». URL: www.pravda.com.ua/news/2022/05/21/7347646/ (дата звернення: 09.11.2024).

Марченко Андрій, Матвієнко Марія

ВОЄННІ ЛАНДШАФТИ ЯК ОБ'ЄКТИ САКРАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Війни представляють собою темні сторінки історії людського суспільства і водночас є невід'ємною частиною існування цивілізації. В залежності від масштабності та цілей війни бувають багатьох типів: міжплеменні, міжрасові, міжрелігійні, громадянські, загарбницькі тощо. По мірі розвитку людської цивілізації розмах війн змінився від локальних конфліктів між малими групами до світових. В усіх випадках, незважаючи на досягнення певних цілей, війни несуть масу деструктивних наслідків для усіх учасників конфлікту [1].

Зазвичай основними результатами війн є людські втрати та зруйновані території. При цьому наслідки війни можна оцінювати також із позиції утворення нових об'єктів пам'яті. Подібне ставлення до наслідків війни, з одного боку, є об'єктивною оцінкою подій, а з іншого боку сприяє переосмисленню отриманого досвіду та збереженню і передачі інформації про події нинішньому суспільству та наступним поколінням [2].

До таких об'єктів воєнної пам'яті можуть входити як деякі ландшафти та їх елементи, так і певні окремі об'єкти природного і антропогенного походження. З часом такі об'єкти можуть набувати сакрального характеру та ставати предметами/місцями вшанування, а деякі забуваються, зникають з історії. Як розвиватиметься подальша доля об'єктів пам'яті, залежить від багатьох факторів. Збереження цих пам'яток є одним із пріоритетних напрямів у багатьох країнах світу. Дуже влучно було сказано у першому розділі книги «War and Memorials The Second World War and Beyond»: «Воєнні меморіали

виконують три основні завдання: пам'ятати про загиблих, нагадувати тим, хто вижив, і застерігати нащадків» [3].

Поступово створення та розвиток воєнних сакральних ландшафтів набуває все більшого значення. Ці ландшафти є осередком між історичною пам'яттю, суспільством минулого, яке спостерігало подію та суспільством сучасного, що успадкувало прагнення пращурів. Наприклад, таким об'єктом є меморіал Франко-Пруської війни 1870-1871 рр. в Нуассвіллі (Noisseville, муніципалітет у Франції, регіон Гранд-Ест, департамент Мозель). Цей меморіал представляє собою автентичну історичну пам'ятку, а також зберігає естетику та ідентичність тих часів [4]. Ці пам'ятки захищаються на державному рівні та, незважаючи на періодичне оновлення та покращення, стають асоціативними маркерами для сучасних людей, відображаючи події минулого.

Приклади інших методів збереження воєнних пам'яток можна знайти в Японії. У цій країні часто можна побачити приклади цілком протилежні та водночас рівносильні за своєю значимістю. Серед найбільш відомих об'єктів такого характеру слід зазначити одноногі торії в Нагасакі та Купол Генбаку (Меморіал миру в Хіросимі). Обидві ці пам'ятки трагедії атомного бомбардування міст зберігаються в тому ж самому стані, в якому вони були знайдені після бомбардування. Як вказано в рішенні міської ради Хіросими 1966 р.: «Разом із вимогою припинити ядерну війну та заборонити всі водневі та атомні бомби, збереження купола є щирим бажанням тих, хто пережив атомну бомбу, усіх громадян і людей усієї Японії, які моляться за мир». Також частиною ансамблю Меморіалу миру є воєнна пам'ятка «Дитячий меморіал миру», присвячений дітям, померлим через наслідки бомбардування. Цей меморіал представлений статуєю Садако Сасаки (яка померла в 12 років через лейкемію, спричинену радіаційним забрудненням) й тисячею паперових журавликів, які вона складала в надії на одужання. З часом ці птахи стали всесвітньовідомими символом миру [5].

Крім того, на території Японії та сусідніх країн існує велика кількість пам'яток загарбницької війни Японської імперії [6]. Це численні меморіали та кладовища як оборонців, так і загарбників. Такі об'єкти є важливі не лише для захисників цих країн, а і для всіх мешканців країни як нагадування про жорсткі наслідки агресії.

Окрім основного призначення, яке полягає у вшануванні померлих та пам'яті, пам'ятки війни також можуть мати багато додаткових функцій. Відомий у США воєнний меморіал округу Колумбія заснований у 1931 р., окрім своєї основної функції, мав інші, які співіснували паралельно, ба навіть доповнювали

одна одну. До 1960 р. на меморіалі проводили музичні вистави, а нині він є місцем пасивної рекреації та зустрічей [7].

Певні особливості також можна спостерігати залежно від часу створення меморіалу. В Об'єднаному Королівстві до Кримської війни меморіали були присвячені генералам, капітанам, лордам. Написи на монументах визначали лише окремі особистості, не враховуючи досягнення окремих солдатів. Саме Кримська війна стала точкою, що визначила роль звичайних солдатів під час бойових дій. Слід зазначити, що після II Світової Війни досить часто до вже існуючих меморіальних списків загиблих захисників (що залишились після I Світової війни) додавали стели з новими іменами, а іноді навіть додавали жертв, які не були військовими [8].

Таким чином, воєнні сакральні об'єкти можуть набувати безлічі різноманітних форм та проявів. Відповідні ландшафти визначаються залежно від рівня значимості події для певної групи населення та сприйняття цієї події суспільством. Поєднання природних ландшафтів та унікальних, властивих лише певній території культурних антропогенних пам'яток створює ансамблі, які повністю відповідають історичному контексту та створюють відчуття причетності до подій минулого. Захист цих сакральних ландшафтів під відповідальністю держави та місцевих громад має забезпечити повноцінне функціонування, розвиток, збереження як їхнього фізичного існування, так і відповідної культурної ідентичності.

1. Conservation and management of war memorial landscapes, War Memorials Trust. URL: www.warmemorials.org/uploads/publications/359.pdf
2. Марченко А.В., Масляк П.А. Класифікаційні ознаки сакральних географічних об'єктів. Перший Незалежний Науковий Вісник. 2015, № 3. С. 25-32.
3. Jacob F., Pearl K. Chapter 1 Introduction: War Memorials and Critical Insights into the Human Past, War and Memorials The Second World War and Beyond, Series: War (Hi) Stories, Brill. Schöningh. 2019. Vol. 4. P. 1-18. URL: https://doi.org/10.30965/9783657788231_002
4. Schenique C. The memorial landscapes of the Franco-Prussian War, Ministère des Armées des Anciens combattants. URL: www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/memorial-landscapes-franco-prussian-war
5. Gupton N. Hiroshima: Ancient Works, Stunning Sights, Passion for Peace, National Geographic. 2018. URL: www.nationalgeographic.com/travel/article/hiroshima-japan-photos
6. Rusneac C. Building Transnational Memories at Japanese War and Colonial Cemeteries, Asia-Pacific Journal. Japan focus (Analysis of the forces shaping the Asia-Pacific and the world. 2022. Vol. 20, Issue 10, № 2. Article ID 5698. URL: <https://apjff.org/2022/10/rusneac>
7. DC War Memorial Cultural Landscape, National Park Service. URL: www.nps.gov/articles/975436.htm#4/31.80/-78.13
8. Davidson A. War memorial landscape heritage in England, Garden History, Vol. 42, Supplement 1: memorial gardens and landscapes: design, planting and conservation. 2014. P. 58-72. URL: www.jstor.org/stable/24636275

ВІЙСЬКОВІ МЕМОРІАЛИ: СИМВОЛИ ПАМ'ЯТІ ТА ШАНИ

Військові меморіали в Україні є символами національної пам'яті, що увічнюють героїв, які захищали батьківщину від зовнішніх загроз. Вони займають особливе місце в суспільстві, допомагаючи не лише зберігати історію, але й виховувати наступні покоління у дусі патріотизму та шани до минулого. Вітчизняні меморіали відзначають як події минулого століття, так і сучасні військові конфлікти. Одним із регіонів, багатих на військові пам'ятки, є Запоріжжя та область, що має свою унікальну історію боротьби за незалежність [1].

Одним із найвідоміших військових меморіалів у Запоріжжі є Меморіал на острові Хортиця, присвячений козацькому минулому. Хоча цей меморіал не є безпосередньо пов'язаним з сучасними війнами, він нагадує про тривалу історію боротьби українців за свою землю. Хортиця – символ козацтва, яке впродовж століть захищало Україну від зовнішніх загарбників. Меморіал включає козацьку фортецю і численні скульптурні композиції, що ілюструють козацькі перемоги.

Інший важливий об'єкт у Запоріжжі – Меморіал героїв Другої світової війни, який розташований у центрі міста. Він є символом шани до військових, які загинули під час визволення міста від нацистських загарбників. Комплекс включає пам'ятник, де зображено воїнів і техніку, та Алею слави з іменами загиблих. Щороку цей меморіал є центром урочистостей, присвячених Дню Пам'яті та Примирення, і нагадує про великі жертви, принесені для звільнення України[2].

У Запорізькій області також варто згадати Меморіал Пам'яті у тимчасово окупованому Мелітополі, присвячений загиблим у сучасних конфліктах на сході України. Він є важливим місцем вшанування пам'яті загиблих військових, що боролися за територіальну цілісність України з 2014 року. Меморіал об'єднує сучасні скульптурні рішення і традиційні елементи, що символізують незламність українського духу. Подібні меморіали стають усе більш поширеними по всій країні, нагадуючи про актуальні виклики сьогодення, з якими стикається Україна.

Один із найвеличніших національних військових меморіалів України – «Батьківщина-Мати», що у Києві. Цей монумент, висотою 102 метри, височіє над Києвом і присвячений захисникам України під час Другої світової війни. Статуя, що тримає меч і щит, є символом непорушної оборони. Цей монумент є частиною Музею історії України у Другій світовій війні і щорічно приваблює тисячі відвідувачів, як українців, так і іноземців [2].

Не менш важливим є «Меморіал героїв Крут», розташований неподалік Чернігова. Він увічніює студентів та курсантів, які загинули у битві проти більшовиків у 1918 році, намагаючись захистити молоду Українську Народну Республіку. Цей епізод став символом самопожертви заради свободи, а меморіал нагадує про трагічну ціну незалежності.

Інший важливий меморіал – «Меморіал загиблим у війні на Донбасі» у Києві. Відкритий після початку війни на сході України, він присвячений українським військовим та волонтерам, які віддали життя за свободу своєї країни. Меморіал розташований у центрі Києва і став місцем шани та скорботи для багатьох родин, які втратили своїх рідних у цій війні [1].

На міжнародному рівні, одним із найбільш знакових меморіалів є Арлінгтонський національний цвинтар у США, де поховані військові, що брали участь у різних конфліктах. Особливе місце у цьому меморіалі займає Могила Невідомого солдата, що символізує всіх загиблих, чиї тіла не були ідентифіковані. Це місце є центром національних військових урочистостей у США, де кожного року вшановують загиблих [3].

В Європі варто відзначити Меморіал жертвам Другої світової війни у Берліні, який нагадує про мільйони людей, що загинули під час війни. Цей меморіал є композицією з бетонних стел різної висоти, що створюють відчуття ізоляції та страху, нагадуючи про трагічні наслідки війни.

Також важливим є Меморіал В'єтнамської війни у Вашингтоні, США. Його чорна гранітна стіна, на якій викарбувані імена понад 58 тисяч загиблих солдатів, стала символом пам'яті та скорботи. Відвідувачі можуть знайти на стіні ім'я свого близького і залишити квіти чи пам'ятні речі [4].

У Запоріжжі наразі готується до відкриття новий меморіал, присвячений пам'яті загиблих солдатів, які віддали своє життя, захищаючи Україну. Особливістю цього меморіалу стане його унікальна форма – він буде виконаний у вигляді дерева, символу життя, надії та відродження. Дерево у цьому контексті має глибоке значення. Воно символізує зв'язок поколінь, зростання і відродження після трагедії, а також є знаком стійкості та сили. Кожна його гілка втілює життя тих, хто загинув у боротьбі за свободу України, а коріння – зв'язок із рідною землею, за яку вони боролися.

Запоріжжя, як і інші регіони України, втратило багато своїх синів і дочок під час війни на Донбасі та внаслідок повномасштабної агресії Росії з 2022 року. Тому меморіал має стати місцем шани, скорботи та духовної підтримки для родин загиблих і всіх мешканців міста. Відкриття цього меморіалу стане ще одним важливим кроком у підтримці національної пам'яті, адже подібні символи

об'єднують суспільство і допомагають не забувати про тих, хто пожертвував своїм життям заради мирного майбутнього України [5].

Таким чином, військові меморіали по всьому світу виконують надважливу функцію – зберігають пам'ять про жертви війни, служать символами шани і скорботи та нагадують майбутнім поколінням про необхідність збереження миру. Вони є важливими культурними і духовними символами для кожної нації, незалежно від країни чи регіону.

1. Матеріали сайту «Український Меморіал». URL: <https://www.ukraine-memorial.org/>
2. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://www.uinp.gov.ua/>
3. Ring of Remembrance, an international memorial. URL: www.arraspaysdartois.com/en/remembrance/the-ring-of-remembrance-an-international-memorial/
4. Honor of the fallen. URL: <https://thefallen.militarytimes.com/>
5. Сайт ЗОВА. URL: <http://surl.li/nzgvkz>

Сірий Сергій

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Меморіалізація є надзвичайно важливим фактором, який впливає на громадську свідомість та формування національної пам'яті й національної ідентичності. Адже в умовах коли Україна героїчно протистоїть військовій агресії зі сторони російської федерації, національна пам'ять й національна ідентичність є основою національної безпеки Української держави.

Це обумовлено тим, що меморіалізація здатна впливати як на несвідомі спогади, так і на найглибші пласти громадської та національної психіки протягом тривалого часу, а ідеї, що передаються наступним поколінням, можуть стати колективною власністю суспільства в довгостроковій перспективі. У цьому контексті меморіали відіграють значущу роль у теорії та практиці політики національної пам'яті [1].

Меморіалізація є символічним відродженням відтворенням минулого, це символізація минулого. Символізація минулого може бути матеріальною, у формі пам'ятника, або нематеріальною, у вигляді певного ритуалу, Пам'ять – це процес осмислення. Осмислення полягає у формулюванні запитань, а не у пошуку відповідей. Осмислення – це процес розширення можливостей, а не їх закриття. Це процес народження нових ідей та інформації, а не догматизму. Пам'ять – це своєрідна ідентичність, багатовимірною ідентичність. Ідентичність це не лише те, ким ми є, але й те, до чого ми належимо.

Ідентичність неможлива без пам'яті. Пам'ять є соціальним продуктом, люди покладаються на соціальні рамки інтерпретації, щоб зрозуміти минуле.

Події набувають сенсу через аудиторію, а осмислення подій за допомогою символів і знаків є полем конфлікту і співпраці. Політизація минулого зазвичай здійснюється для створення кордонів або обмежень того, що дозволено в теперішньому та майбутньому.

Меморіалізація це акт збереження священної колективної пам'яті через фізичні дії або структури. Вшанування, пам'ять, меморіал, пам'ятник і меморіалізація виконують різні функції щодо минулого. Існує багато різних типів меморіалів, які відображають різні ставлення до історичного досвіду і використовуються для соціалізації широкої громадської пам'яті у національну пам'ять. Меморіали, по'язані з важливими подіями війни, як аеропорти, порти і лікарні, перетворюються на місця пам'яті. Вони символізують війну і мир, перемогу, поразку, героїзм, опір і прощення [2].

Пам'ять є виразом джерелом ідентичності, традиції та спадковості. Особиста пам'ять може також переходити в суспільне поле, оскільки суспільства не формуються виключно стабільними структурами і законами. Вони також створюються, формуються і розпадаються в процесі дій окремих людей. Отже, пам'ять, особливо коли її поділяють оточуючі нас люди, може стати джерелом конкретних структур і цінностей, або, в інших випадках, джерелом політики і потенційного конфлікту [3]. Суспільство формується і ґрунтується на пам'яті, так само як пам'ять є суто спільною. Спогади формують історичні наративи як особисті, так і колективні: сімейні, місцеві громади, нації, культури.

Ідентичність тісно пов'язана з пам'яттю, оскільки в часи кризи, коли нації починають сумніватися в собі, коли виникають розчарування та жорстокі дилеми, потреба у пам'яті, у складній сутності їхнього коріння, стає не менш актуальною. Меморіал – це спосіб вираження почуттів щодо тих, чий дії та праці повинні бути запам'ятанні та оцінені. Меморіал втілює риси часу, в якому він був побудований і розвивався, і розглядається як документ. Класифікація меморіалів на основі їхньої структури відкрита, і на практиці можна включити приклади діяльності та мистецтва. Різні форми наміру чи концепції використовуються в меморіалах, незалежно від того, називаються вони пам'ятниками, статуями, музеями тощо, залежно від їх основної функції. Значна частина меморіалів відображає цінності та ставлення суспільства, представляючи приклади існуючих меморіальних ландшафтів як культурної та соціальної документації. Практика меморіалізації може змінюватися залежно від плану практики, індивідуальних міркувань, цінностей, віку, структури та технологічного рівня суспільства [4].

Зв'язок між меморіалізацією та громадською свідомістю є важливим аспектом досліджень пам'яті. Меморіали історично відігравали важливу роль у веденні переговорів, інструменталізації та комеморації колективної пам'яті.

Меморіалізація може розглядатися як місце пам'яті, яке заохочує громади до вибіркового та часто помилкового узагальнення минулого, що формує національну ідентичність. Існує дискусія щодо впливу меморіалізації на ідентичність і політику пам'яті, водночас врахування взаємодії між колективною пам'яттю та свідомістю стало предметом дослідження науковців [5].

Меморіали й інші форми матеріальної культури часто втілюють колективні цінності, соціальні норми або ідеали, і таким чином вони підтверджують у публічному просторі те, що вважається беззаперечною цінністю, якої слід прагнути, та нормою, яку варто дотримуватися. Побудовані меморіали існують у мережі інтерпретацій, але вони є частиною цілого, поєднуючи ідеологічне значення з історичною ідентичністю. Відіграють значну роль у конструюванні політики пам'яті та початкового впливу на формування національної пам'яті в постконфліктному суспільстві. Меморіали можуть формувати національну свідомість і стати дзеркалом, яке відображає суспільну свідомість країни [6].

Політика пам'яті стосується зусиль щодо регулювання важливих процесів пам'ятання та забуття, які відбуваються, коли суспільство стикається з минулим. Вони можуть розроблятися на рівні міжнародної, національної, державної або місцевої спільноти. Іноді політика пам'яті є явною та впроваджується урядами, іноді вона виникає з культури й інститутів. Основне завдання політики пам'яті полягає в тому, щоб суспільство публічно визнало трагічні події, а також висловило готовність до примирення і спокути за минулі гріхи. Меморіальні практики важливі, оскільки вони можуть справляти вплив на наступні покоління, щоб запобігти повторенню помилок минулого. Політика пам'яті може мати низку цілей: застереження, вшанування, скорботу, примирення, представництво, прохання вибачення, навчання тощо.

Сфера меморіалізації багата на дослідження Голокосту, системи концтраційних таборів та інших геноцидів, історії бойових дій світових війн ХХ ст. Існує потенціал для проведення подальших інноваційних досліджень, пов'язаних із комеморацією нових конфліктів, зокрема російсько-української війни, яка опинилася в центрі світової турбулентності [7].

1. Hass, K. A. Carried to the wall: American memory and the Vietnam Veterans Memorial 2023. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=SHbDacM2o0EC&oi=fnd&pg=PP9&dq=Memorials+reflect+different+attitudes+to+historical+experiences+and+socialize+public+memory.&ots=TYPDhZC1LA&sig=nCxCE3kES1rmbzr-sWzMBcWTfO8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
2. Gensburger, S. and Lefranc, S. "Beyond Memory: Can We Really Learn from the Past?." (2020). hal.science
3. Barclay, K. and Koefoed, N. J. Family, memory, and identity: An introduction Journal of Family History 2021. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0363199020967297?journalCode=jfha>.

4. Denton, K. A. The Landscape of Historical Memory: The Politics of Museums and Memorial Culture in Post-Martial Law Taiwan 2021. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=GO9LEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=The+significant+proportion+of+the+memorials+reflects+the+values+and+attitudes+of+societies&ots=RH96Ihf2xy&sig=qCGPNm1xBCXn22NMr5jtvLKnI4k&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
5. Gregory, J. Statue wars: Collective memory reshaping the past. History Australia 2021. URL: www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14490854.2021.1956333.
6. Shanken, A. M. The Everyday Life of Memorials 2022. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=RgZuEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT5&dq=Memorials+express+the+economic,+class,+and+cultural+values+of+their+sponsors.&ots=31Q8CWQy2b&sig=9Vsfb eV2mLNV3KwYKxfVIH-_DzM&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
7. Балашова О. Як осмислюють війну в аудіовізуальному мистецтві. URL www.ukrainer.net/audiovizualne-mystetstvo-viyna/

Яценко Борис

МЕМОРІАЛИ ПЕРЛ-ХАРБОРА: «АРИЗОНА», «МИССУРІ»

Гаваї і бухта Перл-Харбор на о.Оаху.

ГАВАЇ – 50-й штат США (з 1959 р.) знаходиться на одноіменному архіпелагу, розташованому в центрі північної частини Тихого океану (4 тис. км. до західного узбережжя США і 6 тис. км до Японії. Місто Гонолулу на острові Оаху – адміністративний центр штату – великий морський порт, активний осередок міжнародного туризму (всесвітньо відомий пляж Вайкікі, декілька десятків готелів, музеї, три університети), підприємства харчової промисловості, штаб-квартира Тихоокеанського ВМФ США. Поруч, в бухті Перл-Харбор, розміщена основна оперативна база Тихоокеанського флоту держави. І місто Гонолулу, і розташована на захід від нього стратегічно важлива бухта, на зламі XX-XXI століть стали одним із найвідоміших у світі туристсько-рекреаційних центрів.

Перл-Харбор – поєднання бази ВМФ і туристичної дестинації.

ПЕРЛ-ХАРБОР («Бухта перлів») на півдні о.Оаху глибоководна, зручна для базування великих кораблів і глибоко вдається всередину острова. Її вузьку горловину ще на початку XX століття очистили від коралів і створили глибоководний канал для забезпечення виходу флоту в океан. Бухта має вулканічне походження, обрамлена крутосхилами двох гірських хребтів. Посередині її акваторії – острів Форд, на ньому свого часу діяла злітна смуга, а вздовж берега – стоянки великих кораблів ВМФ.

У давнину місцеві жителі називали бухту «Вай-Момі» – в її кришталево чистих водах зростали багаті перлами устриці – життєво важливий об'єкт промислу і об'єкт поклоніння Богині моря. Тож і в давнину, і в XX столітті Перл-Харбор був локацією і культурно-духовного і прикладного воєнного значення.

Відтоді, коли Гавайські острови на зламі XIX–XX століть стали власністю США, а стратеги усвідомили важливість контролю держави над Тихим океаном, Перл-Харбор став базою ВМФ США на Тихоокеанських просторах і нині залишається тут головною оперативною базою (тилова база – в Сан-Дієго).

В 1941 році, 7 грудня функціонування цієї бази ВМФ США було порушено підступним авіаударом мілітаристської Японії. Лінкор «Арізона» загинув, більше десятка інших потужних військових кораблів надовго виведено з ладу, загинули тисячі людей. Політичним наслідком удару став вступ США в II-гу Світову війну, яка вже йшла з вересня 1939 року.

Нині Перл-Харбор, його туристично-рекреаційна частина, історичне місце, що набуває рис «музею під відкритим небом». Основне ядро дестинації – острів Форд, оточений акваторією вод бухти (в грудні 1941 року саме на кораблі в навколишній акваторії і сам острів прийшовся основний авіаудар мілітаристської Японії), з 1964 р. – це Національне історичне місце. Біля узбережжя острова – меморіали «Арізони» (а також «Ута» і «Оклахоми») та музей історичного лінкора «Міссурі», на якому 2 вересня 1945 р. було підписано акт капітуляції Японії, що знаменував завершення II-ї Світової війни. На самому острові, з'єднаному пішохідним мостом з узбережжям бухти – меморіальна злітна полоса – в часи війни об'єкт ППО бази, тепер – частина експозиції розміщеного поруч Тихоокеанського музею воєнної авіації. Напроти, на східному узбережжі бухти – організаційний комплекс туристичної дестинації (конференц-зал, прес-центр, кінотеатр тощо), музей підводного флоту (океанська субмарина «Бовфін»), оглядовий майданчик сучасного військового спорядження та місця відпочинку.

Меморіали Перл-Харбора – «Арізона» і «Міссурі» – головні перлини туристичного комплексу «Бухти перлів».

Arizona Memorial щорічно відвідують понад 2 мільйони туристів. Корпус затонулого лінкора стоїть на дні бухти біля східного берега о.Форд. Навхрест над ним, не торкаючись палуби, встановлено меморіальний зал. Це білосніжна дугоподібна конструкція строгого дизайну, філософська ідея якого – «від журби поразки – до перемоги». До меморіального залу підходять туристські пороми, а організаційні акції і лекції проводяться на березі в ресепшн-центрі.

По закінченні II-ї Світової війни залишки порушеного корпусу корабля реставрували і підготували для використання як меморіальний об'єкт. Було вирішено, що збереження «Арізони» є увіковіченням пам'яті воїнів, що віддали життя за Америку під час атаки на Перл Харбор 7 грудня 1941 року (у залі меморіалу – на мармуровій стіні – весь список загиблих з команди лінкора). Ме-

меморіал включено в Національний реєстр Історичних місць США 15 жовтня 1966 року.

Missouri – як музей і меморіальний корабель – стоїть поруч із меморіалом «Арізона» і туристи відвідують його також активно, як і «Арізону». Безумовно, символічно, що ці два меморіали уособлюють для американського суспільства пам'ять про сумний початок участі держави у Другій Світовій війні і переможний день її закінчення. Саме на «Міссурі» 2 вересня 1945 р. був підписаний акт капітуляції Японії і цей день став днем завершення II-ї Світової війни. [1] У 1945 р. це був найновіший лінкор США (правда, уточнимо, що на той час головною ударною силою Тихоокеанського флоту були вже авіаносці), який брав участь у важливих боях: о.Іводзіма (лютий-березень 1945 р., після захоплення острова розпочалося бомбування Токіо), Нансей і Окінава (березень-червень 1945 р.), узбережжя півдня Японії (липень-серпень 1945 р.). Витримав атаки «камікадзе» – збережена вм'ятина в броні від потужного удару (останки японського лейтенанта, що атакував, моряки поховали, а після війни матеріально підтримали його дружину і дитину). 29 серпня лінкор зайшов у Токійську затоку. 2 вересня, згідно оперативного зведення засобів масової інформації США, на палубі корабля відбулася історична подія.

Високопоставлені представники всіх країн-союзників прибули на борт 2 вересня. О 8.00 прибув адмірал флоту Честер Німіцц, о 8.43 – Головнокомандувач сил Альянсу генерал Дональд МакАртур. Представники Японії (міністр закордонних справ Сігеміцу Мамору та інші) піднялися на борт о 8.56. О 9.00 генерал МакАртур підійшов до мікрофонів... До 9.23 церемонію капітуляції радіо транслювало на весь світ. Додамо до цього – американські пілоти організували оригінальний салют над Токійською затокою. Під час підписання Акту бойові ланки літаків із різних авіаносців безперервно «хвилями» баражували над лінкором.

Церемонія підписання акту капітуляції відбулася на спардеку по правому борту корабля. Місце, де стояв столик, тепер помічено пам'ятним знаком, а на стіні поруч – фото всіх представників від Альянсу, що ставили підписи. Представником від СРСР був генерал Дерев'янка – військовий аташе Радянського посольства в Токіо. (Під час екскурсії після того, як екскурсовод – американський капітан першого рангу – закінчив розповідь, мені довелося вибачитися і уточнити, що Дерев'янка – не росіянин, а українець, який після війни жив на пенсії в Києві).

1. «Міссурі» – лінійний корабель, 45 тис. тонн д.в, швидкість 33 вузлів, озброєння – 9 16-ти дюймових гармат головного калібру. Спущений на воду 29.01.1944 р. Флагман Тихоокеанського флоту США в 1945 р.

МОВА ПАМ'ЯТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

На сьогодні всі ми перебуваємо в умовах жахливої війни, наслідком якої для нас стала значна ментальна травма, саме тому, постає питання: *чи варто зараз замислюватись про формування пам'яті цієї війни?* Найперше, рана, здавалось, ще занадто свіжа, щоб її почати меморіалізувати, адже багатьом людям складно переживати власний досвід – вони хочуть все скоріше забути. Однак стихійні пам'ятки, невеликі монументи, будь-які комеморативні практики свідчать про те, що ми в пошуках нових жанрів пам'яті, шукаємо *власну* мову пам'яті.

Ми розуміємо мову пам'яті як спосіб вираження трансформації минулого у сучасний простір у цілях вшанування, спокути та виліковування певної історичної травми нації. Здебільшого створює мову влада, яка інколи може її використовувати на власну користь. Наприклад, візьмемо кейс меморалізації Другої світової війни у Радянському Союзі: всі монументи були дещо схожими візуально (головний герой – військовий Червоної армії, у якого погляд опущений вниз) і несли одну функцію – стирання ідентичності нації та обезцінювання її горя. У всіх меморіалах присутній один герой – «советский человек», який «переміг» та «здолав» нацистів і «нічево і нікаво не забито» чи «наших помнят» [1]. Це все було викривлення пам'яті українців, забути те, як радянське військо робило цивільних чорносвитниками – кидали на гарячі точки без жодної підготовки, зброї та амуніції. Радянська влада понад усе хотіла знецінити наш біль під слоганом всього радянського народу, забравши нашу символіку, а головне нашу пам'ять.

На нашу думку, для формування мови пам'яті має виконуватись синергетичний ефект від співпраці влади та суспільства. З боку уряду – фінансування, юридична підтримка, а з боку народу закарбування власних спогадів та не приховування своїх емоцій.

Традиційно виділяти чотири рівні історичної пам'яті, що також підкреслює у своєму інтерв'ю Антон Лягуша:

- Родинний рівень;
- Локальний рівень;
- Регіональний рівень;
- Національний рівень [2].

Розглянемо кожен рівень пам'яті окремо. Спершу, родинний рівень, що включає пам'ять роду, певні сімейні реліквії, традиції, інформація, яка переда-

ється з покоління в покоління, про коріння роду тощо. На жаль, радянська влада стирала нас як окрему націю та сформувала настільки потужну історичну травму меншовартості, що дуже багато сімей втратили спадок, реліквії та навіть уявлення про свої коріння. І це все значно вплинуло на відношення до вищого рівня – національної пам'яті. Адже, якщо особистість не цінуватиме власну культуру на родинному рівні – вона не досягне важливості національної пам'яті.

Локальний рівень – пам'ять властива певному місцю, і не виходить за її межі, притаманна невеликій соціальній групі.

Регіональний рівень – пам'ять, яка пов'язана з певним населеним пунктом, і пов'язана територіально обумовленою соціальною верствою. Наприклад, історії окупації Київської області тощо.

Національний рівень – це перш за все, ідентифікація себе не як громадянина, а як представника нації. Аби зрозуміти що таке пам'ять, треба зрозуміти її відмінність з історією. Історія – це дещо «суха» інформація, яка передає нам інформацію про факти, дати та інші дані, а от пам'ять – це не лише просто інформація, а й емоції, які пробуджують власне пам'ять нації. Тобто пам'ять сприймається на рівні емоційного інтелекту, і організм реагує на зовнішній чинник так, як він закладений епігенетично (наприклад, іноземець не зреагує на історію Голодомору, як українець – бо це переживали його предки, а історичні травми, за Каллерманом, мають здатність передаватись епігенетично і ми на емоційному рівні гостріше реагуємо на це).

На даний момент, ми гостро відчуваємо потребу у військових меморіалах. Основна мета створення меморіалу – зафіксувати в просторі та часі історичну тему та значення, та спонукати відвідувачів до практики комеморації (вшанування та оповіді спогадів). До речі, ми маємо «відчувати» різницю між військовими похованнями та цивільними. Різниця полягає у контрасті почуттів, адже на могилі військового ми підсвідомо розуміємо, що ця людина герой, яка розуміла на який ризик вона йшла, звісно, близьким це все одно величезна втрата. Однак у загальному фокусі військові меморіали є в першу чергу прикладом героїзму для майбутніх поколінь. З жертвами, які є замурдованими під час окупації чи загинули через обстріли – зовсім інший досвід. Тут ми розуміємо, що ця людина не стояла перед якимсь формальним вибором (як от, наприклад, військовий), тобто могила цієї людини викликає зовсім інші почуття. Почуття скорботи та розуміння безвиході загиблого. Отже, відчуття цієї різниці дає певну опору для формування меморіалів. На нашу думку, військові меморіали мають нести в собі ґносеологічну функцію про наших героїв, патріотичну та скорботи й пошани, яку іноді українці бояться проявляти (завдячуючи політиці пам'яті Радянському Союзу).

У багатьох європейських містах створенні пантеони відомих людей, вони є символом народу, де громадяни країни можуть відвідати їхні могили та віддати їм шану, однак в українській столиці, на жаль, це все «розкидано» і немає певного місця, де було б створено пантеон. Національне військове меморіальне кладовище все ж таки мають побудувати на території Гатненської сільської територіальної громади, яке розташоване у Фастівському районі Київської області. Головним архітектором Сергієм Дербінем представлено ескізи майбутнього кладовища на сайті: <http://surl.li/qjfdl>.

Отже, створення військових меморіалів потребує пошуку власної мови пам'яті, адже від цього залежить майбутній розвиток національної політики пам'яті. Пошук вдалих шляхів формування державної політики пам'яті є складним багатоаспектним процесом, що потребує всебічного залучення представників державного управління, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та громадськості. Саме така співпраця між зазначеними сторонами потребує значних зусиль та подальших досліджень задля формування нової мови пам'яті російсько-української війни.

1. Переосмислити меморіали Другої світової війни // Громадська організація «Ukrainer». URL: www.ukrainer.net/pereosmyslyty-memorialy/
2. «Мова пам'яті – у точці нуля»: Антон Лягуша про меморіалізацію російсько-української війни» // Громадська організація «Меморіал». URL: <http://surl.li/gewcty>

Туристсько-краєзнавчі дослідження для створення «Маршрутів пам'яті»: теоретико-методологічні засади, методики, практики

Красіков Михайло

МЕМОРІАЛЬНА ПОДОРОЖ ЯК ВИД ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ

Спільна історична пам'ять – це те, що породжує відчуття єдності в родині, в колі друзів, у будь-яких спільнотах – від місцевих громад до населення регіону чи країни. Історична пам'ять не виникає сама по собі. Хтось має транслювати інформацію і хтось має її поширювати. В обох процесах беруть участь не тільки державні та громадські структури, але й пересічні громадяни, і наративи всіх цих «носіїв пам'яті» часто не співпадають. Завдання ж історика – зібрати й проаналізувати максимум свідчень. Одним із методів одночасного продукування-поширення-дослідження історичної інформації є розроблений нами вид пізнавального туризму, який ми називаємо «меморіальною подорожжю».

Щороку очолювані нами громадські організації Етнографічний музей «Слобожанські скарби» імені Г. Хоткевича Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» та Неформальне товариство друзів Зінаїди Серебрякової у співпраці з низкою державних та громадських інституцій (Обласним організаційно-методичним центром культури та мистецтв, кіноклубом «Нова Україна», Харківською державною науковою бібліотекою імені В.Г. Короленка та ін.) проводять меморіальні подорожі Харковом: 16 вересня (в день народження автора проєкту) проводиться подорож із циклу «Локації українського Харкова», 19 вересня (в день смерті всесвітньо відомої художниці З. Серебрякової) відбувається мандрівка «Харків Зінаїди Серебрякової». Подорожі безкоштовні, запрошуються на них усі бажаючі (кількість їх іноді сягала 300 осіб), зйомки відео зазвичай роблять організатори події, але й будь-хто має право їх робити (що професійні гіді дозволяють далеко не завжди).

Чим же відрізняється меморіальна подорож від звичайної екскурсії? Мета нашої подорожі не тільки знайомство з меморіальними об'єктами, а й максимальне пробудження спогадів учасників мандрівки про історичні локації, по яких вона проходить, або про людей, які з ними пов'язані. Наприклад, для проведення походу по певній локації українського Харкова (вже відбулися мандрівки по таких околицях міста як Москалівка, Гончарівка, Заїківка, Аравія, Основа) зазвичай заздалегідь розшуковуються старожили або люди, які жили тут де-

який час і можуть поділитися враженнями, а також родичі відомих особистостей, пов'язаних із даною місцевістю, чи нащадки тих, хто контактував із ними і передав хай дрібнички інформації, але «з перших рук». Фотографії зі старого родинного альбому, особисті речі (наприклад, фамільна ложечка з ініціалами, стакан з підстаканником, вишита серветочка), які демонструються не в музеї за склом, а просто на вулиці чи в приміщенні, до якого має відношення особа, яку ми бачимо на світлині чи якій належали продемонстровані речі, викликають «ефект присутності» давно померлої людини в нашому часі та просторі. А буває, що під час мандрів випадкові перехожі з місцевих, почувши, наприклад, історію про те, як заселялася Аравія, кажуть: «А у мене збереглася купчая на землю, ще прадіда. Я вам покажу...».

Протягом меморіальної подорожі, як правило, певним чином маркується місцевість: поблизу головних об'єктів чи на місці, де вони були, прикріплюються ті чи інші меморіальні знаки. Під час мандрівки місцями З. Серебрякової завжди біля кожної локації привішується репродукція формату А 4 одного з автопортретів художниці, під нею прикріплюється букетик квітів, а внизу запалюється свічка. Під час подорожі Заїківкою та Аравією вішалися з невеликим текстовим поясненням портрети відомих діячів української культури Володимира Сосюри, Валер'яна Поліщука, Раїси Троянker, знищеного більшовиками Олександрo-Невського храму тощо. Ці тимчасові «меморіальні банери» мають викликати у «аборигенів» зацікавленість історією свого мікрорайону, стимулювати пошук інформації в інтернеті чи звернення до представників старшого покоління.

Завжди до участі в меморіальних подорожах запрошуються музики, актори, співаки, барди, що не тільки оживлює розповідь гіда й дає певну естетичну насолоду, а й дозволяє більш глибоко відчувати дуже важливі речі. Наприклад, за розповіддю про те, що Г.Ф. Квітка полюбляв усамітнюватися в Основ'янському парку й годинами грав там на флейті, пропонується всім присутнім заплющити очі й уявити, що ми потрапили в цей парк за життя Григорія Федоровича, – і в цей момент звучить флейта. Або двоє професійних акторів в костюмах початку ХІХ століття розігрують сцену з вистави за твором Г.Ф.Квітки-Основ'яненка на тому самому місці, де стояв старий дерев'яний панський будинок, в якому майбутній класик у підлітковому віці брав участь у домашніх виставах, обираючи собі найсмішніші ролі, про що сповіщаються екскурсанти перед початком дійства. Звісно, комусь це нагадає не такі вже й рідкісні сьогодні а світі театралізовані екскурсії, однак мета таких екскурсій переважно розважальна, а в нашому випадку – в біографію та художній світ конкретного діяча культури.

Зазначимо, що меморіальна подорож «Локації українського Харкова» задумана як неповторна: щоразу вона відбувається в новій місцевості. Мандрівка «Харків Зінаїди Серебрякової», навпаки, проходить за одним маршрутом, але з різними запрошеними музикантами і часто з новим змістовим наповненням, оскільки за рік знаходяться нові цікаві факти, які зазвичай вперше й озвучуються під час подорожі, а також учасникам події кожного разу даруються нові сувеніри (до 2024 р. це були календарики з репродукціями творів З. Серебрякової чи її сина Олександра, а з 2024 р. почався випуск книжкових закладок із зображеннями одного з меморіальних об'єктів, пов'язаних із перебуванням художниці в Харкові).

Для нашої меморіальної подорожі характерна неунормованість часу її проведення, на відміну від стандартної екскурсії, час якої оголошується заздалегідь. Наші меморіальні мандрівки тривали і 3, і 4, і 5, і 6 годин, і навіть більше – все залежало від налаштованості гідів та публіки, від характеру несподіваних контактів із місцевим населенням, від кількості музичних «антрактів», від погоди тощо.

Обов'язковою складовою наших меморіальних подорожей є «ритуальне пригощання» (19 вересня воно носить поминальний характер), що з давніх давен відомо як найкращий «ритуал єднання».

Учасниками меморіальних подорожей зазвичай є люди 30-70 років, чия пізнавальна мотивація є стійкою, хоча школярі та студенти час від часу також долучаються до цих мандрівок. Звісно, такі подорожі будуть надзвичайно корисні і юним краєзнавцям, і школярам, які вивчають історію України, і студентам, які слухають курси «Історія та культура України» та «Історія культури Слобідської України», однак це все-таки не зовсім «навчальна екскурсія», принцип участі в ній виключно добровільний (а не добровільно-примусовий, як це часто буває в шкільній практиці), і успішною вона буде лише тоді, коли є публіка, яка більш за все прагне знань і нових естетичних вражень.

Ганькович Глорія, Щука Галина

ВІЙСЬКОВИЙ ТУРИЗМ ТА ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ

Російська агресія проти України спонукала до перегляду аксіологічної складової політики пам'яті. Особливо чітко цей процес простежується на ставленні до пам'ятників, монументів та меморіалів як символів та ціннісних орієнтирів певного соціуму, які відстоювалися в конкретних історичних обставинах [1, с. 79]. Якщо у 1990-х – на початку 2000-х років Україна, дотримуючись гу-

манітарної політики багатовекторності, поступово додавала пам'ятки діячам, які були нелояльні до радянського уряду, до числа наявних, то після Революції гідності та з початком російсько-української війни координати політичної культури та колективної пам'яті народу України визначає боротьба за свободу та гідність.

Незважаючи на це, стан історичний пам'яті українців можна все ще характеризувати як кризовий: простежується відсутність цілісного бачення національної історії; враженість історичної пам'яті комплексом віктимності, коли у суспільній свідомості Україна постає жертвою, об'єктом, а не суб'єктом творіння власної історії; етноексклюзивність колективних уявлень про минуле, тобто історичне минуле національних меншин майже не зафіксовано у національній пам'яті українців; певна відірваність національної пам'яті від загальноєвропейського історичного наративу, так само, як і дистанційованість та неартикульованість української нації у пам'яті європейців тощо [2]. Все це додає важливості визначення державної позиції в питаннях колективної пам'яті.

Колективна пам'ять – це спосіб збереження соціально значущої інформації, без чого неможливе існування суспільства в цілому, соціальних груп і окремих індивідів, що входять у суспільство. Цілісність і стійкість соціальних зв'язків залежить від успішності функціонування колективної пам'яті [3, с. 61]. Саме колективна пам'ять, компонентами якої є пам'ятні місця, фольклор, релігійні ритуали, допомагає суспільству формувати національну ідентичність через спільне минуле.

Серед інструментів підтримки та збереження колективної пам'яті – військовий туризм. Це подорожі, які передбачають відвідування історичних місць боїв доби Козаччини, Української революції 1917 – 1921 років, Другої світової війни та російсько-української війни, яка триває, музеїв, пам'ятників і меморіальних місць.

Такі тури створюють можливості для осмислення минулого через безпосередній контакт із місцями, де відбувалися події, що мали значення для нації. Вони не тільки надають інформацію, а й викликають емоційну залученість у минуле, що є важливим компонентом формування національної ідентичності.

Наприклад, відвідування військових меморіалів або музеїв забезпечує наративне й візуальне відображення історичних подій, зберігає у свідомості народу символи героїзму та трагедії. Такі об'єкти, як пам'ятники, меморіали та музейні експозиції, є «місцями пам'яті», які служать матеріальною основою для відтворення й передачі символів ідентичності групи, створюючи емоційний зв'язок між поколіннями [4, с. 64–65]. Колективна пам'ять через воєнний туризм надає відвідувачам можливість відчувати причетність до минулого, що в свою чергу сприяє зміцненню групової ідентичності.

Тож, військовий туризм виконує важливу соціальну функцію, оскільки підтримує зв'язок між поколіннями через відновлення історичної пам'яті. Він допомагає суспільству зберегти пам'ять про минулі події, сприяє формуванню патріотизму та відчуття приналежності до нації. В умовах сучасної України військовий туризм також має великий потенціал для консолідації українського суспільства, особливо з огляду на історичні події, які стали випробуванням для нації. Цей вид туризму має бути інструментом усвідомленого вшанування, який допоможе зберегти правдивий образ подій для майбутніх поколінь та іноземців, які прагнуть зрозуміти складну історію країни.

1. Михайлова О.Ю. Меморіалізація військової звитяги у пам'ятниках України: аксіологічні аспекти. *Науковий журнал «Політикус»*. 2022. Вип. 5. С. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-5.12>
2. Симоненко І. Концептуальні засади державної політики пам'яті". Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2010.01.26. URL: www.niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna (дата звернення: 10 листопада 2024 р.)
3. Чик А. Колективна пам'ять як основа консолідації українства. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. №1(18). С. 61–63.
4. Кривда Н.Ю. Колективна пам'ять як чинник формування групової ідентичності. *Філософські обрії*. 2019. №41. С. 60–76. DOI : doi.org/10.33989/2075-1443.2019.41.172940

Гринюк Діана, Смирнов Ігор, Довгань Наталія

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ІНІЦІАТИВ У РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПАМ'ЯТІ ВІЙНИ, ЩО ТРИВАЄ

«...щоб можна було знайти Правду! Правду людську, правду різноманітну, багатоголосну, але також правду справедливу, яка вшановує тих, хто вижив і тих, хто ні. Над цим минулим для майбутнього треба працювати тут і тепер...» (Тімоті Снайдер)

Туристична сфера України переживає нині не прості часи, проте, набуває і нових сенсів у діяльності. Одним з головних сегментів такої діяльності є донесення правди про випробування, що їх переживають українці нині. Завдяки туризму стає можливим досконало дослідити та популяризувати події як історичної давнини, так і героїчного сьогодення. Воєнні реалії впливають на контент туристичних маршрутів, експедицій та екскурсій, що відбуваються як офлайн так і за допомогою віртуального інструментарію [1]. На тлі війни що триває категорія Пам'яті, її культура збереження та донесення до широкого суспільного загалу є особливо актуальною як для українців, так і для іноземних туристів, адже в світі про Україну мають знати Правду. Вагомого значення посідають науково-популярні розвідки з місць, що пережили особливо трагічні події. Діалог

про культуру пам'яті, емоції пам'яті, способи увічнення реальних героїчних подій та особистостей, практичну меморіалізацію пам'яті є відкритим і триває. Згідно повідомлень Антона Дробовича, голови Українського інституту національної пам'яті, за підсумками громадського обговорення, що проходило у серпні 2024 року, вже уточнено рекомендації та визначено 10 принципів меморіалізації. «Попри те, що ключова для незалежності нашої держави війна триває, громади, родини загиблих і суспільство загалом не відкладають до її закінчення увічнення пам'яті. Прямо зараз постають меморіали, місця пам'яті, з'являються архіви, документальні стрічки, створюються нові практики та ритуали, які допомагають вшанувати загиблих, зафіксувати свідчення про цю війну і вийти з неї переможцями» [2].

Після повномасштабного вторгнення росії в Україну в 2022 році процес меморіалізації набув нового, небаченого раніше масштабу. Громадськість та місцева влада активно висловлюють запит на створення якісних і відповідних місць пам'яті, що відображають як події війни, так і подвиги українців. Суспільство прагне не просто локальних ініціатив, а цілісної загальнонаціональної стратегії, яка б не лише фіксувала трагічні моменти війни, але й формувала культурну та історичну пам'ять на майбутнє.

З'явилася необхідність у розробці не лише рекомендацій для громад та місцевих активістів щодо організації меморіальних практик, але й системних підходів до збереження пам'яті. Створення меморіалів, символів спротиву та героїзму, таких як пам'ятники загиблим захисникам, місця масових поховань або музеї війни, є важливими кроками в збереженні історичної правди. Меморіалізація стає не просто частиною історичної роботи, а глибоким елементом національної самоідентифікації. Місця пам'яті допомагають осмислити масштаб трагедії, а також шанувати героїв, які боролися за свободу України. Тому загальнонаціональна стратегія має охоплювати всі аспекти цієї діяльності — від вшанування загиблих до утвердження українського спротиву та незламності перед агресією. Ця стратегія повинна також враховувати регіональні ініціативи та особливості кожної громади, яка стала свідком воєнних злочинів, героїчних боїв або гуманітарних катастроф. Меморіали мають не лише вшановувати загиблих, але й слугувати нагадуванням майбутнім поколінням про важливість боротьби за свободу та незалежність.

Мистецький інструментарій відіграє особливо важливу роль у формуванні культури та традицій пам'яті про російсько-українську війну що триває. Завдяки сучасним мистецьким проєктам суспільство осмислює трагічний досвід українського шляху, особливо, останніх років. Тривають пошуки відповідей на питання, яким чином отримати максимально об'єктивно та донести до

широкого загалу документалістики вже цієї війни. Саме тому, відповідно, формується нова культура пам'яті, що повинна врахувати правдиво основні сенси існуючих викликів для українського суспільства. Так, наприклад, громадська організація «Музей сучасного мистецтва» та платформа культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво» є засновниками проекту «Культура пам'яті в повоєнній Україні» (The Post-War Memory Culture in Ukraine). Мистецтвознавиця та засновниця проекту Ольга Балашова з командою Ukraïner [3] підготувала цикл інтерв'ю «Війна пам'яті», присвячений темі меморіалізації. Такий практичний досвід, націлений на покращення розуміння українців як працювати з пам'яттю, безперечно, є гостро актуальним та має бути поглибленим і масштабованим, тим більше, що війна триває.

На засіданні Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики ще у жовтні 2023 року було розглянуто питання «Про концепцію меморіалізації пам'ятних місць російсько-української війни на Київщині, що передбачала План дій до 2026 року включно [4; 5]. Державне агентство розвитку туризму відповідно представило Концепцію меморіалізації пам'ятних місць у Київській області на першому засіданні робочої групи до якої увійшли представники декількох міністерств, КОДА, Український інститут національної пам'яті, громадські активісти – представники територіальних громад Київщини та ГО «Музей сучасного мистецтва». Головна мета презентованого спільного документу полягала у створенні дорожньої карти, що сприятиме реалізації задуманої Концепції, в основі якої формування локацій, що стануть новими «форпостами національної пам'яті». Такі локації будуть прагнути відвідати як українці, так і іноземні туристи вже найближчим часом. Голова ДАРТ Мар'яна Олесків зазначає: «маємо дбати вже зараз, щоб ніколи ніхто не забув про високу ціну української свободи й незалежності...» [4]. В той же час, вагоме місце у популяризації нових підходів до культури пам'яті та меморіалізації посідають не лише державні інституції, а й особливо організації громадянського суспільства, фонди, волонтерські об'єднання, бізнес-ініціативи, громадські організації, що пропонують комплексне бачення такої «щемливої» проблематики. Синергія різних акторів українського суспільства є запорукою результативних проєктів. Так, зокрема, на початку вересня 2024 року Київська обласна державна адміністрація реалізувала важливий соціальний проєкт – відбувся черговий інформаційний тур місцями пам'яті. Департамент культури та туризму КОДА, за участі очільника Євгена Самойленка, надали можливість учасникам, представникам освітньої спільноти відвідати локації маршруту соціального проєкту «Київщина. Місця пам'яті». На кожному об'єкті за допомогою доповненої реальності та супроводу досвідченого гідів (підготовленого Всеукраїнською асоціацією гідів

(ВАГ) отримали достовірну інформацію про трагічні події початку активної фази повномасштабного вторгнення 2022 року, про героїчний спротив українців, окупацію, евакуацію, пам'ять.

Через війну, цифровізація туристичної сфери України набуває особливого значення. У кризових умовах цифрові інструменти не тільки допомагають зберегти культурну спадщину, але й відкривають нові перспективи для розвитку туризму. Оцифрування культурних об'єктів робить їх доступними для широкої аудиторії, незалежно від географічного розташування та допомагає підтримувати інтерес до української культури серед іноземців. Нині та на перспективу, доповнена реальність може використовуватися для реконструкції подій на місцях, де відбувалися бойові дії або значущі події війни. Туристи, використовуючи мобільні пристрої, мають шанс бачити, як виглядали ці місця під час подій, коридори для евакуації населення тощо.

Розвитку культури пам'яті в Україні може сприяти створення віртуальних пам'ятних стін, на яких можна розмішувати імена загиблих героїв або цивільних, з можливістю їх вшанування у віртуальному просторі. Також, інтерактивних карт пам'яті, які відображують хронологію подій війни, місця ключових боїв, гуманітарні кризи.

Попереду: потужне осмислення викликів життя українців під час війни та реалізація ініціатив державних інституцій, громадянського суспільства, воїнів, що повертаються з фронту, волонтерів, істориків, географів-туризмологів у проєктах пам'яті і меморіальних практиках. Пам'ятаємо заради майбутнього.

1. Smyrnov, I., Smochko, N., Svyschcho, V., Stepanets, I., Hryniuk, D. & Borysova, O. (2024). Historical and Local Lore Cognition and Volunteer Excursion Activities of Tourism Students in the Upbringing of Patriotism during the War on the Example of the City, *Youth Voice Journal*, 14(3), 119-137, ISBN (ONLINE): 978-1-80463-004-4
2. Круглий стіл «Пам'ять про українських військовополонених та зниклих безвісти. Військові ритуали». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/anonsy-podiy/kruglyy-stil-pamyat-pro-ukrayinskyh-viyskovopolonenyh-ta-znyklyh-bezvisty-viyskovi-rytualy>
3. Меморіалізація через візуальне мистецтво – Ukraïner. URL: www.ukrainer.net/memorializatsiia-vizualne-mystetstvo/
4. ДАРТ представило Концепцію меморіалізації пам'ятних місць. Київщина стане пілотним регіоном. URL: www.tourism.gov.ua/blog/dart-predstavilo-koncepciyu-memorializaciyi-pamyatnih-misc-kiyivshchina-stane-pilotnim-regionom
5. Матеріали засідання Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики від 4 жовтня 2023 року. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/zasid/75684.html>

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ВШАНУВАННЯ ПОЛЕГЛИХ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЛОКАЦІЇ ПАМ'ЯТІ В ЗАПОРІЖЖІ

З початком повномасштабного вторгнення та воєнної агресії «рф» проти України та, її державності, українське суспільство мусить щоденно пристосовуватись до різноманітних викликів. Одним з таких викликів є гідне вшанування пам'яті полеглих українських військовослужбовців.

Наразі, в розташуваннях локацій пам'яті, на прикладі міста Запоріжжя, прослідковується хаотичність. Спершу, це зумовлено тим, що місто знаходиться близько до лінії бойового зіткнення і щоденно потерпає від обстрілів. Другим фактором, можна зазначити нерозуміння місцевих органів самоврядування, як правильно вшановувати полеглих. Неясність, як саме мають реалізовуватись локації пам'яті через тимчасове «замороження» фінансування на створення постійних меморіалів. Третім, і найважливішим фактором, є родини, які втратили своїх рідних на війні. Для цієї частини суспільства пам'ять про загиблих не може мати відтермінування. Саме тому, по всій країні, зокрема в Запоріжжі, з'являються імпровізовані локації пам'яті, які стають невіддільною частиною культури пам'ятання полеглих не лише для мешканців, а й для відвідувачів міста.

Таким чином, створюються неформальні «маршрути пам'яті», які покликані розвивати культуру пам'яті в суспільстві та серед молоді, якими цікавляться під час відвідування міста міжнародні партнери та представники різноманітних медіа. Варто зауважити, що наразі «маршрути пам'яті» в Запоріжжі не є поширеним явищем, всупереч суспільному запиту та створенню нових локацій вшанування, які розташовуються в різних районах міста.

Варто наголошувати на тому, що створення перших локацій пам'яті в Запоріжжі відбулось в травні 2023 року. Так, спираючись на відзначення щороку в Україні 23 травня – Дня Героїв, було створено Меморіальний простір «Прапорець пам'яті» [1], який став «фундаментом» майбутнього монументу вшанування загиблих в російсько-українській війні військовослужбовців [2]. Локація «Прапорець пам'яті» розташована в Олександрівському районі, відвідується гостями міста, міжнародними партнерами та різними медіа. Відвідувачі можуть встановити прапорець на честь загиблого, запалити лампадку та покласти квіти. Таким чином, цей простір став однією з важливих локацій майбутніх «маршрутів пам'яті», які беззаперечно мають бути потужним рушієм розвитку культури вшанування полеглих.

Наступною локацією є «Дерево пам'яті», яке створювалось не тільки, як місце вшанування, а й, беззаперечно є справжнім арт-об'єктом та культурним викликом сучасності. Звукова 9-метрова інсталяція з металевих трубок, на яких написані імена полеглих, була відкрита в жовтні 2024 року [3] у рамках фестивалю «Гогольфест: Покрова». Ця локація розташована в Дніпровському районі та є частиною майбутнього Меморіального комплексу «Посадка. Дерево пам'яті».

У Вознесенівському районі міста в жовтні 2024 року було створено локацію пам'яті – «Алея Спогадів» [4]. Простір вшанування впорядковано в сквері імені загиблого захисника та громадського діяча – Дениса Тарасова. Новостворена Алея налічує 30 дерев горобини і є іменною. Біля кожного дерева встановлену пам'ятну табличку з QR-кодом. Таким чином, відвідувачі скверу можуть поринути у спогади про загиблих в російсько-українській війні героїв.

Отже, створення тимчасових та стаціонарних локацій пам'яті є важливим для розвитку культури вшанування полеглих. Вищезазначені локації не є вичерпними для Запоріжжя, адже вони продовжують розвиватись та створюватись й надалі, з огляду на суспільний запит. Українська нація лишень розпочала шлях до гідного несення пам'яті загиблих і наразі нам необхідно переймати досвід наших міжнародних партнерів, які вважають за необхідне при відвідуванні країн, міст та містечок – вшановувати героїчний чин історичних подвигів та подій, як минулого, так і сучасності. Тож, створення «маршрутів пам'яті» не є примхою родин загиблих, а є необхідністю для сучасного розвиненого суспільства, що поважає свою країну віддає шану полеглим.

1. Радіо Свобода. (2023). У Запоріжжі створили простір пам'яті за загиблими в російсько-українській війні. URL: www.radiosvoboda.org/a/news-zaporizhzhia-prostir-pamyati/32424562.html
2. Коханий, я живу! [@kokhaniy_ya_zhyvu]. (2023). on Instagram: "23 травня на День Героїв учасниці проєкту "Коханий, я живу!" впорядкували пам'ятний простір "Прапорець пам'яті". URL: www.instagram.com/p/Csly1s6N4_v/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA
3. Укрінформ. (2024). У Запоріжжі відкрили 9-метрову інсталяцію «Дерево Пам'яті». URL: www.ukrinform.ua/rubric-culture/3917773-u-zaporizzi-vidkrili-9metrovu-instalaciu-derevo-pamati.html
4. Запорізький центр розслід. (2024). У центральному сквері Запоріжжя висадили дерева на згадку про загиблих воїнів. URL: <https://incentre.zp.ua/u-czentralnomu-skveri-zaporizhzhya-vysadyly-dereva-na-zgadku-pro-zagyblyh-voyiniv/>

«ПШОХОДЕЦЬ» ВАСИЛЬ: ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ- БАРСЬКИЙ – УКРАЇНСЬКИЙ ПРОЧАНИН, СХОДОЗНАВЕЦЬ, ПАЛЕСТИНОЛОГ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО

Серед перших українських подорожників доби українського бароко (XVIII ст.) Василь Григорович-Барський відомий не тільки своїми подорожами святими місцями Європи та Близького Сходу, але й великою кількістю опублікованих матеріалів – книжок, нарисів, описів, рисунків, портретів, завдяки чому українське сходознавство і палестинологія вийшли на світовий рівень. Його життєвий шлях міг би скласти основу захоплюючого роману. Ще юнаком, відчуючи потяг до подорожей світом, він залишив батьківську оселю і повернувся сюди майже через чверть століття. Він був уродженцем Києво-Подолу, сином місцевого купця, який переїхав до Києва з містечка Бар, що на Вінниччині (звідси і додаток до прізвища – Барський). Василь з дитинства відрізнявся допитливістю і мрією подорожей до далеких країв. Він народився 1 січня (за старим стилем) 1701 р. Родина Григоровичів-Барських мешкала на Подолі, біля храму Успіння Богородиці Пирогощі. Недалеко, при Києво-Братському монастирі, знаходилася знаменита Києво-Могилянська академія, де готували богословів, вчених, будівничих. Отримавши початки домашньої освіти, що було заслугою батька, Василь вирішив продовжити навчання і в 1715 р. за протекцією ректора Феофана Прокоповича він став студентом академії у віці 14 років. Навчаючись на філософсько-богословському напрямі, він захворів – на лівій нозі з'явилася виразка, що погано загоювалася. Це і стало причиною того, що 1723 р. Василь без згоди батьків, разом зі своїм другом Юстином, який заради цього назвався його рідним братом, поступив до Львівської єзуїтської академії. У листі до батька Василь попросив пробачення і повідомив, що поїхав до Львова не тільки вчитися, але й лікуватися. Префект Львівської академії вирішив зарахувати «братів-самозванців» через дві причини – гарне знання латини і польські корені м.Бар, звідки походила родина Григоровичів-Барських. Поступивши у клас риторики, «брати» перший час мешкали в ігумена монастиря св.Івана Богослова Пахомія, який пізніше благословив їх на прощу. Львів зачарував Василя архітектурними красотами і освіченістю мешканців, а львівські ескулапи підтвердили свою високу кваліфікацію: виразка на нозі загоювалася. І тоді майбутній подорожник дав собі обіцянку: після повного зцілення здійснити прощу святими місцями. Його друг Юстин хотів і далі вчитися, але Василя більше приваблювали подорожі. Але незабаром їхній обман розкрився, в результаті чого обох виключили з академії, до чого Василь був в принципі підготовлений. Він запланував прощу

святими місцями Європи і у квітні 1724 р. почав свою подорож зі Львова, який ще був польським, до імперії Габсбургів. З цього часу Василь почав вести щоденники, де все записував і замальовував. У Відні він побачив імператора Карла VI, у Падуї і Барі (Італія) поклонився мощам Миколи Чудотворця. І знову захворів – цього разу на лихоманку, потрапив до шпиталю, але швидко одужав. Але при цьому загубив свої «патенти» - дорожні документи. Владнавши ці справи, Василь рушив далі – до Риму, Флоренції, Венеції, а 1725 р. відплив до островів Іонічного моря, відвідавши острови Корфу, Кефалонію, Закінфе та інші. На о.Хіос зустрівся з ієрусалимським патріархом Хрисанфом, з яким спілкувався латиною. За деякий час Василь потрапив до м.Фессалоники (теперішніє Салоники, Греція) і пішки здійснив подорож до знаменитого Афону, де він познайомився з монастирськими архівами. Але одночасно зауважив, що «там не було, де голову преклонити», оскільки давні козацькі обителі, що існували на Афоні з часів ще Київської Русі, наприклад, Чорний Вир, перебували у занепаді. На початку 1726 р. Василь повернувся до Салоник, а вже звідси відплив до Палестини, по дорозі завітавши до Кіпру. Відвідавши пам'ятки Святої землі, повернувся на Кіпр, а звідти поїхав до Каїру, де зустрічався з патріархом Олександрійським Космою II. Протягом 1727-1728 рр. Василь проживав у столиці Єгипту, де вивчав архітектуру міста, а також звичаї єгипетського народу, яким присвятив окремих розділ своєї майбутньої книги «Подорожі святими місцями Сходу». Василь високо оцінив значення р.Ніл в житті країни, чому присвятив декілька натхненних сторінок книги, його вражали руїни старовинних споруд з їхніми колонами периметром 12-14 м. На мурах руїн Барський відмітив наявність живопису, який означив «хитрим та витонченим», а також зображення «землі, квітів різних дерев, плодів, птахів та інших речей». На протилежному березі р.Ніл він побачив піраміди, які назвав «рукотворними горами», при цьому виділив три найбільші піраміди – «фараонові гори». Далі подорожник побував у м.Розетта, де зробив опис місцевого різномовного населення, багатой південної рослинності, особливо вічнозелених фінікових пальм, які для місцевого населення служили матеріалом для виготовлення речей домашнього вжитку. 1728 р. прочанин Василь відправився до Кам'янистої Аравії, де відвідав монастир св.Катерини на Сінаї, де зустрівся з патріархом Єремією III. Протягом 1729-1731 рр. він мешкав у Триполі (сучасний Ліван), де вчився і закінчив Грецьке православне училище, 1731 р. Василь опинився в Олександрії (Єгипет), а потім в Сирії, де познайомився з патріархом Антіохійським Сильвестром, який 1734 р. прийняв його до ченців з іменем Василь. Про Олександрію в своїх щоденниках Барський писав, «що колись вона була містом великим і міцним, нині ж це місто спорожніло і розорилося». В цьому місті Василя зацікавили два древніх

монументи – «стовпи Клеопатри» і знаки, що були на них зображені. Він не тільки описав ці стовпи, але й зарисував один з них. Український художник-самоучка, що не знав давньоєгипетської писемності, з великою майстерністю відобразив на папері ієрогліфічні знаки. Барвисто описавши «стовпи Клеопатри», Барський помилявся, вважаючи, що ці монументи спорудила саме вона. Всюди його незмінними супутниками були чорнила, гусячі пера і зошити, де він занотовував свої враження, а те що його найбільше цікавило (старовинні монети, речі домашнього вжитку, будинки, річка тощо) ретельно замальовував. В результаті зберіглося біля 150 зарисовок Василя Григоровича-Барського, які є надзвичайно різноманітні за змістом, від портретів окремих історичних осіб до зображень цілих міст (наприклад, кіпрського міста Фамагуста, або єгипетського Каїру). Ці рисунки він часто підписував псевдонімами: Василь Київський, Василь Рос, Беляєв Плака-Альбов, Василь Києво-Руський. Свої враження від подорожей далекими країнами, морями, річками, а також знайомства з екзотичними видами рослин та тварин, з місцевими легендами В.Григорович-Барський виклав у своїй книзі «Подорожі святими місцями Сходу», де показав унікальну для України на той час картину життя народів Малої Азії, Близького Сходу, Середземномор'я та Північної Африки. Ця книга стала джерелом знайомства читачів України XVIII-XIX ст. з далекими східними країнами. В. Григорович-Барський надав і приклад сучасною мовою академічної мобільності, коли він на прохання кіпрського архієпископа Філофея викладав на Кіпрі латинську мову учням місцевої школи. 1737 р. він опинився в Стамбулі, де відмовився від пропозиції російського резидента О.Вишнякова зайняти місце священика при амбасаді, але залишив детальний опис цього міста, у своїх записках називаючи його Константинополем. У травні 1744 р. знову відправився на Афон, де провів 1,5 року, опрацьовуючи зібрані матеріали, а на зворотньому шляху завітавши до Епіру, Лівадії, Криту. Повернувшись до Стамбулу В.Григорович-Барський посварився з новим російським послом, який звинуватив його у грекофільстві і зраді національних інтересів. Справа йшла до арешту, тому щоб довести несправедливість обвинувачень вже хворий Василь повернувся до Києва. Після 25 років далеких подорожей своїм зовнішнім виглядом та вимовою він став майже греком, через що навіть рідна мати ледве впізнала його. А вже за місяць хворий прочанин помер (1747 р.) і був похований в Києво-Братському Богоявленському монастирі (нині це територія Києво-Могилянської академії, але могила не зберіглася).

Рис. 1. Автопортрет В.Григоровича-Барського [1]

Рис.2 . Книга В.Григоровича-Барського «Мандри по святих місцях Сходу» [2]

Отже, постать Василя Григоровича-Барського є для України настільки ж цікавою, як і його рідного брата Івана Григоровича-Барського, відомого архітектора, творця сакральної архітектури українського бароко XVIII ст., у спадщині якого залишилось майже півсотні барокових храмів, зокрема на київському Подолі. У спадщині ж Василя Григоровича-Барського, як одного з перших українських подорожників-прочан, залишились численні дорожні записи, рисунки, нариси, що увійшли до його фундаментальної праці «Подорожі святими місцями Сходу» (XVIII ст.), що поклала початок наукового напрямку українського сходознавства та палестинології. Водночас спадщина братів Григоровичів-Барських представляє собою цікавість для української туризмології і є туристичним ресурсом.

1. Василь Григорович-Барський. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Григорович-Барський_Василь_Григорович
2. Василь Григорович-Барський – український Одисей XVIII століття. URL: <https://uain.press/blogs/1148651-1148651>

Меморіалізація і дипломатія (меморіальна дипломатія): національні меморіальні проєкти та меморіальні простори за кордоном

Величко Ганна, Міщенко Роман

МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПАМ'ЯТІ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА ЇХ ПОШУК, ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕЛЕКТРОННА КАТАЛОГІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ «УКРАЇНСЬКИЙ МЕМОРІАЛ»

Пошук, дослідження, впорядкування і каталогізація поховань української еміграції міжвоєнного періоду на території Чеської Республіки (ЧР) має велике культурне та історичне значення для сучасної України, оскільки фундамент її незалежності було закладено і завдяки надзвичайній культурній праці численної української еміграції у Першій Чехословацькій Республіці, яка у той час стала провідним всеслов'янським центром Європи [2]. Тому саме чеські терени містять в собі численні українські меморіальні об'єкти, які вимагають глибокого науково-практичного дослідження.

Доля місць української пам'яті в Чехії різна: за деякими доглядають нащадки похованих або сучасні діаспорні організації, багато з них мають статус «полишена могила», чимало вже є втраченими безповоротно. Існуюче законодавство ЧР передбачає внесення орендної плати за усі поховання, розташовані на цивільних цвинтарях. За несвоєчасне внесення оплати меморіальний об'єкт набирає правового статусу «полишена могила», який не дає жодної гарантії щодо його збереження. Наприклад, такий статус до 2010 року мав пам'ятник українським січовим стрільцям у м. Пардубиці роботи Оксани Лятуринської. Без своєчасного втручання нашої пошукової групи й оплати за оренду цвинтарного місця Україна могла б його назавжди втратити.

Знахідна цього пам'ятника дала поштовх нашій невеликій групі небайдужих українців з Пардубиць на подальші пошуки і дослідження місць української пам'яті у Чехії, бо знання актуального стану українських закордонних поховань сприяє їх подальшому збереженню. Для привернення уваги широкого діаспорного загалу до проблеми збереження українських пам'яток за кордоном наша пошукова група продовж 2011-2016 рр. крім безпосередніх польових та наукових досліджень [11] проводила широку освітньо-популяризаційну діяльність у вигляді друку статей про українські могили на чеських теренах в діаспорній періодиці, брала участь у тематичних науково-практичних конференці-

ях, розроблювала електронний сайт українських поховань в Чехії, листувалася з науковцями і дослідницькими установами, налагоджувала співпрацю з українськими організаціями у Чехії [2-8]. Тоді ми неодноразово зверталися у Посольство України в ЧР за підтримкою у цій справі, але вона, на жаль, не входила у коло його пріоритетів.

Нарешті настав 2017 рік, коли Посольство України в Чеській Республіці очолив Надзвичайний і Повноважний Посол Євген Петрович Перебийніс і запровадив у межах проекту “Покращення іміджу України у світі” якісно нову політику щодо збереження і популяризації місць української пам’яті в Чехії. Його організаторські здібності, дослідницьке натхнення і всебічне сприяння справі охорони українських пам’яток на чеських теренах принесли вагомі результати: майже всі великі й значні українські військові пам’ятники у ЧР були відреставровані і впорядковані. Наприклад, впродовж 2017-2018 рр. у нашій співпраці з «Регіональним українським товариством у північно-східній Чехії» з Градця Кралового та матеріальною підтримкою Посольства були проведені реставрації та впорядкування військових поховань воїнів УНР, вояків УГА, січових стрільців у Пардубицях, Поухові, Йозефові та Ліберці. Реставрація великої братської могили українським воїнам Першої світової війни і воякам УГА та впорядкування території навколо цього меморіалу була проведена ГО “Українською ініціативою у південній Моравії” за сприяння Посольства України та мерії м. Брно у 2019-2020 рр. Протягом 2017-2022 рр. на українській частині цвинтаря “Клук” у м. Подєбради, де поховані викладачі і студенти Української Господарської Академії, за сприяння Посольства України ГО «Українська ініціатива в ЧР» впорядковала близько 10 українських поховань і, головне, відреставрувала “Український колумбарій”, де поховано квіт української інтелігенції: Д. Антоновича, Є. Чикаленка, М. Бринського та ін. Рівнобіжно було покладено 24 українських поховання на Ольшанських цвинтарях у Празі. Тобто за означений період величезної підтримки і сприяння Посольства України українські організації Чехії із нашою організаційною, інформаційно-консультаційною підтримкою впорядкували 39 українських меморіалів, серед яких 8 українських пам’ятників та 31 українська могила.

У 2019 році наша пошукова група оформилася у ГО «Український меморіал» і створила на базі свого сайту www.ukrmemorial.eu «Електронний каталог українських поховань у ЧР» у тісній співпраці з Посольством України в ЧР. Головна його мета: завдяки інтернет-ресурсам зробити доступними інформацію про українські меморіальні об’єкти у ЧР і сприяти їх науковому дослідженню та широкій популяризації серед українства світу. Каталог є насиченим інформативно та простим і зрозумілим у користуванні з різних електронних пристроїв.

Зараз у ньому зібрано відомості про поховання 470 діячів української еміграції та 213 українських могил, які у компактній формі можна переглянути і з комп'ютера, і з мобільного телефону, зробивши при цьому мінімум "кліків".

Сайт складається з таких тематичних розділів: власне каталогу «Українські поховання у світі», де передбачена можливість розширеного пошуку за різними параметрами (прізвище, місто, цвинтар, статус). Кожен меморіальний об'єкт супроводжується статтею, яка містить опис поховання, де зазначено актуальний стан збереженості, правовий статус могили, внесення оплати, список похованих, історичну довідку, світлину могили та її геолокацію. У розділі «Про нас» сформульовані наша мета та завдання. Розділ «Додати пам'ятку» передбачений для тих, хто бажає нам допомогти і надіслати інформацію стосовно нового поховання та його світлину. Там надані технічні рекомендації, як це зробити, а також спеціальний електронний формуляр, аби надіслана інформація відображалася правильно.

Крім ведення, поповнення та подальшого вдосконалення електронного каталогу українських поховань в ЧР «Український меморіал» здійснює й іншу діяльність: продовжує пошук та здійснює описи українських поховань на території Чеської Республіки та поза її межами, займається посиленою реставрацією, доглядом та урегулюванням правового статусу українських пам'ятних місць у ЧР, здійснює популяризацію українських поховань на чеських теренах у формі наукової та видавничої діяльності, від 2022 р. започаткував збір благодійних коштів на впорядкування українських пам'яток у Чехії.

1. Беднаржова Т., Янчик Ф. Українські могили в Чехії. – Прага, 2002.
2. Величко Г. Українські сліди на чеській землі: сучасність та історія // «Українська газета», Прага, 2011, ч. 2.
3. Величко Г. Самопоміч українських емігрантів: Пардубиці-Йозефов-Градець Кралоуе // «Українська газета», Прага, 2011, ч. 3.
4. Величко Г. Українські пам'ятники на півночі Чехії: Ліберець - Яблонне в Под'єштеді // «Українська газета», Прага, 2011, ч. 4.
5. Величко Г. Подебради – «острів української культури» // «Українська газета», Прага, 2011, ч. 5.
6. Величко Г. Джерельна база дослідження української господарської академії в ЧСР та її бібліотечної діяльності в архівах ЧР // Oriens Aliter, Prague, 2015, № 1.
7. Величко Г. Українські військові поховання міжвоєнного періоду XX ст. на території сучасної Чеської Республіки // Oriens Aliter, Prague, 2019, № 1.
8. Моренець В., Величко Г. Фортеця української вільної науки // «Історична правда», Київ, 8 листопада 2020 www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/8/158421/
9. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис. докт. іст. наук. – К., 1997.
10. Velychko H. Dijal'nist' ukraïns'koï emigracii v Podebradach (perša polovina XX st.): Diplomová práce, vedoucí Chlaňová, Tereza. – Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav východoevropských studií, 2015. <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/73284>

11. Zilynskyj B. Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 – 1945 (1994). – Praha: X-EGEM, 1995.

Тодоров Ігор

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКІ ДИПЛОМАТІЇ: ПРОЄКТ УЖНУ «ДИПЛОМАТИЧНИЙ ФРОНТ»

Українське суспільство активно формує нові підходи до збереження пам'яті про російсько-українську війну. Цей процес ускладнюється тим, що оцінити доцільність певних форм меморіалізації безпосередньо в поточному моменті є надзвичайно складно.

Пам'ять виходить за межі традиційних музеїв чи меморіальних знаків. Вона охоплює смисли, які ми вкладаємо у навколишній простір, щоденні ритуали, висвітлення подій у медіа, освітні програми, мову і навіть сферу розваг. Універсального підходу до питання меморіалізації не існує, що накладає на суспільство відповідальність за пошук нових способів висловлення колективної пам'яті [1].

Процес вшанування пам'яті виконує важливу соціальну функцію — він сприяє консолідації суспільства. Увічнення пам'яті про війну має стати спільною справою усього суспільства, зокрема тих, хто безпосередньо зазнав впливу війни та визнає важливість такого пам'ятання як суспільної цінності. Залучення українських дипломатів до процесів документування, збереження, інтерпретації та поширення історичної пам'яті є визначальним чинником її стійкості та тривалості.

Основою такого підходу є діалог та співпраця між різними представниками суспільства. Пам'ять набуває багатовекторного та інклюзивного характеру, охоплюючи широкий спектр досвідів і переживань, пов'язаних із історичними подіями. Це сприяє створенню більш гармонійного, різноманітного та взаємозбагачувального дискурсу історичної пам'яті.

Російське вторгнення торкнулося практично всіх аспектів життя, тому процеси меморіалізації повинні відображати цю різноманітність, висвітлюючи події та роль різних груп учасників. Вшанування героїзму у протистоянні агресору є важливим, однак не слід забувати про людський вимір: страждання, втрати, шкоду, завдану природному середовищу та культурній спадщині. Образи, що використовуються у меморіалізації, повинні бути різноманітними. Значний внесок українських дипломатів в національний опір належним чином представлений.

Колективна пам'ять про війну має охоплювати не лише період після початку широкомасштабного вторгнення, але й включати передумови російської агресії та події, які розпочалися з лютого 2014 року. Є необхідність залучення широкого спектра зацікавлених груп що є важливою умовою для досягнення справедливого й всебічного представлення історичної пам'яті.

Меморіалізація повинна бути сучасною, враховувати критику застарілих підходів і уникати бездумного наслідування шаблонних рішень, характерних для минулих практик. Принцип актуальності та своєчасності вимагає створення нових рішень, які відповідають сучасним умовам, соціокультурним запитам і забезпечують автентичне та адекватне відображення історичної пам'яті.

Однією з ключових проблем у сфері меморіалізації є визначення актуальності проєктів, ініціатив, дат або символів. Оскільки культурна пам'ять передбачає не лише процеси запам'ятовування, але й забування, необхідно періодично оцінювати, чи залишаються певні елементи пам'яті значущими. Зміна їхньої актуальності може бути природним результатом еволюції суспільних цінностей і консенсусу громади. У таких випадках важливо враховувати ці зміни й адаптувати меморіальні практики відповідно до нових умов [2].

Ми розглянемо ініціативу, яка вже сьогодні сприяє меморіалізації зовнішньополітичних дій під час війни та закладають основи для формування нової культури пам'яті. Для пошуку шляхів меморіалізації потрібна відкрита включена дискусія і у фаховому середовищі міжнародників. Тільки таким чином можна відчуті потреби та запити, які висуває суспільство щодо вшанування пам'яті. Отже, йдеться про ініціативу кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету - віртуального освітницького проєкту «Дипломатичний фронт». Проєкт був започаткований в лютому 2023 року.

Дипломатичні представники України ділилися зі студентами конкретними прикладами діяльності наших посольств та інших підроділів МЗС України в протидії російській агресії. Відбулися зустрічі з Борисом Тарасюком, міністром закордонних справ (1998-2003, 2005-2007), головою представництва України в Раді Європи, Вадимом Пристайком, міністром закордонних справ (2019-2020), послом у Великій Британії (2020-2023), Володимиром Огризком, міністром закордонних справ (2007-2009), Сергієм Корсунським, послом України в Японії, Василем Мирошніченком, послом України в Австралії, Любов'ю Абравітовою, посолкою України в ПАР, Юрієм Клименком, послом України в Аргентині, Ігорем Осташем, послом України в Лівані (2016-2022), Михайлом Видойником, послом України в Данії, Андрієм Юрашем, послом України в Ватикані, Олексієм Макеєвим, послом України в ФРН, Василем Боднаром, послом України в

Туреччині, Ігорем Подолєвим, послом України в Фінляндії (1997-2001), Наталією Аношиною тимчасовою повіриною в Бельгії (2024), Олегом Баєм, консулом України в Казахстані (2000-2003), Ростиславом Огрязком, директором Першого територіального департаменту МЗС. Цей проект триває, на черзі нові зустрічі з провідними українськими дипломатами.

Від початку проєкт був розрахований на студентів-міжнародників УжНУ. Втім він одразу набув популярності не лише серед студентів інших українських вишів, а й серед викладачів та експертів-міжнародників. В рамках проєкту «Дипломатичний фронт» відбувалися фахові зустрічі, у рамках яких для усіх учасників мала місце унікальна можливість безпосередньо з першоджерела дізнатися актуальну інформацію щодо сучасної роботи професійної української дипломатії, українську діаспору, дипломатичний протокол та етикет, дипломатичну комунікацію, міжнародну безпеку, зовнішню політику, публічну дипломатію, гастрономічну дипломатію, кулінарну дипломатію. А також, безумовно, отримати професійні відповіді на поставлені питання щодо сучасної практичної роботи професійної української дипломатії, сучасних міжнародних відносин, інституціональної історії української дипломатії. До зустріч, як правило, долучалися від 50 до 200 учасників. Записи усіх зустрічей доступні на платформі Ютуб і можуть бути використані не лише для навчально-виховного процесу в університетах. Їхній зміст є потужним зібранням меморіалізації дипломатичних зусиль під час російсько-української війни [3].

Отже, меморіалізація українських дипломатичних зусиль є процесом, що передбачає глибоку роботу з тонкими сенсами та багатошаровими смисловими структурами. Ключовим критерієм професійного підходу є здатність інтегрувати міждисциплінарні підходи, зокрема із залученням до роботи знань і практик науки, мистецтва, освіти, літератури, технологій тощо.

1. Некипіла Н. Свідома меморіалізація: що вона нам дасть і від чого застереже року. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/svidoma-memorializatsiia/>
2. Результати обговорення принципів меморіалізації російсько-української війни. URL: <https://uinp.gov.ua/zvernennya-i-zapyty/konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronni-konsultaciyi-z-gromadskisty/rezultaty-obgovorennya-pryncypiv-memorializaciyi-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny>
3. Факультет історії та міжнародних відносин Ужгородського національного університету. URL: www.uzhnu.edu.ua/uk/cat/faculty-fhistory_relati

МЕМОРІАЛЬНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО КЛАДОВИЩА “ВСІХ СВЯТИХ” У ВІННІПЕЗІ

Меморіальний простір – це важливий елемент культурної та історичної пам’яті. Коли йдеться про меморіальний простір в діаспорі то його функціонал значно розширюється та набуває особливої значущості не лише в аспекті збереження національної пам’яті, але й у збереженні національної ідентичності, зв’язку з національною культурою, історією, традиціями, солідарністю спільноти. Знаковим прикладом такого розуміння є українське кладовище “Всіх Святих” у Вінніпезі.

Ідея його купівлі виникла в середовищі української парафіяльної спільноти церкви Св. Володимира та Ольги в 1919 році [1, с.48]. Урочисте відкриття кладовища та освячення пам’ятного знаку відбулося 20 серпня 1920 року за участі першого єпископа українців у Канаді Никити Будки [1, с.49]. “Колись, по сотках літ потомки фундаторів цього цвинтаря, будуть приходити тут і будуть учитися на пам’ятниках української мови” – пророче висловлювання будівничого пам’ятного знаку, француза Брунета [1, с.50].

Нового осмислення меморіальний простір кладовища “Всіх Святих” набув у 1930-х роках ХХ століття, та співпав з еміграцією в Канаду значної кількості військових-учасників Першої світової війни, Визвольних змагань 1917-1921 рр. З ініціативи колишнього хорунжого Українських Січових Стрільців Дмитра Микитюка та за підтримки парафіян і пароха церкви Св. Володимира та Ольги о. Василя Кушніра було споруджено першу символічну могилу Січових Стрільців у Канаді. Освячення пам’ятного знаку 31 травня 1936 року, за участі трьох тисяч українців-емігрантів, [1, с.73] перетворилося на грандіозний акт вшанування та утвердження колективної цінності. Символізм акції прозвучав у промові колишнього сотника УГА Івана Чайки: “Могила ця є нам усім свята і дорога, бо вона є вислідом змагань всіх верств нашого народу, бо в тих могилах, які розкинені по всіх землях широкої України, від Сяну по Кавказ, спочиває і полевий духовник УГА і інтелігент-старшина і стрілець робітник чи селянин. Оця новопосвячена стрілецька могила є нам, живучим і майбутнім поколінням неписаною програмою і заповітом. Український нарід мусить боротися аж до повної перемоги... Нехай ця стрілецька могила стане гранітною скалою в нашій громадській життю, бо лиш у справдішнім суспільнім об’єднанню, любові, безупинній народній праці, лежить відновлення і закріплення Соборної і Суверенної Української Держави” [1, с.75]. З 1936 року та дотепер символічна

могила Січових Стрільців є не лише важливим місцем національної пам'яті, що відіграє роль у підтримці історичної свідомості та ідентичності українців в діаспорі, але й місцем вшанування та об'єднання української громади, забезпечення спадкоємності цінностей [2].

Меморіальний простір вищезазначеного кладовища слід розглядати через призму: по-перше, індивідуальних історій. Могили українців є своєрідним маркером, який передає нащадкам інформацію про саму людину, її долю, життєвий досвід, її епоху, важливість її ідей, значення в історії української діаспори. Кожна індивідуальна історія – складова загальнонаціональної пам'яті, особливо в діаспорі, де індивідуальні історії мігрантів часто втрачаються на тлі масових подій; по-друге, культурної тяглості. Написи українською мовою, національна символіка, епітафії, військові позначення, хрести, вишивка та інші елементи символізують прагнення збереження власних коренів на чужині, єності зі своєю культурою, передачі наступним поколінням національної ідентичності; по-третє, культури пам'яті українців Вінніпегу. Кладовище є місцем останнього спочинку відомих політичних, релігійних, громадських, культурних, військових діячів різного штибу, в цьому місці їх об'єднала любов до України та української справи. Знаковими похованнями вважаються: могила В. Кушніра – українського католицького діяча, першого президента Конгресу Українців Канади, ініціатора створення Світового Конгресу Українців; С. Семчука – релігійного, культурного діяча, фундатора Братства Українців Католиків; В. Топольницького – громадського діяча, фундатора кооперативного руху в Канаді, засновника кредитної спілки “Карпатія”; Д. Микитюка – військового, громадського діяча, видавця, мецената; В. Денеки – архітектора, громадського діяча, опікуна студентської спілки “Обнова”; С. Їжика – релігійного, громадського діяча, редактора; Є. Василюшина – громадського, військового діяча, організатора, першого голови Української стрілецької громади в Канаді; М. Стечишина – політичного, громадського діяча, ідеолога самостійницької течії в Канаді, довголітнього редактора газети “Український голос”; В. Арсенича – одного з перших громадських та політичних українських діячів в Канаді, правника; Ю. Мулика-Луцика – славіста, філософа, історика Православної Церкви Канади; М. Марунчака – одного з найвідоміших істориків української діаспори в Канаді; П. Хрипка – мецената української фундації “Освіта”; А. Качора – економіста, громадського діяча, публіциста; та ін. по-четверте, української релігійної традиції. Релігійна складова, особливо в діаспорі, вагома частина культурної спадщини. Українська релігійна традиція підкреслює важливість певних обрядів на кладовищі: поховальних обрядів, освячення могил, поминальні дні, зокрема Провідна неділя.

Такі традиції здавна сприяли єдності родин та громади, підтриманню духовного зв'язку між поколіннями.

Таким чином, кладовище “Всіх Святих” у Вінніпезі має історичне значення, воно є частиною історії української діаспори, символізує її стійкість, здатність до консолідації, збереження культурної окремішності за межами рідної землі. Також воно залишається простором, для вшанування пам'яті предків, збереження національних традицій та ритуалів.

1. Кушнір В., Кисілевський Р. Початки заснування та коротка історія будови і відкриття катедри Св. Володимира й Ольги в 1951 році у Вінніпегу. Вінніпег: Накладом Видавничого Фонду о. д-ра В. Кушніра, 1996. 130 с.
2. Українці в Канаді вшанували пам'ять героїв, загиблих у війні. URL: <https://ugcc.ua/data/ukrayntsi-v-kanadi-vshanuvay-pamyat-geroyv-zagyblyh-u-viyni-2972/>
3. Книш З. За честь, за славу, за народ. Збірник на золотий ювілей УСГ в Канаді, 1928 — 78. Торонто, 1978. 639 с.

Архипова Людмила, Винниченко Ігор, Конджарян Інна

ПРО ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД – ЕЛЕКТРОННИМИ ЦИФРОВИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ

Самоочевидно, що майбутнє комунікацій визначають електронні цифрові технології у сполученні з Internet (і технологіями наступного покоління інформаційних мереж). Традиційні постачальники інформаційних продуктів, починаючи з компаній, що випускають словники та енциклопедії, і закінчуючи мас-медіа, не хочуть погодитися з втратою ринку збуту. Тому й відсоток такої інформації у цифровому вираженні, що публікується щороку, значно перевищує кількість друкованих примірників. [1; таблиця 1]

Прикладом зазначеного є 32-томовою Encyclopædia Britannica (Британська енциклопедія або Британіка) – найповніша й найстаріша універсальна енциклопедія англійською мовою. У 1988 р. вона продала 200 тис. комплектів, а в 1995 р. її тираж знизився більше, ніж у чотири рази, і 1997 року практично зійшов нанівець. А вже у березні 2012 р. Британіка була перетворена в інтернет-енциклопедію, після того, як Encyclopædia Britannica, Inc. оголосила, що більше не буде публікувати друковану версію, а натомість зосередиться на її онлайн-версії (Encyclopædia Britannica Online). Тепер електронна версія Британіки є одним із лідерів ринку енциклопедичних словників на цифрових носіях, що росте зі швидкістю в середньому 20% на рік. Водночас вартість енциклопедій продовжує падати. [1]

Таблиця 1

Засоби поширення та обміну інформацією [1]

	ТБ	Радіо	Преса	Інтернет
Можливість вибору часу користувачем	-	-	+	+
Можливість збереження для повторного використання	У	У	+	+
Можливість одержання/передачі інформації одночасно з подією	+	+	-	+
Можливість миттєвої відповіді чи дискусії	У	У	-	+
Форма передачі:				
Текст	+	+	+	+
Нерухоме зображення	+	-	+	+
Зображення, що рухається	+	-	-	+
Звук	+	+	-	+
Необхідність у спеціальному устаткуванні	+	+	-	+

+ так, - ні, У - з використанням спеціальних додаткових пристроїв або за певних умов

У 2020 р. Міністерство внутрішніх справ України та Національний музей Голодомору-геноциду підписали Меморандум про співпрацю. Його вислідом стало здійснене упродовж наступних 4 років оцифрування 1022-х архівних кримінальних справ-свідчень Голодомору, які зберігаються в Галузевому державному архіві МВС у фонді № 32 «Кримінальні справи судових та позасудових органів». Ці документи у підрадянський час були засекречені тодішнім режимом, оскільки містять факти зумисного й ретельно спланованого знищення українського люду. Документи висвітлюють розміри злочинів, засоби та форми їх здійснення, а також спростовують радянсько-російські міфи про «неврожай», «перегини на місцях», «всесоюзний голод» та ін. [2]

Матеріали справ та їхній аналіз дозволяють констатувати існуючі тогочасні історико-політичні обставини, в яких відбувався Голодомор 1932–1933 рр. Документи свідчать, що апогей геноциду припав на березень-червень 1933 р., а доведені режимом до відчаю люди вдавалися до некрофагії (поїдання трупів) та

антропофагії (канібалізму). Ці справи стали засобом до розкриття злочину геноциду та мали виняткове доказове значення у кримінальній справі № 475, порушеній Службою безпеки України за ознаками злочину, передбаченого ч.1 ст. 442 Кримінального кодексу України (геноцид). Слідство констатувало, що зазначені справи підтверджують факт тотального голоду на території УСРР, який призвів до винищення значної кількості української людності та придушення спротиву українців тогочасному тоталітарному режиму. Проте широкому загальному дотепер такі справи залишались невідомими.

Задля реалізації вимог Закону України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» та Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» у частині забезпечення доступу до архівної інформації періоду Голодомору створено інтерактивну мапу, яка уможлиблює ознайомлення з відповідними архівними документами. [3]

До сьогодні на електронну мапу нанесено фотокопії збережених 1022 архівних справ, а також інформацію про 1024 справи, які були знищені у 1956 році. Зважаючи на те, що частина інформації була знищена, окремі позначки на мапі про випадки людоїдства розміщені не за місцем скоєння, а за місцем знаходження слідчих підрозділів. Це пояснює скупчення випадків, нанесених на мапу, в місцях розташування слідчих підрозділів.

Роботи з переведення паперових документів архіву МВС у електронний формат та нанесення їх на інтерактивну мапу ще тривають. Фахівцями також розпочато роботу з верифікації та нанесення на мапу інформації про випадки людоїдства, отриманої з інших джерел, зокрема документів, що зберігаються в інших архівних установах, музеях, а також свідчень очевидців Голодомору тощо.

Іншими електронними джерелами інформації про цей акт геноциду українців є Спеціальний проєкт сайту «Історична правда» – «Голодомор 1932-1933» [4], сайт «Геноцид голодом» [5], Меморіал пам'яток жертв голодоморів в Україні [6], Пам'ятники жертвам Голодомору в Україні [7].

1. Друковані видання та Інтернет-видання: переваги та недоліки, специфіка. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/journalism/25747/> (дата звернення: 20 листопада 2024 року)
2. Голодомор 1932—1933 років в Україні: мовою архівних документів. URL: <https://mvs.gov.ua/golodomor-1932-1933> (дата звернення: 24 листопада 2024 року)
3. <https://gisportal1.eis.mvs.gov.ua/gisportal/apps/customapps/case/> (дата звернення: 24 листопада 2024 року)
4. www.istpravda.com.ua/themes/holodomor/ (дата звернення: 24 листопада 2024 року)
5. www.holodomoreducation.org/index.php/id/158/lang/ua (дата звернення: 24 листопада 2024 року)
6. <https://memorialholodomors.org.ua/> (дата звернення: 24 листопада 2024 року)
7. www.holodomor-monuments.org/m/ (дата звернення: 24 листопада 2024 року)

МЕМОРІАЛ ТЕРЕЗІН В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Чеське місто-фортеця Терезін, як одне з місць у Європі – нині слугує гарним прикладом меморіалізації, яка покликана зберегти пам'ять про важливі події минулого та виконує роль, що згуртовує сучасників довкола спільного сприйняття трагічного минулого, цього населеного пункту, відомого як – гетто Терезін.

Історія фортеці бере свій початок з 1780 року, коли Йосип II заклав її будівництво у стратегічному місці злиття річок Ельби та Огрже та яка мала служити оборонною спорудою проти прусських вторгнень. Її будівництво тривало 10 років, й у 1790 році була випробувана іригаційна система, а сама фортеця була оголошена боєздатною. Так з'явилося місто у фортеці й фортеця в місті, як унікальне місто в Європі, де назавжди переплелась історія найвищих злетів людського духу і водночас – нелюдських мук [1].

Так, вже у 1820-ті роки її в'язнем був грецький національний герой Олександр Іпсіланті. Фортеця брала участь у бойових діях під час австро-пруської війни 1866-1867 років. З кінця XIX століття у фортеці знаходилася в'язниця, яка у роки Першої світової війни використовувалася як табір для військовополонених. У Терезіні з 1914 по 1915 роки містилися політичні ув'язнені – галицькі русини. Від туберкульозу тут помер Гаврило Принцип [2].

Свого часу фортеця являла собою вершину фортифікаційного мистецтва й була найсучаснішою фортецею Австрії. Однак стрімкий розвиток військової стратегії призвів до того, що фортеця Терезін так і не була використана у військових цілях, бо пруссаки просто обійшли її стороною. У 1888 році, після укладення перемир'я між Австро-Угорщиною та Німеччиною статус Терезіна як фортеці було скасовано, але її статус гарнізону залишився.

Найтрагічніша сторінка історії міста-фортеці Терезін почала після німецької окупації Чехословаччини, коли нацисти зрозуміли переваги, які їм надала ця фортеця. Вже 10 червня 1940 року в'язницю в Малій фортеці опанувало гестапо та влаштувало там в'язницю для політичних в'язнів [3]. А 24 листопада 1941 року в Головній фортеці було створено єврейське гетто. Окремі заклади функціонували незалежно один від одного, за винятком кількох ситуацій, у яких вони постійно взаємодіяли (в'язнів гетто, які суттєво порушували табірний розпорядок, відправляли до Малої фортеці, де для них створювали умови, такі ж, як у таборах смерті, які діяли на Сході). Натомість трупи з Малої фортеці перевозили і спалювали в крематорії гетто [4]. Таким чином, як тільки 27 вересня 1941 року Рейнхард Гейдріх був призначений на посаду рейхпротектора,

він приступив до інтенсивного й остаточного вирішення єврейського питання на території протекторату Богемія і Моравія.

Саме Терезін виявився вдалим місцем для «збірно-пересильного табору» для єврейського населення, який підходив нацистам з низки причин:

- фортечні вали ускладнювали втечу полонених;
- 11 казарменних корпусів дозволяли розмістити велику кількість людей;
- симетричні, прямі й широкі вулиці дозволяли добре контролювати місто;
- поблизу Терезіна проходила важлива залізниця з Праги що дозволяло транспорту євреїв;
- Терезін лежав на кордоні протекторату з Рейхом, а поблизу не було великого міста;
- у Малій фортеці, де діяла гестапівська в'язниця, яка вже мала нацистський гарнізон.

Єдиним недоліком було те, що в Терезіні все ще проживало цивільне населення, близько 3500 громадян [5].

Тим не менше, Терезін (німецька назва Терезієнштадт), мав слугувати «показовим» гетто, яке було створено з метою обману громадськості демократичних країн, а також євреїв Східної та Центральної Європи щодо долі, уготованої євреям в окупованих Німеччиною країнах. Гетто слугувало не тільки для жителів Богемії та Моравії, але й для німецьких та австрійських євреїв, які мали заслуги перед Німеччиною (зокрема, були нагороджені бойовими орденами у Першу світову війну) та євреїв з інших країн Західної Європи. План створення гетто в Терезіні було підтримано лідерами єврейської громади Протекторату, які сподівалися полегшити таким чином участь своїх одноплемінників та співвітчизників. Перші тисячі євреїв були відправлені до Терезіну вже наприкінці листопада 1941 року. Населення гетто потім швидко збільшувалося за рахунок євреїв з Рейху, Данії, Нідерландів та інших країн; до кінця травня 1942 р. воно становило майже 29 тис. чоловік і досягло піку до вересня того ж року, коли в гетто на площі 115 тис. кв. м було розміщено 53 тис. осіб [6].

Тобто, населення в Терезіні змінювалося, практично з кожним транспортом, яких було 63, з яким виїхало 88 135 осіб [7]. Дехто пробув там лише кілька днів і відразу їх повезли далі, на Схід, хтось протримався кілька місяців, хтось рік, дуже мало в'язнів провели тут чотири роки. Протягом чотирьох років у Терезіні були інтерновані люди семи національностей: чехи, німці, австрійці, голландці, данці, а наприкінці війни угорці та словаки. Через територію фортеці пройшло близько 140 000 осіб, які були євреями, відповідно до Нюрнберзького трибуналу, з яких майже 35 000 померли безпосередньо в гетто. Наприкінці війни з евакуаційних транспортів і маршів смерті, які переміщували в'язнів зі

Сходу у злидненому стані прибуло 15 тисяч людей різних національностей. Вони принесли з собою епідемію плямистого тифу, через що вже після закінчення всіх боїв в Терезіні, до кінця травня 1945 року ще загинули близько 1500 осіб, у тому числі російські та чеські медики [8].

Загалом через гетто Терезін пройшло близько 155 000 осіб, з яких 118 000 не пережили Другу світову війну. Визволення Терезіна та звільнення в'язнів відбулось 1 травня 1945, управління табором було передано Червоному Хресту, а 8 травня 1945 року туди прибули перші радянські війська [9].

Після закінчення Другої світової війни Терезін став місцем паломництва не лише для громадян тодішньої Чехословаччини, але й для сотень тисяч людей з різних країн, насамперед – Європи, які щороку приїжджають до колишнього гетто, щоб вшанувати пам'ять жертв нацистської доби. Щороку в колишній фортеці відбувається Терезинська тризна – пам'ятний захід, який проводиться в третю неділю травня на Національному цвинтарі в Терезіні, з метою вшанування пам'яті жертв нацистських переслідувань під час Другої світової війни. На площі перед Малою фортецею побудовано Національне кладовище Терезін, де поховані тіла жертв терезинського гетто, в'язниці гестапо та концтабору Літомержице. У 1947 році було засновано Меморіал Терезін (відомий як Меморіал національних страждань), в якому зберігаються та вшановуються пам'ять жертв нацистського насильства [10].

В період між 1945 та 1948 роками, в районі Малої фортеці також знаходився табір для інтернованих, який спочатку використовувався для збору військовополонених, а пізніше, для німецького населення, призначеного для вивезення з Чехословаччини. На початку 1948 року розпочинається реконструкція будівлі колишніх казарм у Малій фортеці (сьогодні - Музей Малої фортеці). Передбачалося зберегти весь простір у первісному стані. Експонати мали бути розміщені в головній будівлі музею, а також у збірних камерах. Музей гноблення було урочисто відкрито 11 червня 1949 року. Постійну експозицію музею створив Військово-історичний інститут. Іншої професійної діяльності в Меморіалі не відбувалося [11].

Меморіал Терезін – єдина установа такого роду в Чеській Республіці, основна місія якої – вшанувати пам'ять жертв нацистських політичних і расових переслідувань під час окупації чеських земель у Другій світовій війні, сприяти музейній, дослідницькій та освітній діяльності, а також – справі по догляду за пам'ятними місцями, пов'язаними зі стражданнями та смертю десятків тисяч жертв насильства [12].

6 травня 2022 року виповнилось 75 років з часу заснування Терезинського меморіалу. З цієї нагоди відбулася святкова зустріч нинішніх та колишніх пра-

цівників Меморіалу та поважних гостей. Учасники зустрічі могли ознайомитись з двома виставками, які були підготовлені до цієї дати. Це виставка «Меморіал Терезін у змінах часу 1989-2022 роки» та «Поповнення колекцій Меморіалу Терезін 2017-2021 роки». Важливо розуміти, що адміністрація Меморіалу Терезін, практично на кожен ювілей від дня його створення – видає офіційні бюлетені, в яких наводить нові документи та артефакти тих часів, а також мемуари і спогади жертв та родичів терезінського гетто. Так було й на 60-ти річчя, так було й на 70-ти річчя.

Фонди Меморіалу постійно поповнюються новими матеріалами. Так, станом на 31 грудня 2010 року фонд Відділу колекцій налічував 12 316 інвентарних номерів [13]. Більшість предметів колекції зберігається в Малій фортеці, а конкретно – в будівлі Музею Малої фортеці, твори ж мистецтва та ноти, написані композиторами, ув'язненими в Терезінському гетто, зберігаються в колишніх магдебурзьких казармах у Терезіні.

З квітня 2021 року розпочав свою діяльність центр цифровізації Меморіалу Терезін. Всього в рамках трирічного проекту, фінансованого за рахунок гранту Claims Conference, було створено 144 588 сканів предметів колекції, з яких 128 260 - двовимірні скани та 16 328 – тривимірні скани предметів. Відскановані елементи, не захищені авторським правом, були призначені окремим записам у базі даних. Тепер дослідники мають можливість переглянути результати роботи в новоствореній базі даних меморіальної колекції Терезін. Оцифрування ж предметів колекції триває й по-сьогодні [14].

Меморіал фінансується Міністерством культури з Державного бюджету Чеської республіки. Так, за 6 місяців 2024 року доходи склали більше 63 мільйонів чеських крон, а витрати – майже 57 мільйонів. Відповідно за увесь 2023 рік Меморіал Терезін господарював з понад 133 мільйонами доходів та витрат (еквівалент більше 200 мільйонів гривень) [15]. Однак, з урахуванням розміру Меморіалу та об'ємів робіт, для утримання пам'ятки в належному стані, такі суми не є великими. Це ж стосується й квитків для відвідання Меморіалу, які є чи не найбільшими в цій країні. Так, вхідний квиток, який діє 4 дні та дає право на відвідання Малої фортеці, а також об'єктів колишнього гетто, складає: для дорослих – 310 чеських крон, для дітей (10-18 років), студентів (ISIC до 26 років) та викладачів, а також – пенсіонерів (65+) – 240 крон, а от сімейний вхід (максимум 2 дорослих та 3 дітей) – 630 крон [16].

Тим не менше, за 75 років існування Меморіалу Терезін, його відвідали мільйони осіб.

1. Чеський Терезін – місто нестихаючого Реквієму. URL: www.radiosvoboda.org/a/1824279.html

2. Терезин. URL: <https://ru.ruwiki.ru/wiki/Терезин>
3. Novak, Václav. Terezín. Praha: Naše vojsko, 1979. S. 5.
4. Lagus, Karel; Polák, Josef. Město za mřížemi. Praha: Naše vojsko, 1964.
5. Lagus, Polák. Město za mřížemi. Praha: Naše vojsko, 1964, s. 63-64.
6. Терезин. URL: <https://eleven.co.il/jewish-history/holocaust/14092/>
7. Seznam transportů z Terezína (řazeno podle data odjezdu). URL: https://katalog.terezinstudies.cz/cz2/ITI/database/tr_out_date
8. Blodig Vojtěch, Krejča Otomar, Krejčová Helena, Munk Jan, Lhotka Petr, Pavlát, Leo: Téma: HOLOCAUST, Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách, nakl. Tauris, 2005., s. 36
9. Chládková, Ludmila. Terezínské ghetto. Praha: V ráji, 2005. 54 s. ISBN 80-86758-18-4. S. 52–53. Dále jen Chládková 2005.
10. Památník Terezín. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Památník_Terezín
11. 75. výročí založení Památníku Terezín a výstavy Památník Terezín v proměnách času 1989 - 2022 a Přírůstky do sbírek Památníku Terezín z let 2017 – 2021. URL: <https://newsletter.pamatnik-terezin.cz/75-vyroci-zalozeni-pamatniku-terezin-a-vystavy-pamatnik-terezin-v-promenach-casu-1989-2022-a-prirustky-do-sbirek-pamatniku-terezin-z-let-2017-2021/>
12. Support us and become a donor to help preserving the memory of the victims of racial and political persecution during the nazi occupation. URL: <https://www.pamatnik-terezin.cz/donate>
13. Collections.Introduction. URL: www.pamatnik-terezin.cz/collections#toc_1
14. Collections.Introduction. URL: www.pamatnik-terezin.cz/collections#toc_1
15. Památník Terezín. URL: <https://monitor.statnipokladna.cz/ucetni-jednotka/00177288/prehled?obdobi=2406&rad=t>
16. Vstupné. URL: www.pamatnik-terezin.cz/vstupne

Филипович Людмила

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ТРАГЕДІЙ: ДОСВІД ІЗРАЇЛЯ ІЗ ВШАНУВАННЯ ПРАВЕДНИКІВ

Проблема пам'ятання/пам'ятування/запам'ятовування – меморіалізації є важливою в усі часи, але в контексті трагедії російсько-української війни набуває не тільки історичного, але й ідентифікаційного як для окремої людини, так і цілої спільноти значення. Традиція увіковічення пам'яті своїх предків, значущих подій, величних героїв притаманна всім народам, які створювали меморіали, збирали архіви, відкривали музеї, знімали документальні стрічки і художнє кіно, ставили спектаклі, писали романи, мемуари, наукові дослідження. Нині українці творять нові практики пам'ятання, узагальнюючи і свій попередній досвід, і абсорбуючи досягнення інших народів.

Одним із вдалих зарубіжних прикладів меморіалізації є створення і функціонування Саду праведників народів світу, який започаткований Ізраїлем на честь вшанування пам'яті тих, хто спасав євреїв під час Другої світової війни.

"Сад праведників" - це поняття, яке сягає біблійних коренів. Садам праведників вважалося місце, куди прагнуть всі люди, але попадають лише ті, хто

суворо дотримується заповідей, моральних приписів релігії. Праведник - це людина, яка провадить праведне життя, справедливе, благе, правдиве, мудре, глибоко вірить і довіряє/служить Богу, виконує його заповіді. Поняття "праведник" використовується перш за все в юдаїзмі. Єврейська історія знає багатьох праведників, першим серед яких вважається Ной. Як про праведників йдеться в Біблії про Мойсея, Давида, Естер і багато інших. Є праведники (цадики) серед єврейського народу і в наш час. Вони надзвичайно шануються юдеями.

Але відносно недавно, в середині ХХ ст., виникло нове поняття - "праведники народів світу", яке сьогодні існує не тільки в релігійному, але й в світському житті. Саме держава Ізраїль виступила з ініціативою створити Сад праведників, втіливши в такий спосіб ідею національної пам'яті до тих неєвреїв, хто спас євреїв - жертв Голокосту. У 1953 році парламент Ізраїлю Кнесет ухвалив рішення про заснування відомого нині Національного Меморіалу Катастрофи та Героїзму "Яд ва-Шем" (Єрусалим, Ізраїль) для вшанування "Праведників народів світу" - неєвреїв, що ризикували життям, рятуючи євреїв під час Голокосту.

На 1 січня 2022 зафіксовано 28217 особи, які вважаються праведниками у пів сотні країн, серед яких християни всіх конфесій, мусульмани, віруючі і невіруючі, люди всіх професій і віку. Найбільше праведників в Польщі - 7232, Нідерландах - 5982, Франції - 4206. На четвертому місці - Україна, де нараховується 2691 праведника. Всі вони поіменно згадуються на сторінці меморіалу.

Встановлений День Праведників Людства, який відзначається в багатьох країнах світу, а не тільки в Ізраїлі. Європейська організація вшанування праведників запропонувала всім країнам створити в усьому світі Сади Праведників за зразком саду в Яд ва-Шем у Єрусалимі, де віддають шану тим, хто рятував євреїв під час Голокосту.

В Україні також існує традиція вшанування праведників світу. Ще у 1989 р. з ініціативи Всеукраїнської єврейської ради та фонду "Пам'ять жертв фашизму в Україні" запроваджене почесне звання "Праведник України". Його отримують жителі України, які рятували євреїв в роки Другої світової війни на території України. Всеукраїнська єврейська рада направляє інформацію до меморіалу "Яд ва-Шем" для присвоєння звання Праведник народів світу. Проте не завжди людина зі званням «Праведник України» має звання "Праведник народів світу". На це впливає складність критеріїв та процедури присудження звання меморіалом "Яд ва-Шем". У тому ж 1989 р. запроваджене звання "Праведник Бабиного Яру" для вшанування людей, які рятували євреїв в окупованому Києві. Перше вручення відповідних дипломів відбулося у листопаді того ж року. У 2007 р. запроваджене звання "Діти Праведників" - для відзначення дітей, наро-

джених не пізніше 1943 року, чий батьки рятували євреїв, а отже їх дітям теж загрожувала смертельна небезпека. Їх нагороджують відповідними дипломами "Син Праведників" або "Донька Праведників". В Україні така церемонія вперше відбулась у вересні 1991 р.

Діяльність з пошуку та надання звання Праведник народів світу почалась відкрито лише після проголошення в Україні незалежності, до чого, на жаль, багато зі свідків банально не дожили. Точна кількість Праведників України постійно уточнюється, але мова йде про понад 3000 осіб. При цьому 1625 із них паралельно отримали звання Праведників народів світу. Звичайно, з різних причин далеко не всі, хто допомагав врятуватись євреям під час Голокосту, отримали бодай-якесь із цих звань.

У 2021 році Україна вперше на державному рівні вшановувала пам'ять тих людей, які, ризикуючи життям, рятували євреїв в роки Другої світової війни. Відповідні нормативні документи про відзначення цієї дати ухвалили Верховна Рада, Президент України. Цьогоріч, 14.05.2024, Україна також відзначила День Пам'яті українців, які рятували євреїв під час Другої світової війни.

Досвід Меморіалу "Яд ва-Шем", Музею історії польських євреїв «Полін» з їх проектом "Польські Праведники – відновлення пам'яті", Національного музею історії України у Другій світовій війні з проектом "Портрети.UA", Українського інституту вивчення Голокосту "Ткума", які підготували довідник "Праведники народів світу" - має стати надбанням українців, які мають добре вивчити трагічні уроки історії, зокрема II світової війни, щоб не забути власну, яка твориться нині на різних фронтах, захищаючи нашу незалежність, свободу, гідність.

Тищенко Світлана

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ВІЙСЬКОВО-МЕМОРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації створило загрозу для української державності, що може призвести до втрати суб'єктності та, в перспективі, до її знищення. Новий етап цієї боротьби, що триває зараз, повинен бути органічно інтегрований у структури колективної пам'яті, символічні та ціннісні структури української ідентичності. Традиційно посередниками в такій інтеграції виступають пам'ятники, монументи та меморіали. Будь-які пам'ятники визначають публічний простір як такий, де набуває значення та підтримки певна політична чи культурна традиція, на який поширюється пев-

ний комплекс уявлень та практик [4, 199-201]. Водночас пам'ятники, що увічнюють військову звитягу та героїзм, мають більш вузьку «спеціалізацію».

На сучасному етапі пам'ятники, що несуть сліди воєн і воєнних конфліктів, «страждають», втрачають значущість в очах нащадків як активних учасників минулих подій [2]. Актуальним є питання фіксації, встановлення автентичності та поповнення місць пам'яті, пов'язаних із воєнним часом. Осмислення військово-меморіальної спадщини як структурного компонента історичної картини минулого також спирається на ідеї *past*-концептуальності. Існує «запит від місцевого самоврядування та громадських активістів щодо створення якісних місць пам'яті та меморіальних практик такий сильний, що слід розробити щонайменше орієнтовні поради та рекомендації, а ідеально – напрацювати загальнонаціональну стратегію збереження пам'яті про цю війну» [2].

Сучасний український простір наповнений безліччю «орієнтирів» (об'єктів культурної та військово-меморіальної спадщини) воєнного минулого нашої країни, що стали невіддільною частиною життєвого середовища. Військово-меморіальна спадщина стає не тільки ресурсом існування актуального соціокультурного простору, а й підґрунтям для сталого розвитку держави і суспільства в найближчій перспективі. У зв'язку з цим актуальним є дослідження етапів формування та функціонування об'єктів військово-меморіальної спадщини, що, на нашу думку, дасть змогу вибудовувати ефективні практики державної культурної політики.

Отже, розглянемо характеристики основних етапів створення та функціонування об'єктів військово-меморіальної спадщини.

Обґрунтовальний етап меморіалізації (пошук причини меморіалізації). Увічнення неможливе без події, яка послужила причиною для меморіалізації. Зазвичай такою подією є подвиг військовослужбовця, військової частини, народного ополчення або всього народу, або видатна військова діяльність. Цей етап охоплює період від моменту події, яка стає підставою для збереження пам'яті, до висунення ініціативи про увічнення. Для визначення причини меморіалізації необхідні достовірні джерела інформації або носії пам'яті, такі як живі свідки, архівні документи або дані, отримані під час пошукових експедицій. Без таких джерел подвиг залишається невідомим і не може бути увічнений.

Процедурний етап меморіалізації (процедура увічнення пам'яті). Етап увічнення пам'яті про подвиг військовослужбовця або військового з'єднання. З ініціативою увічнення пам'яті виступають, як правило, державні або громадські організації. Загибель захисників Вітчизни сприяє тому, що держава і суспільство прагнуть у різний спосіб зберегти пам'ять про тих, хто ціною своїх життів забезпечує подальше життя нових поколінь. Поява військово-меморіальних об'єктів є об'єднуючим фактором, формою подяки суспільства за своє мирне існування. Іноді форми подяки мають особливий специфічний характер, що, очеви-

дно, пов'язано з психологічними переживаннями громадян у зв'язку із загибеллю військовослужбовця.

Експлуатаційний етап (консервація, ремонт, реставрація, благоустрій території; запобігання та профілактика протиправних дій щодо об'єктів військово-меморіальної спадщини). Етап збереження військово-меморіального об'єкта, включно з консервацією, ремонтом, реставрацією та благоустроєм. Після офіційного відкриття монумента починається новий період його «життя», пов'язаний з його підтриманням у належному стані та використанням в інтересах держави і суспільства. Цей етап має початок, але не має встановленого завершення в часі.

Мобілізаційний етап (переміщення військово-меморіального об'єкта). Одним зі специфічних етапів для військово-меморіального об'єкта може стати його перенесення (або переміщення) з одного місця на інше (об'єкти культурної спадщини, військово-меморіальні об'єкти, військові поховання, меморіальні споруди без праху військовослужбовців). Нове місце пам'яті обирається громадськістю за умови наявності негативного впливу непереборного характеру і не повинно дискредитувати пам'ять про загиблих.

Деструктивний етап (знищення, пошкодження об'єкта або групи об'єктів військово-меморіальної спадщини) пов'язаний із практикою знищення військово-меморіального об'єкта. Знищення об'єкта військово-меморіальної пам'яті відбувається під впливом кількох обставин: а) причини опрацювання історичної пам'яті (у зв'язку зі зміною політичних режимів, політичною, ідеологічною, конфесійною, національною нетерпимістю в суспільстві та ін.), або б) протиправні посягання.

Відтворювальний (відтворення об'єктів). Водночас не можна не зазначити, що «життя пам'ятника після смерті», тобто після знищення меморіалу, триває. Втрата фізичного носія або праху військовослужбовця не означає втрату пам'яті про подвиг. Пам'ять у народі знищити неможливо і рано чи пізно настає період регенерації самого монумента в новому фізичному носії. Технологічно етап відновлення військово-меморіального об'єкта схожий з етапом увічнення. Однак, причиною меморіалізації виступає відтворення об'єкта військово-меморіальної спадщини. Завершується етап офіційним відкриттям монумента, після чого настає експлуатаційно-охоронний період.

Таким чином, період створення і функціонування військово-меморіальних об'єктів характеризується наявністю шести основних етапів: обґрунтовувальний етап меморіалізації; процедурний етап меморіалізації; експлуатаційний; мобілізаційний; деструктивний; відтворювальний. Матеріальний компонент пам'ятки (групи пам'яток) може бути підданий деструктивним процесам аж до знищення. Однак стійкість символічного компонента дає змогу згодом регенерувати матеріальні носії пам'яток, що підтверджується творчо-

відновлювальною діяльністю. середовища) у просторі актуальної культури сприяло трансформації до рівня невіддільного елемента життєвого середовища російського суспільства.

1. Михайлова О.Ю. Меморіалізація військової звитяги у пам'ятниках України: аксіологічні аспекти *Політична культура та ідеологія*. Випуск 5, 2022. С. 79-85. URL: http://politicus.od.ua/5_2022/12.pdf (дата звернення 5.11.2024).
2. Український інститут національної пам'яті. 10 принципів меморіалізації. Якою може бути пам'ять про війну. URL : <https://salo.li/b95865C> (дата звернення 4.11.2024).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища. Закон України від 31.05.2022 р. № 2292-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> (дата звернення 6.11.2024).
4. Набок С. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 3–4 (95–96). С. 193–214.

Матвійчук Людмила, Корсак Віктор, Остапович Дарина

МЕМОРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ ЯК СКЛАДОВА КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ВОЛИНИ

Меморіальний туризм набуває особливого значення в сучасному світі, де культурні, історичні та соціальні події минулого, мають значний вплив на міжнародні відносини та культурний діалог між ними. В умовах зростання інтересу до історичної пам'яті та прагнення суспільств уникнути повторення трагедій минулого, меморіальні місця відіграють важливу роль у збереженні національної та міжнародної пам'яті. Для України, яка в умовах геополітичних викликів активно популяризує власну історію та культуру на міжнародній арені, меморіальний туризм стає не лише важливим інструментом культурної дипломатії, а й засобом формування позитивного іміджу країни. Розвиток такого виду туризму сприяє міжнародному діалогу, розумінню та взаємоповазі між народами.

Популяризація України на міжнародній арені як «місця пам'яті» сьогодні є вкрай актуальним, оскільки саме через збереження та промоцію своїх історичних пам'яток країна може привернути увагу світової спільноти до подій, що формували національну ідентичність і вплинули на сучасне суспільство, а також до сучасної боротьби України через військову агресію росії. Україна має багатий ресурс історичних та меморіальних об'єктів, що відображають її боротьбу за незалежність, трагічні сторінки ХХ століття та сучасну боротьбу за незалежність, а також культурні досягнення, які об'єднують українську націю. Це

не тільки підтримує зв'язок із минулим, але й допомагає створити важливий контекст для кращого розуміння сучасної України на міжнародному рівні [2].

Меморіальний туризм як частина культурної дипломатії дозволяє зовнішнім відвідувачам безпосередньо ознайомитися з історією, дізнатися про видатних постатей та події, що вплинули на світову історію, а також побачити і відчувати, як українці зберігають свою пам'ять та ідентичність [3]. Такий підхід сприяє подоланню стереотипів і розвінчання міфів, допомагаючи створити точніший та глибший образ країни чи конкретного регіону. Крім того, такий підхід робить Україну важливим учасником глобального культурного обміну, що не тільки зміцнює міжнародні зв'язки, а й стимулює розвиток місцевої економіки та інфраструктури завдяки потоку туристів. Прикладом регіону, де доцільно розвивати меморіальний туризм через культурну дипломатію, є територія, пов'язана з подіями «Волинської трагедії» – складної та суперечливої сторінки в історії українсько-польських відносин, що вплинула на колективну пам'ять обох народів [1]. Відновлення та розвиток пам'ятних місць, пов'язаних із «Волинською трагедією», мають велике значення для встановлення діалогу та взаєморозуміння між Україною та Польщею, сприяючи подоланню історичних непорозумінь. Ці місця можуть стати символом пам'яті, примирення та нагадуванням про трагічні наслідки конфліктів з метою не повторення нових трагедій.

Зважаючи на зазначене вважаємо за доцільне:

- розробити спільні українсько-польські освітні та просвітницькі проекти, спрямовані на молодь, які допоможуть будувати діалог через спільне дослідження історії для порозуміння;
- включити в програму розвитку туризму Волинської області питання розвитку культурної дипломатії для популяризації заходів про історичні події, що сприятиме порозумінню та єднанню між народами;
- ознакувати та встановити інформаційні стенди та карти, які міститимуть інформацію про історію регіону та основні пам'ятки;
- організувати культурні події, такі як виставки, літературні вечори, присвячені темі примирення, що сприятимуть емоційному відгуку у суспільстві та розширенню розуміння значення взаємоповаги;
- координувати роботу гідів, які здійснюють екскурсійний супровід;
- сприяти взаємодії з міжнародними організаціями, які підтримують збереження культурної спадщини та історичної пам'яті, для залучення уваги до українсько-польських ініціатив.

Такий підхід сприятиме перетворенню Волинської області на важливий осередок культурної дипломатії, що забезпечить сталий розвиток місцевих гро-

мад, сприятиме порозумінню між Україною та Польщею та підвищить привабливість України як туристичної та культурної локації.

Таким чином, розвиток меморіального туризму на досліджуваній території, є важливим кроком до зміцнення культурних зв'язків між Україною та Польщею, сприяння взаємному розумінню та примиренню між народами. Створення меморіальних комплексів, проведення спільних заходів пам'яті, розвиток туристичної інфраструктури та реалізація освітніх програм допоможуть побудувати основу для толерантного ставлення до історичного минулого та уникнення повторення його помилок. У перспективі меморіальний туризм не лише сприятиме популяризації України як місця пам'яті на міжнародній арені, а й стане стимулом для розвитку місцевих громад, культурного діалогу та формування позитивного іміджу країни в Європі та світі. Меморіальні місця Волині можуть стати платформою для культурних ініціатив та освітніх програм, де відвідувачі зможуть глибше ознайомитися з історичним контекстом, усвідомити важливість примирення та отримати уроки на майбутнє. Розвиток меморіального туризму сприятиме посиленню культурних зв'язків між Україною та Польщею, а також формуванню толерантності та порозуміння, що є важливими компонентами для стабільного партнерства в Європі.

1. Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської конференції 2013 року, Луцьк 2013.
2. Табенська, О. (2024). Меморіальний туризм як перспективний напрям післявоєнного туризму в Україні. *Економіка та суспільство*, (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-91>.
3. Тези доповідей II міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених «Перспективи популяризації історичної спадщини та культурного туризму в Україні: досвід європейських країн». Львів: Растр-7, 2024. 154 с.

Кулівар Юліана, Винниченко Ігор, Шпарага Тетяна

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024 РОКІВ (НА ПРИКЛАДІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТИ)

Питання меморіалізація російсько-української війни 2014-2024 років посідає особливе місце як в історії України, так і в історії людства. Діяльність з увічнення пам'яті про минулі події – один із способів зберегти історію для майбутнього. І формуючи спільне сприйняття минулого, ми не просто фіксуємо злочини та трагедії, а привертаємо увагу сучасників до переосмислення і закарбування в пам'яті того, що не повинно забутись.

Меморіальні об'єкти мають, головню, наголошувати на цінності людського життя, а не пропагувати сліпу ненависть та не слугувати виключно для пле-

кання помсти як основного почуття. Недоречною (і не виправданою) є й гіперболізація вчинків, оскільки головна мета полягає в приверненні уваги до ідеї шляхетності боротьби з агресором, обов'язку захисту людської гідності та територіальної цілісності країни. [1]

Попри те, що війна триває, є великий запит на вшанування пам'яті про її героїв, жертв і подій саме тепер, а не по її завершенню. І такими проєктами переймаються як держава, так і її громадяни та громади.

Вінницька область є одним із прикладом того, як на місцевому рівні реалізується меморіалізація. Зазначимо, що відсутні правдиві показники втрат вінничан. Відомо лише, що з початку повномасштабного вторгнення з життя пішло понад 2500 оборонців, більше 3000 отримали поранення або ж стали інвалідами.

Одним із місць вшанування загиблих під час війни є Стіна пам'яті, яку відкрили в Вінниці наприкінці літа 2023 року (рис. 1). Знаходиться вона біля пам'ятника Шевченкові, у центрі міста. Ця модульна конструкція візуально нагадує стіну, що має гранітний фундамент і поділена на площини. Площини містять по 20 слотів, в кожному з яких портрет Героя чи Героїні, їхні ім'я та прізвище, роки життя та місце загибелі. Дотепер її доповнюють новими площинами вінничан та вінничанок. [6]

Рис. 1. Стіна пам'яті у Вінниці [6]

10 листопада 2016 р. у м.Могилів-Подільський було урочисто відкрито Меморіал пам'яті загиблих прикордонників. Триметрова стела, на якій возвеличується рівносторонній козацький хрест, виконана у камені (рис.2). Над нею майоріє Державний прапор України. Зображення Героїв викарбувані в граніті, поруч пам'ятна дошка зі словами посвяти. [5]

Ініціатива створення належить персоналу прикордонного загону, а свій внесок у благородну справу вшанування героїв зробили ветерани-прикордонники, місцеві меценати та небайдужі.

Рис. 2. Меморіал пам'яті загиблих героїв-прикордонників у м.Могилів-Подільський [5]

Також могилів-подільчани вшанували пам'ять про загиблих героїв, встановивши меморіальні дошки на фасаді шкіл, в яких вони навчались. [8] До меморіальних комплексів додалась і «Площа Героїв».

Процес перейменування топонімів у Вінницькій області на честь героїв російсько-української війни став частиною національного руху щодо декомунізації та вшанування пам'яті загиблих українських армійців.

Відповідно до Закону України від 21 березня 2023 року № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізації топонімів» місцеві ради повинні були у шестимісячний термін прийняти рішення про перейменування. Робоча група з розгляду питань щодо ліквідації символіки російської імперської політики затвердила перелік вулиць, провулків, площ територіальних громад Вінниччини, назви яких будуть змінені, та їхні нові найменування – загалом 439 топонімів. [10]

Нові назви обирали під час громадського обговорення, що тривало упродовж двох місяців. Тож відтепер у Вінниці шість вулиць носитимуть імена Героїв російсько-української війни: Дмитра Білоконя, Анатолія Черниша, Володимира Даценка, Олексія Зинов'єва, Павла Корнелюка, Олександра Божка.

Зміни у назвах також відбулися у м.Іллінці. З'явилися вулиці Максима Ямковського, Олександра Пошевка та Володимира Цибульського. [11]

З початку війни 2014 року активно організовуються меморіальні заходи: встановлюються пам'ятники та меморіальні дошки, ветеранські об'єднання та волонтерські групи проводять урочисті заходи, різні акції підтримки військовим та просвітницькі заходи.

Музеї Вінницької області створюють постійні експозиції, присвячені героїзму місцевих жителів, що брали участь у бойових діях, та організовують тимчасові виставки, присвячені сучасним подіям на сході України. Музейні експозиції містять фотографії, документи, особисті речі загиблих, нагороди та інші артефакти, що допомагають відвідувачам краще зрозуміти розмір та трагічність подій.

Зазначимо, що меморіалізація подій та учасників російсько-української війни стикається з низкою викликів, які ускладнюють процес збереження пам'яті про героїв і важливі події конфлікту. Основною проблемою є вплив політичної кон'юнктури. Питання: «Як і кого вшановувати?» – стає об'єктом політичних дебатів. Також різні політичні сили можуть використовувати пам'ять про війну як інструмент для просування своїх ідеологій, що однозначно не є головною метою меморіалізації. [12]

Крім того, різні підходи до трактування історичних подій створюють складнощі у процесі меморіалізації. Виникають вагання щодо зосередження на ситуації або ж на самому Героєві.

У висвітлюваному контексті покращення процесу меморіалізації є важливим завданням для українського суспільства. Для ефективного збереження пам'яті про героїв та події війни необхідно врахувати різні аспекти меморіалізації – такі як інтеграція сучасних технологій, залучення молоді, підтримка місцевих ініціатив, а також забезпечення адекватного фінансування та інфраструктури.

Співпраця з міжнародними організаціями та партнерами, що мають досвід у меморіалізації трагічних подій, може допомогти Україні втілити нові ідеї та підходи до збереження пам'яті. Можна налагодити партнерські взаємини з іноземними музеями, організаціями або культурними інституціями для обміну досвідом.

Важливим є й проведення міжнародних форумів та конференцій з питань меморіалізації, які дозволить українським фахівцям обмінюватися досвідом із зарубіжними колегами.

Надзвичайно важливим є інтеграція теми війни в освітні програми навчальних закладів середньої та вищої ланок – адже виховання патріотизму розпочинається змолоду.

1. 10 принципів меморіалізації. Якою може бути пам'ять про війну. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/9-pryncypiv-memorializaciyi-yakoyu-mozhe-but-y-pamyat-pro-viynu> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
2. Свідома меморіалізація: що вона нам дасть і від чого застереже. URL: <https://nakupilo.ua/teksty/svidoma-memorializatsiia/> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
3. Форми меморіалізації визначних місць пам'яті. URL: www.istpravda.com.ua/articles/2022/11/18/162060/ (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)

4. Пам'ять і меморіалізація у громадах: як приймати рішення. URL: <https://cedos.org.ua/events/pamyat-i-memorializacziya-u-gromadah-yak-pryjmaty-rishennya/> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
5. У Могилеві-Подільському відкрили Меморіал пам'яті загиблим героям-прикордонникам. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/14439-U-Mogilevi-Podilskomu-vidkrili-Memorial-pamyati-zagiblim-geroyam-prikordonnikom> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
6. На Стіні пам'яті 620 імен загиблих на війні вінничан. Як зараз виглядає меморіальний комплекс? URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/na-stini-pamyati-zgadano-620-imen-zagiblih-na-viyni-vinnichan-yak-zara-11932698.html> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
7. Меморіальний комплекс «Площа Героїв». URL: <https://rda-m-p.gov.ua/novini/u-m-mogiliv-podilskomu-vidkrito-memorialnij-kompleks-ploscha-geroiv/> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
8. Меморіальні дошки на честь загиблих героїв у Могилеві-Подільському. URL: <https://presspoint.in.ua/2024/10/13/u-mohyliv-podilskiy-hromadi-vidkryly-memorialni-doshky-na-chest-zahyblykh-heroiv/> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
9. На Вінниччині перейменують 34 топоніми на честь наших героїв. URL: www.vin.gov.ua/news/top-novyny/64603-na-vinnichchini-perejmenuyut-34-toponimi-na-chest-nashikh-geroiv-2 (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
10. Ще шість вулиць Вінниці матимуть імена Героїв російсько-української війни. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/10/03/shhe-shist-vulycz-vinnyczi-nosytymut-imena-geroiv-rosijsko-ukrayinskoji-vijny/> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
11. Лун Місто. Меморіал. URL: <https://misto.lun.ua/memorial#13.81/49.09854/29.22067> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)
12. Про виклики та завдання меморіалізації війни. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/memorializaciya-viyny-materialy-kruglyh-stoliv/memorializaciya-rosiysko-ukrayinskoji-viyny-vyklyky-ta-zavdannya> (дата звернення: 20 жовтня 2024 р.)

Маліков Василь

ПАМ'ЯТНИКИ ЯК ОДНА З ПРАКТИК КОМЕМОРАЦІЇ ЕПІДЕМІЇ ВІЛ/СНІДУ В УКРАЇНІ

Епідемія ВІЛ-інфекції / СНІДу з кінця 1980-х рр. стала одним з найбільших викликів у сфері охорони здоров'я в історії України. Наприкінці 2021 року в нашій державі мешкали близько 245.000 людей, які живуть з ВІЛ. [1, с. 5]. Попри масштабність і складність процесів протидії епідемії ВІЛ в Україні, тема доповіді майже не привертала увагу дослідників та дослідниць в історичних науках. А вшанування пам'яті померлих від ВІЛ-інфекції/СНІДу людей розгорталося з ініціативи самих спільнот, яких торкнулася епідемія, та неурядових організацій, задіяних у відповіді на епідемію ВІЛ в Україні. Тому вивчення встановлених в Україні пам'ятників у зв'язку з епідемією ВІЛ/СНІДу становить значний науковий інтерес, і це питання досі не досліджувалося в контексті меморіалізації. Завданням цього конкретного дослідження є визначення ролі пам'ятників як практики комеморації епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні.

Комеморація осмислюється як сукупність публічних практик, спрямованих на формування цінностей і моделей поведінки через ритуально оформлене утримання і відтворення в актуальній культурі значущих для певної соціальної групи, символічно виражених уявлень про минуле. Йдеться насамперед про спільне символічне вшанування пам'яті, спосіб, за допомогою якого зміцнюється і передається пам'ять про минуле. На думку А. Киридон, можна говорити про «формування своєрідного когнітивного сценарію щодо однорідного конструктора минулого, який створюється в рамках певної великої соціальної групи, має чіткий фокусований посил», вкорінюється зокрема в матеріальних і візуальних знаках (меморіальні місця, пам'ятники, пам'ятні дошки тощо) і закріплюється через перформативні практики (церемонії вшановування, відзначення річниць, календар, винайдення традицій тощо). Комеморація є сукупністю суспільних актів «згадування» і (пере)осмислення історичних подій, інституцій, персон в сучасному контексті [2, с. 10–11].

Незважаючи на визнання значущості епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні та світі, матеріальна культурна спадщина, історія та меморіальні об'єкти, пов'язані з ВІЛ/СНІДом, є вкрай обмеженими. Така ситуація характерна не лише для нашої держави. Недостатня представленість меморіальних об'єктів в публічному просторі, брак артефактів в музейних колекціях та експозиціях щодо історії епідемії ВІЛ-інфекції визнаються сучасними дослідниками спільним викликом, навіть в тих країнах, де відповідь на епідемію з боку суспільства в цілому і ключових груп зокрема була потужною, як от у США [3].

Історія встановлення монументів для вшанування пам'яті людей, які померли від ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні можливо почати з 2000-х років. Попри те, що йдеться про новітню історію з діяльністю цифрових медіа, та згадок про ці українські пам'ятники у мережі Інтернет вкрай мало. Ці пам'ятники епізодично згадуються у ЗМІ в контексті громадських акцій, які відбуваються поряд ними з нагоди Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, який відзначають 1 грудня з 1988 р. та Всесвітнього дня пам'яті людей, які померли від СНІДу, у третю неділю травня щорічно з 1983 р.

Перший з таких монументів в Україні є пам'ятник «Червона стрічка», відомий також як пам'ятний знак «Співчуття і підтримка в ім'я майбутнього без ВІЛ та СНІДу». Він був відкритий 1 червня 2001 р. поруч із Києво-Печерською лаврою на стіні Інституту епідеміології і інфекційних захворювань ім. Л. В. Громашевського, фахівці якого одними з перших залучилися до відповіді на епідемію ВІЛ/СНІДу вже не одне десятиліття. Саме тут з 1980-х рр. отримували медичну допомогу ВІЛ-позитивні люди. У 2010 р. колишня водонапірна вежа ХІХ ст., на стіні якої фізично і розміщувався цей пам'ятний знак,

було перебудована в храм Сергія Радонезького, тоді ж меморіал і демонтували. Внаслідок знайденого компромісу громадських діячів з церковними напередодні Всесвітнього дня пам'яті людей, померлих від СНІДу, 15 травня 2010 р. [4] Біля меморіалу бронзової «Червоної стрічки» щорічно проходять значущі суспільні акції.

Окрім Києва, меморіали, присвячені вшануванню пам'яті людей, які померли від СНІДу, існують в різних формах в 5 обласних центрах України.

Так, в Одесі 27 квітня 2004 р. за ініціативи місцевої громадської організації ВІЛ-позитивних людей була відкрита «Алея пам'яті людей, померлих від СНІДу», про що свідчить напис на пам'ятному камені. Однак перша згадка про цей пам'ятник у цифрових ЗМІ з'являється лише у 2013 р., інформаційним приводом стала акція до Всесвітнього дня пам'яті людей, які померли від СНІДу [5].

Наступним за хронологією відкриття можна вважати монумент у Харкові. 30 листопада 2012 р., напередодні Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, пам'ятник з назвою «Живи» у вигляді кованого ліхтаря з червоними стрічками відкрили на території КНР ХОР «Обласний клінічний центр профілактики та боротьби зі СНІДом». Ініціаторами його встановлення стали директор медичного закладу Олександр Черкасов та директор Харківського відділення ВБО «Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ» Сергій Дмитрієв [6].

У 2013 р. за кошти небайдужих містян встановили пам'ятник у вигляді металевої червоної стрічки в одному з місцевих парків Чернівців. Та першим інформаційним приводом для його згадки у ЗМІ став акт вандалізму: у 2017 р. пам'ятник понівечили, зірвавши червону стрічку [7]. Згодом його відновили.

У липні 2015 р. пам'ятний знак у вигляді червоної стрічки у сквері на перехресті вулиць Японської і Єфремова у Львові. Вірогідно, що саме через інформаційний вакуум щодо таких пам'ятників, журналістка помилково називає його другим в Україні [8].

1 грудня 2017 р., до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом, відкрили меморіал «Червона стрічка» у сквері на перехресті вул. Верхня та пр. Соборний у Запоріжжі. Ініціатори встановлення пам'ятника – БО «Мережа 100% життя», які вже більше 10 років висаджували червоні троянди у формі червоної стрічки на цьому місці. Особливістю цього монументу є те, що його встановили на кошти Громадського бюджету міста Запоріжжя, чому передував конкурс проєктів різних ініціатив містян [9].

У цілому, всі 6 відкритих в Україні пам'ятників, присвячених вшануванню людей, які померли від СНІДу, відіграють значущу роль для ключових спільнот, котрих торкнулася епідемія ВІЛ як місця пам'яті, публічні простори, в межах яких відбувається фізичне і символічне згуртування людей. Значення

цих монументів як осердя різних практик меморіалізації окреслюється в ширшому контексті підвищення обізнаності про епідемію, солідарності з ВІЛ-позитивними людьми, протидії стигмі і дискримінації.

1. Інформаційний бюлетень «ВІЛ-інфекція в Україні». 2023. № 54. 82 с. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/HIV_in_UA_54_2023.pdf
2. Киридон А. М. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми / А. М. Киридон // Історична пам'ять: наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2020. Вип. 42. С. 7–19.
3. Parry, M. S., Schalkwijk, H. Lost objects and missing histories: HIV/AIDS in the Netherlands. // Museums, Sexuality, and Gender Activism. – Routledge, Museum Meanings, 2020. – pp. 113–125. URL: https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/232016418/Lost_Objects_and_Missing_Histories.pdf
4. У Києві відкрили оновлений меморіал «Червоної стрічки». 5 канал. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/u-kyievi-vidkryly-onovleniy-memorial-chervonoi-strichky-37083.html>
5. Іванова М. Світло життя. Газета «Вечірня Одеса». №73 (9795). 21 травня 2013 р. URL: <http://vo.od.ua/rubrics/medicina/25407.php>
6. У Харкові відкрили пам'ятник, присвячений боротьбі зі СНІДом. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/kharkiv/722687-u-harkovi-vidkrili-pamyatnik-prisvyacheniy-borotbi-zisnidom.html>
7. У Чернівцях понівечили пам'ятник людям, що померли від СНІДу. Інформаційне агентство АСС – Новини Чернівців. URL: <https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/u-chernivcyah-ponivechili-pamyatnik-lyudyam-scho-pomerli-vid-snidu-foto-11227>
8. Губарь З. У Львові відкрили пам'ятник жертвам СНІДу. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/u_lvovi_vidkrili_pamyatnik_prisvyacheniy_zhertvam_snidu_n1357773
9. У Запоріжжі відкрили пам'ятний знак людям з ВІЛ/СНІД. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28890771.html>

Богукалець Сергій, Потапенко Олена

БАХМАЧ – 1918 Р.: ПРОБЛЕМИ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ

Збереження пам'яті про історичне минуле та національні некрополі є важливою складовою політики національної пам'яті. Піклування про об'єкти культурної спадщини є шляхом до взаєморозуміння, примирення та тісної міжнародної співпраці. У чеського та українського народів такі обопільні зобов'язання мають глибоке історичне коріння.

Особливо каталізувала трансформаційні процеси Перша світова війна, адже вона стала першим етапом чи не найскладнішого періоду української історії ХХ ст. – Української революції 1917 – 1921 рр., у вирі якої опинилися європейські народи, захоплені плином активних бойових дій, що розгорнулися на українських землях.

Така доля спіткала дві нації, які почали виборювати право на власну державність – мова про чехів та словаків. Добровольчі чеські та словацькі військо-

ві формування (Чехословацькі легіони) почали утворювати 1914 р. Вони брали участь в Першій світовій війні на стороні Антанти (Велика Британія, Французька республіка і Російська імперія).

Чеські та словацькі вояки прагнули розгрому країн – учасниць Троїстого союзу (Німецької імперії, Австро-Угорської імперії та Королівства Італія), як єдину надію на створення власних національних держав. За умовами Брестського мирного договору Австро-Угорщина та Німецька імперія вводили війська для звільнення Української Народної Республіки від більшовиків, в свою чергу, бійців Чехословацького легіону повинні були вивести з території колишньої Російської імперії. За умови перебування на українських землях війська майбутньої чехословацької держави та німецького війська зіткнення між ними було неминучим. Ключовий бій тривав від 8 до 13 березня 1918 р. навколо великого залізничного вузла – станції Бахмач у східній частині Чернігівської губернії. Чехословацьке військо залишило сукупно на терені колишньої Російської імперії могили понад 4 112 свої полеглих та померлих від поранень вояків [1, с. 40].

Бій під Бахмачем – важлива частина мілітарної історії, яка активно досліджується істориками Чеської та Словацької республік. Усвідомлення цінності раннього періоду становлення чеської та словацької державності та національних військових формувань підштовхнуло істориків, громадських діячів та учасників подій продукувати праці, присвячені рецепції здобутого досвіду. Серед авторів, зокрема, чеський письменник та журналіст Йозеф Копта [1], історик, перекладач, громадський діяч Вацлав Хаб [2], публіцист, історик Адольф Кубічек [3].

Тривалий час не відомими та не відображеними у історикотопографічному ландшафті України залишалися поховання вояків Чехословацького легіону на території Ніжинського (до 2020 року – Бахмацького) району Чернігівської області. Зрозуміло, що виникла потреба ввести до наукового обігу відомості про полеглих та локалізувати їх. Фактично, мова про громадську ініціативу співавтора цього допису науковця Сергія Богукальця. До цієї важливої справи долучилися Посольство Чеської республіки в Україні та Посольство Словацької республіки в Україні, які надали листи на підтримку встановлення місць локалізації поховань легіонерів. Також відбулися особисті консультації з послами Чеської та Словацької республік та військовими аташе цих країн. Пошукові роботи здійснювалися 2013 року за сприяння громадської організації «Пам'ять Перемоги» за погодженням з Департаментом культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації, Міжвідомчої комісії по увічненню Пам'яті жертв воєн та політичних репресій. Методичну допомогу пошуковцям та інформаційні матеріали надав Бахмацький

районний історичний музей та особисто тодішня його очільниця Тетяна Миколаївна Стрикун. Звіт про результати польових пошукових робіт було передано до Чернігівської обласної інспекції з охорони пам'яток археології, історії та монументального мистецтва.

Важливим результатом пошукової роботи також стала підготовка чотирьох статей до Чернігівського тому енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України», які були оприлюднені у другому випуску (побачив світ у 2017 році), присвяченому об'єктам культурної спадщини Бахмацького району – братських могил воїнів Чехословацького корпусу у м. Бахмач, с. Бахмач, с. Курінь (нині – Бахмацької міської громади Ніжинського району), с. Часниківка (натепер у складі Батуринської територіальної громади Ніжинського району) [5, с. 52, 80, 104, 138].

Тривалий час у в публічному просторі м. Бахмач не було якихось меморіальних об'єктів, присвячених березню 1918 року. Але 2018 року до століття бахмацьких боїв на будівлі станції Бахмач-Київський у якості кенотафу було відкрито пам'ятну дошку з іменами загиблих легіонерів. Синхронно з нею на тому ж вокзалі було відкрито дошку, присвячену боям військ Української Центральної Ради в січні 1918 року [6].

Слід відзначити, що саме Україна була «колискою» Чехословацької армії. Про це свідчить незаперечний факт, що в Україні виникла більшість підрозділів чехословацьких легіонерів. У тому числі, Чеська Дружина, згодом перейменована на 1-й Чехословацький стрілецький полк, Чехословацька стрілецька бригада, Чехословацький армійський корпус та ін. [1, с. 41-42].

Від 24 лютого 2022 року (тобто з початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України) і дотепер зберігається загроза руйнування історичного топографічного ландшафту внаслідок бойових дій та ворожих обстрілів. Отже, завданням наукової спільноти є збереження пам'яті про об'єкти історії та культури, популяризація історичної спадщини, у тому числі, й пам'яток мілітарної історії.

1. Чехословацьке військо в Україні під час Першої світової війни. Короткий історичний нарис / упоряд.: І. Гофман, В. Палічка, А. Дрбал, М. Гофман. – Прага, 2007. – 48 с.
2. Kopta J. Památník o budování československého vojska na Rusi pod vedením T.G. Masaryka. – Praha. 1938.
3. Cháb V. «Bachmač: březen 1918». – Prague, 1948.
4. Kubíček A. «Hanáci v revoluci». – Olomouc, 1928.
5. Звід пам'яток історії та культури України. Чернігівська область. – Чернігів, 2017. – Вип. 2: Бахмацький район.
6. Бака В. Українськими місцями чеської пам'яті. URL: www.istpravda.com.ua/articles/2020/10/25/158341/

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ТА ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТИ

Станом на 19 листопада 2024 року минуло 1000 днів від початку повномасштабного російського вторгнення, яке розпочалося 24 лютого 2022 року і стало агресивним продовженням війни, що триває вже понад десятиліття. За цей час Україна та світ зазнали кардинальних змін. Глобальна ситуація сьогодні характеризується поляризацією, хаотичністю, нестабільністю, а також посиленням мілітаризації дискурсу і простору. Водночас в Україні формуються концептуальні засади наративів, спрямованих на привернення уваги міжнародної спільноти до фактів і реалій цієї війни. У цьому контексті процес меморіалізації постає ключовим інструментом збереження історичної пам'яті, консолідації нації та сприяння глобальному розумінню, створює унікальні комунікативні повідомлення для майбутніх поколінь. Ці повідомлення утворюють цінності свободи, єдності та відповідальності перед викликами, які ставить історія.

Війна триває, а час і простір для збору свідчень і документування значно обмежені. Щоб запобігти втраті значущих фактів, вже сьогодні широке коло небайдужих, зокрема представники громад і державних інституцій, науковці та митці здійснюють перші кроки до вшанування цих подій.

Системний і всебічний підхід до збереження пам'яті охоплює різноманітні аспекти історичної спадщини. Впорядкування військових кладовищ і місць поховань із дотриманням ритуальних традицій має бути основою поваги до загиблих. Створення та підтримка меморіальних місць, увічнення героїв і подій у просторі через пам'ятники, меморіальні дошки чи топонімічні зміни повинні бути важливими елементами цього процесу. Збереженню історичної правди сприяє документування втрат у мартирологах, книгах пам'яті та інших виданнях, що відтворюють не лише імена, але й контекст подій. Збирання артефактів війни, організація музейних експозицій і створення музеїв дають змогу наочно відобразити масштаби, наслідки і значення подій. Запис усних свідчень і публікація історій учасників бойових дій є важливим інструментом передачі «живої» пам'яті. Крім того, необхідно сприяти проведенню наукових досліджень, які розкривають соціальні, культурні, геопросторові, економічні, екологічні та інші аспекти війни. Важливу роль мають комеморативні ініціативи, що включають мистецькі, освітні та інформаційні проєкти [1].

Незважаючи на те, що багато з цих кроків вже реалізуються, значна частина роботи залишається на стадії аналізу, пошуку, документування та інституціоналізації.

Прикладом для України можуть бути комеморативні простори багатьох країн світу, зокрема США, Великобританії, Франції, Хорватії, Боснії і Герцеговини, Польщі, Естонії, Латвії тощо. Вони демонструють широкий спектр практик увічнення пам'яті про війну та інші трагедії, зокрема через меморіальні комплекси, музейні експозиції, культурні ініціативи тощо. Втім, важливо враховувати, що кожен соціокультурний та геопросторовий контекст має свою унікальність, тому процес меморіалізації в Україні не може бути копіюванням іноземних практик. Однак інтеграція національного досвіду у глобальний контекст комеморації дозволить створити таку модель, яка поєднуватиме місцеву специфіку із загальносвітовою аксіологією пам'яті. Це дасть можливість не лише сформуванню унікальних наративів для України, але й інтегрувати їх у глобальну пам'ять про війни та конфлікти, сприятиме просуванню України як частини євроатлантичного світу.

Соціогуманітарний вимір меморіалізації російсько-української війни охоплює як питання поваги до загиблих героїв, так і широкий спектр соціальних, культурних і гуманітарних взаємодій, які виникають у процесі формування комеморації.

Місця вшанування перетворюються на простори рефлексії і колективного переживання, сприяючи роботі над травмою суспільства, відновленню ціннісних орієнтирів і єднанню різних поколінь. Вони повинні бути доступними для громадян, де кожен зможе покласти квіти або просто вшанувати трагічні події, постоявши в тиші [1].

Однією з важливих складових гуманітарного виміру пам'яті є стихійні меморіали, що виникають в результаті активності громадян. Це об'єкти, де відбулися обстріли, масові розстріли мирних жителів або інші трагічні події. Стихійні меморіали є живими свідченнями співчуття і глибокого болю, коли люди, не чекаючи організованої підтримки від держави чи інституцій, об'єднуються у спільному акті солідарності.

Значимості набувають і могили військових, які є не лише місцями спочинку воїнів, але й просторами пам'яті, що увічнюють героїчний вчинок захисників і водночас символізують національну єдність і гордість.

Встановлення меморіальних дошок є ще одним важливим елементом вшанування пам'яті загиблих. Ці знаки, розташовані на будівлях, що мають зв'язок із полеглими чи місцями визначних подій, слугують фізичним уособленням пам'яті та постійним нагадуванням про трагічні етапи війни. Станом на

2020 рік в Україні було встановлено 3287 таких дошок, і ця практика набуває ще більшого значення в умовах триваючого протистояння [2].

Процес меморіалізації як складова формування колективної пам'яті нерідко супроводжується складною взаємодією між різними зацікавленими сторонами: громадою, бізнесом, державними інституціями, а також між представниками різних соціальних, культурних та етнічних груп. Ці взаємодії можуть стосуватися не лише організаційних аспектів, але й глибших питань – ідеологічних підходів, концептуальних засад і фактологічної узгодженості.

Яскравим прикладом таких труднощів є ситуація в Боснії і Герцеговині, де у місті Мостар меморіалізація війни 1990-х років стала джерелом розбіжностей між босняками і хорватами. Через глибокі історичні травми, різні етнічні наративи і суперечливі інтерпретації подій війни, погодження концепції меморіалізації викликало гострі дебати [3].

Ще одним аспектом є питання інтеграції різних соціальних груп в процес меморіалізації. Ці групи — наприклад, сім'ї загиблих, ветерани, молодь чи представники діаспори — можуть мати різні уявлення про те, яким має бути меморіальний простір, які події або особи заслуговують найбільшого вшанування. Це ускладнює створення єдиної концепції, яка задовольнить усіх. У цьому контексті важливим завданням стає уникнення інтерпретацій, які можуть викликати соціальні, культурні чи регіональні розбіжності.

Просторовий вимір комеморації російсько-української війни охоплює не лише фізичні місця пам'яті, а й ширше поняття простору пам'яті як феномену, що визначає колективну ідентичність і спосіб осмислення трагічних подій. В умовах глобалізації та особливостей цієї війни, яка впливає на міжнародний порядок і світову спільноту, поняття меморіального простору розширюється, охоплюючи фізичні, символічні та цифрові аспекти.

Місця пам'яті є точками кристалізації колективної пам'яті, можуть набувати різних форм: фізичні об'єкти, історичні події, символи чи мистецькі твори.

Сучасна війна створює унікальну реальність, в якій будь-який простір може стати меморіальним. Це можуть бути місця бойових дій, як-от Бахмут, Маріуполь чи Ірпінь, де люди стикаються із фізичними відбитками трагедії та героїзму, або простори, які символізують підтримку України в глобальному масштабі – центральні площі європейських міст, наприклад, майдани у Варшаві, Берліні чи Лондоні, де проводилися акції солідарності. Водночас цифрові платформи, такі як інтерактивні карти воєнних злочинів, сайти пам'яті або віртуальні меморіали, відіграють ключову роль у глобальній комеморації. Вони дозволяють зберігати і поширювати пам'ять незалежно від географічної локації, роблячи будь-який куточок світу потенційним місцем вшанування.

Просторовий аспект меморіалізації російсько-української війни, розглянутий у широкому сенсі, може бути звужений до безпосереднього географічного простору, який є основою для створення майбутніх фізичних місць пам'яті. У цьому контексті перспективним є формування класичної моделі, що включає розвиток окремих місць пам'яті, об'єднаних у тематичні маршрути, які сприятимуть розвитку туризму та економічному відродженню постраждалих регіонів.

Однак війна створює умови для появи незвичних форм геопросторової організації, однією з яких може стати фронтовий вимір пам'яті. Лінія фронту – це унікальний простір, який змінюється в залежності від перебігу бойових дій. Саме на лінії зіткнення відбуваються події, що згодом можуть бути меморіалізовані. Зараз це місця героїчних боїв, наприклад оборона Бахмута чи Покровська, а в майбутньому – потенційні меморіали, які підкреслюватимуть масштаб і значення цих подій для історії України.

Фронтовий вимір пам'яті може стати основою для розробки маршрутів бойової слави. Вони слугуватимуть освітніми інструментами для майбутніх поколінь, демонструючи, як змінювалася лінія фронту, та підкреслюючи важливість кожної локації в історичному і суспільному контекстах. Такий підхід робить географічний простір не лише сховищем пам'яті про війну, а й інструментом для осмислення та передачі досвіду протистояння через специфічні просторові форми.

1. Методичні рекомендації вшанування пам'яті жертв та учасників російсько-української війни. Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/opublikovano-metodychni-rekomendaciyi-vshanuvannya-pamyati-zhertv-ta-uchasnykiv-rosiysko-ukrayinskoji-viyny> (05.11.2024).
2. Методичні рекомендації Порядку встановлення меморіальних дошок загиблим захисникам України. Міністерство у справах ветеранів України. URL: https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/_мем_дошки.pdf (08.11.2024).
3. Zeid A. Kassouha, «Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity», Via [Online], 15 | 2019, Online since 22 November 2019, connection on 24 October 2024. DOI: <https://doi.org/10.4000/viatourism.3984>.

Кухов Сергій, Запотоцький Сергій, Винниченко Ігор

ЗАРУБІЖНІ ПРАКТИКИ ВІЙСЬКОВОЇ МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ФРН)

Уповдовж тривалого часу німці по обидва боки «Берлінського муру» не могли доторкнутися до «спільних» пам'ятників та святинь свого народу. Зокрема, громадяни ФРН у 1949–1990 роках були позбавлені можливості

відвідувати Neue Wache (Новий вартовий) у Східному Берліні (тодішня територія Німецької Демократичної Республіки – НДР).

Втративши доступ до «Нової вартової», керівництво ФРН вирішило створити меморіал німецької армії у фортеці Еренбрайтштайн (м.Кобленц). Цей вибір пояснювався кількома чинниками. По-перше, Кобленц – неподалік від тодішньої столиці ФРН м.Бонн, де був розташований штаб армії. По-друге, в Кобленці містився штаб III армійського корпусу сухопутних військ Бундесверу. На користь цього рішення – і багата військова історія фортеці.

Урочисте відкриття **«Меморіалу воїнам німецької армії»** відбулося 29 жовтня 1972 року. Його розмістили на території фортеці поміж укріпленнями. Біля стін рavelіну створили нішу, всередині якої поставили скульптуру молодого солдата. Пам'ятник більш ніж скромний і так зроблено навмисно. Простота, а не велична помпезність, має нагадувати про полеглих воїнів у двох світових війнах та в післявоєнний період.

Мета Меморіалу – нагадувати суспільству про виконання військового обов'язку та символізм солідарності всіх армійців різних поколінь. З моменту побудови Меморіалу зовнішній вигляд та призначення суттєво не змінювалися. На внутрішній стіні ніші лавровий вінок і висічено напис «Den Toten des Deutschen Heeres 1914–1918 + 1939–1945 – ihr Vermächtnis: Frieden» (Загиблим німецької армії 1914–1918 + 1939–1945 – їхня спадщина: мир), який після реконструкції змінили на «Den Toten des Deutschen Heeres» (Загиблим німецької армії). Над нішею встановлено чорний залізний хрест. Починаючи з 2006 р. біля Меморіалу вшановують і пам'ять загиблих у миротворчих операціях. Щороку в День національного трауру біля пам'ятника відбуваються урочистості з ушанування воїнів, які полягли, пропали безвісти чи загинули на службі в Бундесвері.

Тепер Neue Wache в Берліні – це «Меморіал ФРН жертвам війни та тиранії». У 1993 р. всередині Меморіалу встановлено збільшену копія скульптури «Мати оплакує смерть сина» (більш знаної як «П'єта») відомої німецької художниці і скульпторки Кете Колльвіц. Перед скульптурою, на підлозі, викарбований напис «Жертвам війни і тиранії». Постаць розміщена безпосередньо під окулюсом (круглий отвір) у центрі покрівлі, тому часто потрапляє під дощ чи сніг. Це додає додаткового символізму, зображуючи страждання людей в часи війни і тиранії. Щодо скульптур, які були там раніше, то вінок із дубового листя, встановлений архітектором Генріхом Тессеновим, перенесено у Німецький історичний музей, а скляний куб часів НДР знайшов своє місце в експозиції Цитаделі Шпандау.

«Німецько-німецький» кордон припинив своє існування 9 листопада 1989 р. – після оголошення у Східному Берліні нового закону про пересування, який дозволяв усі поїздки зі Східної Німеччини у Західну, що стало новою сторінкою історії об'єднаної Німеччини. Проте ця подія не змінила глибинної суті пам'ятників. Пам'ятник у східній частині Берліна кілька століть змінювався у пам'ять про загиблих під час подій, що відбувалися в історії нації. І навіть з приходом до влади промосковського режиму Меморіал відновили, а не знищили, як це відбувалося й відбувається на українських теренах. Меморіал у Кобленці, хоч і був створений взамін «тимчасово недоступного» берлінського пам'ятника, після об'єднання Німеччини не втратив значення. Кожен з них посів своє місце в історичній пам'яті німецького народу. Щороку в День національного трауру біля них вшановують пам'ять полеглих. [1]

Усього за півгодини від центру Берліна розташоване місце жахливе і безжалісне навіть у своїй архітектурі – колись «зразково-показовий» **концтабір Заксенгаузен**. Це – територія колишньої НДР і меморіальний комплекс тут було відкрито ще 1961 року.

Влада соціалістичної Німеччини взяла собі за основу ідеологію антифашизму, і тому місця нацистських злочинів всіляко підкреслювалися. В сучасному науково-дослідницькому та музейному комплексі зберегли одну залу з колишньої експозиції – спеціально, щоб продемонструвати, як висвітлювали діяльність концтабору за соціалістичної влади.

Ця складова експозиції нагадує звичні нашому оку музейні зали, присвячені Другій світовій війні: транспаранти із запальними гаслами, герої-визволителі та їхні великі постановочні портрети. І ані слова про Голокост, а тим більше про гомосексуалів, чи про те, що від 1945-го до 1950 р. це був один із найбільших спецтаборів НКВД для всіх незадоволених соціалістичною владою, колишніх вермахтівців та інших військовополонених.

Відвідини подібних місць – обов'язкова програма середньої шкільної освіти у Німеччині. Сучасна експозиція значно більш відсторонена і не «тисне» лише на емоції відвідувачів. Вона скрупульозно документує та демонструє минуле, уникаючи домислів.

Лише кілька свідчень тут є, наприклад, про «мадагаскарський план», активно обговорюваний у 1930-ті в Польщі, чи про реакції інших європейських країн, які знали, що відбувається з євреями у кордонах Третього Рейху. Натомість на багатьох світлинах цивільні німці радісно супроводжують колони упосліджених євреїв, і лиш іноді десь виринає заскочене сумнівами обличчя.

Після відвідин Ванзее складається розуміння, **чому німців так лякали і лякають будь-які «Слава Україні» і пафосні патріотичні слова.** Адже вони

змалечку знають, як легко і непомітно звичайні, спокійні бюргери буквально протягом кількох років стали радісно вітати вигнання інших, таких самих бюргерів. І тих, хто заступився, виявилося значно менше, ніж тих, хто мовчки спостерігав чи навіть допомагав. [2]

Концтабір Темпельхофу.

Це місце є у всіх берлінських путівниках, але не у всіх путівниках, пов'язаних із війною. Йдеться про аеропорт Темпельхоф, в якому у 1909 р. Орвіл Райт презентував свій летальний апарат та здійснив показові польоти. У 1926 р. звідси виконала свій перший рейс авіакомпанія Lufthansa – до Цюриха.

У 1930 р. Темпельхоф був найбільш завантаженим аеропортом Європи. А 10 травня 1933 р. на його території зібралося більше мільйона людей – послухати промову Гітлера під величезними нацистськими прапорами. Він закликав до «пробудження нації», обіцяючи, що уряд витягне Німеччину з економічної депресії.

Рис. 1. Аеропорт Темпельхоф [3]

Цього ж року Гестапо почало використовувати покинуту військову в'язницю Колумбія-Хаус (Columbia-Haus) на півночі темпельхофського поля. Через масові арешти політичних опонентів приміщень в'язниці швидко стало замало.

Наступного року тут функціонував уже концентраційний табір, єдиний концтабір СС у самому Берліні. У ньому утримували журналістів, політичних діячів, євреїв та інших «ворогів». Через концтабір на Темпельхофі пройшли близько 10 тисяч людей.

Будівлі Темпельхофу повністю збереглися, а величезну територію (350 га), зокрема і злітну смугу, перетворили на парк і спортивний майданчик. Тут бігають, катаються на велосипедах, займаються парашутним спортом, організовують пікніки та фестивалі. Навіть під час карантину через COVID-19 територію Темпельхофу не закривали. [3]

КПП «Чарлі» – колишній контрольно-пропускний пункт між Східним і Західним Берліном, який став одним з символів Холодної війни. Саме тут відбулося танкове протистояння 1961 року, під час якого світ стояв на порозі вже не холодної, а ядерної війни. [5]

Танкове протистояння біля КПП «Чарлі» відоме також як Танкове протистояння на Фрідріхштрассе або Інцидент біля КПП «Чарлі» – епізод Берлінської кризи 1961 року та Холодної війни у вигляді безконтактного протистояння між збройними силами СРСР і США. Приводом послужило спорудження і зміцнення владою НДР Берлінської стіни протягом серпня-жовтня 1961 р. і бажання американського військового командування в Західному Берліні зруйнувати ці укріплення. Вислід цього – на кордоні Східного і Західного Берліна, біля контрольно-пропускного пункту «Чарлі», американські та радянські танки перебували на відстані всього лише десятки метрів один проти одного. [4]

Рис. 2. Аніматори біля КПП «Чарлі» [5]

В наш час справжніх прикордонників замінили аніматори в військовій формі (рис. 2), а кожен охочий може придбати відбиток печатки пункту прикордонного контролю. Поряд з Чекпойнт-Чарлі знаходиться Музей Берлінської стіни, фасад якого прикрашає великий жовто-блакитний прапор з словами підтримки територіальної цілісності України. [5]

Представлені приклади унаочнюють «німецьку» пам'ять про події далекого і не дуже минулого, спонукають тих, хто їх відвідує, до переосмислення історії і, зокрема, трактування її «альтернативності». А про неї слушно висловився Жан де Лабрюєр: «Якби людина вмiла задовольнятися тим, що має, а не

зазіхати на надбання сусіда, вона б завжди насолоджувалась світом і свободою».

1. Загребельний В. Як німці вшановують пам'ять своїх загиблих солдатів. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/18/yak-nimczy-vshanovut-pamyat-svoyih-zagyblyh-soldativ/> (14.10.2024)
2. Берлінські історії для України. Про що пам'ятають пам'ятники? URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/15/204762/> (14.10.2024)
3. Яковлева І. Простір для пам'яті. Як у Берліні зберігають спогади про Другу світову війну. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/druga-svitova-viyna-yak-u-berlini-shchodenno-vshanovuyut-istorichnu-pam-yat-ostanni-novini-50087074.html> (14.10.2024)
4. Танкове протистояння біля КПП «Чарлі». URL: www.psdinfo.pro/post/танкове-протистояння-біля-кпп-чарлі (20.10.2024)
5. Пам'ятки Німеччини. URL: <http://mklub.com.ua/?p=10668> (16.10.2024)

Інституціональна біографістика в контексті комеморативних практик: міжнародний, регіональний і національний дискурси

Vovk Olha

SPATIAL EMBODIMENT OF PERSONAL HISTORY AS A PERSPECTIVE DIRECTION OF BIOGRAPHICAL STUDIES: ON THE EXAMPLE OF VASYL' NAZAROVYCH KARAZIN (1773–1842)

The existence of any person proceeds in concrete spatial and geographical coordinates. On the one hand, they largely determine the trajectory of his/her life path. In addition, on the other hand, “traces on the map” left by somebody should be considered as unique markers of a person’s business and creative activity. The humanities, including history, increasingly begin to pay attention to the study of area and ideas about it under the influence of “spatial turn”.

From this point of view the study of geographical coordinates of life and activity of a famous scientist, enlightener and public figure Vasyl' Nazarovych Karazin (1773–1842) looks extremely promising. His ancestors on his father’s side have come from the Balkan Peninsula. There being different versions of their ethnics (Bulgarian, Greek, Serbian etc.). On the mother’s side Vasyl' Karazin had Ukrainian roots, and he spent the most part of his life in Ukrainian territory [1, p. 50–51]. Therefore, as we can judge from Vasyl' Karazin’s activity’s results, he identified himself, on the one hand, with “dear Ukraine” (first of all, Slobidska Ukraine), and, on the other hand, with the region of Central and Southern Europe. For example, he dreamed of making Kharkiv part of European educational space, but with keeping and cultivation of local peculiarities and traditions.

Vasyl' Karazin is best known as a key organizational contributor to the establishment of Kharkiv University (1804) – one of the oldest in Eastern Europe. At the same time, he became the first Ukrainian encyclopedist and naturalist, whose achievements were literally ahead of his time. For example, it should be emphasized that results of his activity correlate with the 14 from 17 the Sustainable Development Goals adopted by the UN General Assembly in 2015 as a general plan for achieving peace and prosperity. Vasyl' Karazin produced several non-trivial and innovative ideas and initiatives. In addition to the already mentioned founding of Kharkiv University, he is also famous as founder of the Philotechnical society, the first in

Ukraine and one of the oldest in Eastern Europe physical and technical society (1811). At the same time, he was the first in the world who articulated the necessity of the foundation of the wide network of meteorological stations for systematic weather observation (1810), and conducted the world's first scientific experiment on the synthesis of artificial diamonds (1823) [2].

Obviously, the uniqueness of Vasyl' Karazin's life path and achievements lies in the fact that he acts both as an outstanding figure on a global scale (no wonder his contemporaries called him a "universal man") and as a regional hero (according to contemporary scientific results, he has been meaning as the most respected figure in Kharkiv region since 19th century to the present-day) [3].

The most complete biobibliography of Vasyl' Karazin for today counts 1529 positions (of which 467 works by Karazin himself and 1062 publications about him) [4]. Of course, all biographers in their works to one degree or another outlined the spatial coordinates in which this historical figure acted. However, there are some publications where geographical factors are emphasized more clearly. Naturally, the biggest part of them are dedicated to the role of Vasyl' Karazin in the history of Kharkiv. As well, some articles describe his relations with Mykolaiv [5], Odesa [6], and other Ukrainian cities. In addition, an article dealing with multi-aspect coverage of Vasyl' Karazin's connections with foreign (in relation to his homeland) countries and cultures has been published recently [7]. At last, it should be remembered a bio-historiographical research where the massif of publications about Vasyl' Karazin has been analyzed including by geographical principle [8].

Nevertheless, there is no special scientific research in which the spatial embodiment of Vasyl' Karazin's multifaceted activity and the perpetuation of his memory in academic and mass circles would be comprehensively reflected. Furthermore, some significant aspects of the biography of this historical figure remain completely unexplained from a geographical point of view (e.g., the circle of his social contacts etc.). Thereby, it is obvious that to need to fill the identified information gaps, to integrate the obtained results into the already available pool of information, to systematize the collected data and to conduct a comprehensive historical and historiographical bio-mapping study [9].

Thus, it is important to ensure creating and further analytical processing of data banks about geographical localization of a wide range of biographical information about Vasyl' Karazin on a regional, all-Ukrainian, European and worldwide geographical scales. The author is convinced that it would be appropriate to collect and systematize not only direct data (about places that Vasyl' Karazin visited personally), but also indirect (information about countries, cities and regions where people with whom he communicated lived in; destinations that were described

by Vasyl' Karazin in his articles and ego-documents; as well as places where books and articles about him were published and where he was commemorated in the public space).

1. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). Харків : Вид-во «Авто-Енергія», 2005. 348 с.
2. Vovk O. Vasyl Nazarovych Karazin – Prominent Scientist and Enlightener: A 21st Century Vision (to the 250th Birth Anniversary). *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2023. Vol. XXXIV. P. 68–75.
3. Vovk O. Vasyl' Karazin (1773–1842) As «A Person of Frontier». *Матеріали 41-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавчі студії з глибини років і до сьогодні (до 100-річчя створення Харківської комісії краєзнавства)»*. Харків, 2024. С. 155–157. URL: <http://tronkocentr.karazin.ua/wp-content/img/2024/04/Materialy-41-Mizhnarodnoi-kraieznavchoi-konferentsii-molodykh-uchenikh.pdf> (дата звернення: 25.10.2024).
4. Vasili Nazarovici Karazin: Biobibliografie / Institutul Patrimoniului Cultural; alcătuitori : E. Berkovici, O. Vovk [et al.] ; articol introductiv : O. Vovk ; colegiul de redacție: S. Posohov (redactor-șef) [et al.] ; redactor bibliografic: S. Glibițka; traducători: N. Cerkașina [et al.]. Chișinău : Lexon-Prim, 2023. 275 p.
5. Гаврилов И. В., Пономарева Е. В. Каразины: николаевские реалии. *Слов'янський альманах*. 2008. С. 41–47.
6. Гончарук Т. В. Н. Каразин (1773–1842 pp.) та Одеса: до історії зв'язків засновника Харківського університету та «Нової Пальміри». *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2012. № 26. С. 148–158.
7. Vovk O. Foreign Lands and Cultures in the Life and Work of Vasyl Karazin. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*. Vol. 20, no 3. P. 203–222.
8. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна в історіографії / наук. ред. С. М. Куделко. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 328 с.
9. Rossetto T. «And so I Unfold the Maps of My Life»: Bio-Mappings, Self-Writing and Cartographic Memoirs. *Geotema*. 2021. Vol. XXV, no. 66. P. 55–62.

Буличева Тамара, Гринюк Тетяна, Борисова Оксана

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ВІДНОВЛЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ВОЄННИЙ ТУРИЗМ ТА КОМЕМОРАЦІЯ

*“Завжди повертай обличчя до сонця,
і тіні залишаться позаду...”
(Волт Вітмен)*

Активна фаза російсько-української війни з 24 лютого 2022 року змінила світ назавжди, чітко окресливши межу між «цивілізованим майбуттям та депресивним минулим», добром і злом, правдою і кривдою, пам'яттю та забуттям. Попри стереотипне бачення впливу російської агресії на різні аспекти суспільного життя українців, світова спільнота нині намагається надавати посильну підтримку і «не втомилась» це робити. Так, 9 жовтня 2024 року міністр культу-

ри та стратегічних комунікацій (МКСК) України Микола Точицький зустрівся з керівниками дипломатичних місій країн G7 [1]. Основними темами панельних обговорень стали захист культурної ідентичності України та її сприйняття на міжнародній арені. Було обговорено ряд важливих питань, що потребують нагального вирішення, зокрема, йдеться про ключові ініціативи зі збереження культурної спадщини та боротьбу з дезінформацією. Українці високо цінують увагу з боку «цивілізованого світу» та систематично висловлюють подяку представникам ключових держав світової економіки за підтримку та участь у міжнародних ініціативах, спрямованих на збереження культурної спадщини. Також, відомо, що на липень 2025 року у Римі заплановано Конференцію з відновлення України заради «майбутнього миру та процвітання» [2]. Конференція має на меті об'єднати урядовців з вісьми десятків держав, що поміж інших питань буде ретельно досліджено можливості сприяння Україні в різних аспектах політичного, економічного та культурного відновлення. Підготовка вже йде повним ходом, проте, аспекти культурного відновлення було «проговорено» вже нині під час зустрічі місій країн G7.

Очільником МКСК було задекларовано три основні напрями плану, які презентуватимуть на конференції з питань відновлення України у 2025 році у Римі. Вони передбачають: 1) захист та відновлення історичних об'єктів; 2) боротьба з російською пропагандою; 3) промоція українських культурних продуктів на міжнародному рівні. «...вдячний вам всім за те, що ви є нашими союзниками у боротьбі за українську незалежність та суверенітет. Ми повинні стояти разом. Адже ця війна — це спроба повністю знищити українську ідентичність. росія воює не лише за територію, а й проти наших митців, проти нашої культури. Звичайно, найбільша для нас втрата — це люди...», зазначив Микола Точицький. Війна вже завдала непоправних трагедій: офіційно відомо на вересень 2024р. про 125 культурних діячів, які загинули внаслідок російської агресії. В той же час, понад 1600 об'єктів культурної спадщини зазнали суттєвих руйнувань та пошкоджень. Всупереч складності поточного моменту вже нині триває повернення втрачених / вивезених ворогом артефактів в Україну [3]. Проблематика втрат «людських та культурних» ресурсів, нажаль, залишається актуальною, маємо близько 1 700 000 музейних експонатів, залишених в межах окупованих територій. Дається взнаки «важкість» психологічного моменту « тимчасового примирення» щодо такої ситуації в історико-культурному, воєнно-патріотичному, ментальному, психо-емоційному та, особливо, меморіальному аспектах. Всі ланки цього складного явища передають важливі трансформації у свідомості українців, що обрали боротьбу за незалежність та виборюють її всупереч діям ворога. У такі моменти особливо гостро постає проблематика «тота-

льної справедливості», правди, що її хочуть почути громадяни та пам'яті, що має бути збережена. Війна формує нові сенси, іноді відомі категорії / поняття сприймаються багатозначно, а очевидне стає більш складним. Так, наприклад, військо у значенні «збройні сили, армія» є лише однією з складових, які беруть участь у війні. Основним об'єктом вивчення воєнної та воєнно-історичної наук є саме війни (ширше – воєнні конфлікти), а не лише військо. Очевидно, що військова історія охоплює виникнення, будівництво та розвиток збройних сил, і є лише частиною воєнної історії. До останньої входять історія війн, воєнної думки, воєнного мистецтва, озброєння та військової техніки, а також історія війська, збройних сил, тобто військова історія [4]. Синергія сприйняття нових сенсів навколо понять війни вимагає уваги та розуміння не лише питань «життя і смерті» у фізичному змісті, а й можливостей розвитку видів діяльності, що слугуватимуть напрацюванню історичної пам'яті, меморіальних практик на увічнення героїв, музейних ініціатив тощо. Це допоможе роз'яснити сучасному та прийдешнім поколінням важливість історичного моменту та реакції суспільств на виклики і загрози. Поняття «комеморативні практики» зовсім нове для української культури, адже існує проблема «замовчування та викривлення історичної дійсності». Комеморація працює як створення спільних спогадів через вироблення певних ритуалів увічнення, вшанування, певних осіб і подій, конструювання «місць пам'яті» [5]. Для України комеморативні практики є достатньо новим суспільним запитом, проте високий рівень їх адаптивності під існуючі потреби є цілком очевидним. Наприклад, важливим відкриттям для української пам'яті є цвинтар вояк Української Галицької Партії (УГА) та Армії УНР — Бабин Яр. Науковці-історики припускають, що це може бути найбільший цвинтар УГА не лише в Україні, а й у світі. Отже, «пам'яті різних націй, народностей, соціальних груп, громадських об'єднань» можуть різнитися, а також, мати спільну природу / походження. Іншими словами, «на одній території сходяться різні пам'яті», — так описують меморіал Бабин Яр менеджери проекту та професійні гіді, що занурені у дану проблематику. «Голокост — це трагедія, яка залишилася у пам'яті єврейського населення, але й змінила українців, вирвала частинку їхньої культури» [6,7] .

Музеефікація та збереження місць бойових дій є ключовим елементом воєнного та солідарного / волонтерського туризму. Йдеться про волонтерство у широкому розумінні, з залученням всіх можливостей передачі інформації про потреби сучасного моменту до держав зарубіжжя, здатних здійснювати допомогу. «Створення меморіальних комплексів, експозицій та маршрутів на територіях, де відбувалися запеклі бої, дозволяє зберегти автентичність цих місць та донести їхню історію до майбутніх поколінь» [8]. Такі місця стають своєрідними

«живими музеями», які дають змогу відвідувачам відчувати атмосферу тих подій та поважати пам'ять загиблих. Воєнний туризм також сприяє поширенню знань про історичні події та їхні наслідки. Екскурсії та лекції від фахівців, ветеранів та істориків допомагають глибше зрозуміти контекст війни, її причини та наслідки. Така освітня складова є надзвичайно важливою для формування критичного мислення та запобігання повторенню трагічних помилок минулого [9]. Для України, яка зараз переживає російську агресію, воєнний туризм, комеморативні практики, солідарні ініціативи меморіалізації набувають особливого значення. Створення меморіальних комплексів на місцях найзапекліших боїв, таких як Донецький аеропорт, Дебальцеве, Іловайськ та інші, допоможе зберегти пам'ять про героїзм українських захисників та жертви мирного населення [10]. Ці місця стануть «своєрідними маяками», які нагадуватимуть про ціну, яку Україна заплатила за свою свободу та незалежність. Важливою складовою таких практик є увічнення пам'яті про цивільних жертв війни. Відвідування міст і сіл, які зазнали масштабних руйнувань та жорстокого поводження з мирним населенням, дозволяє віддати шану невинним жертвам і нагадує про жахіття, яких вдалося уникнути завдяки опору захисників [11]. Такі місця повинні ставати осередками миру та застереженням від повторення у інші часи і в інших державах подібних трагедій у майбутньому. Крім музеєфікації, передбачає організацію тематичних фестивалів, реконструкцій боїв та інших культурних заходів, пов'язаних з воєною історією. Ці події не лише привертають увагу до важливих історичних моментів, а й сприяють розвитку місцевих громад, залученню молоді та популяризації патріотичних цінностей [12]. Такі різноманітні заходи та практики неодмінно будуть сприяти єднанню українського суспільства, збереженню історичної пам'яті на перспективу та привертатимуть увагу світової спільноти до українського шляху відновлення і перемоги. Пам'ятаймо, також, про духовні підвалини українців, що впливають на відновлення культурної ідентичності під час війни та визначають комеморативні запити суспільства. Біблійна мудрість вчить нас «... Тіштеся з тими, хто тішиться, і плачте з отими, хто плаче!» (До Римлян 12:15).

1. Микола Точицький. URL: www.ukrinform.ua/tag-mikola-tocickij
2. Конференція з відновлення України відбудеться у Римі 10-11 липня 2025 року — Мелоні — Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/855993-konferencia-z-vidnovlenna-ukraini-u-rimi-vidbudetsa-10-11-lipna-meloni/>
3. Микола Точицький обговорив з послами країн G7 ініціативи зі збереження культурної спадщини та боротьбу з дезінформацією - Детектор медіа. URL: <https://detector.media/infospace/article/233240/2024-10-09-mykola-tochyttsky-obgovoryv-z-poslami-krain-g7-initsiatyvy-zi-zberezhennya-kulturnoi-spadshchyny-ta-borotbu-z-dezinformatsiieyu/>

4. Любіцева, О. (2021). Воєнний туризм в Україні: національна ідентичність, патріотичне виховання та перспективи розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Географія», 1(78), 37-45.
5. Комеморативні практики як ціннісні орієнтири сучасності. BookForum. URL: <https://bookforum.ua/p/1311>
6. Бабин Яр. Що і чому там відбувалось під час німецької окупації - BBC News Україна. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-58721962
7. Трагедія Бабиного Яру. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-dnya-pamyati-tragediyi-babynogo-yaru-2022>
8. Бондаренко, В. Г. (2023). Збереження пам'яті про військовополонених та заручників російської окупації: роль воєнного туризму. Воєнна історія України, (3), 68-78.
9. Бойко, М. Г. (2021). Розвиток інфраструктури для воєнно-історичного туризму: виклики та перспективи. Інфраструктура туризму, (4), 34-43.
10. Kyrylov Y., Hranovska V., Boiko V., Kwilinski A., & Boiko L. (2020), International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks: On the Example of Ukraine's Integration into the Global Tourism Industry. Journal of Risk and Financial Management, 13 (12), 303
11. McLane, Gareth. "Military Historical Reenactments and Festivals: A New Direction in Tourism." Journal of Event Tourism, vol. 11, no. 2, 2017, pp. 89-104.
12. Parker, Thomas. Pearl Harbor: Museum and Historic Park. Honolulu: Hawaii Publishing, 2022. 183 p.; Smyrnov, I., Smochko, N., Svyschcho, V., Stepanets, I., Hryniuk, D. & Borysova, O. (2024). Historical and Local Lore Cognition and Volunteer Excursion Activities of Tourism Students in the Upbringing of Patriotism during the War on the Example of the City, *Youth Voice Journal*, 14(3), 119-137, ISBN (ONLINE): 978-1-80463

Сорокін Андрій

АКТИВІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРВИННОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ (УТОПІК) КИЇВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (КДУ) В УМОВАХ ПІДГОТОВКИ ДО ВІДЗНАЧЕННЯ 175-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. ШЕВЧЕНКА (БЕРЕЗЕНЬ 1989 Р.)

Нині важливим є дослідження діяльності первинної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК) в Київському державному університеті (КДУ) в умовах трансформацій межі 1980–1990-х рр. [1, с. 1009–1015], що обумовлюється недостатністю дослідницької уваги до вказаного пам'яткоохоронного осередку у виданнях з історії КДУ [1; 2; 3; 4] на тлі активнішого вивчення діяльності центральних органів [5, с. 119–121; 6, с. 199] та Київської міської організації УТОПІК [7].

Мета доповіді – розкрити специфіку активізації діяльності означеного осередку в березні 1989 р.

Початок згаданого року, окрім підготовки до відзначення 175-річчя від дня народження Т.Шевченка [8], був позначений увагою представників структурних підрозділів КДУ до необхідності розширення функціонування української мови та вшанування жертв політичних репресій [1, с. 1013–1016], виявами чого стали заснування 9–11 лютого 1989 р. університетського осередку Товариства української мови ім. Т.Шевченка (ТУМ) [1, с. 1016; 9] та проведення благодійного вечора 24 лютого 1989 р. [1, с. 1013; 10].

Вказані заходи сприяли реорганізації діяльності первинної організації УТОПІК КДУ, оскільки в номері газети «Київський університет» вже від 6 березня 1989 р. після анонсу лекцій товариства «Знання» [1, с. 1010; 11] на наступній сторінці було надруковано звіт про засідання означеної первинної організації під заголовком «Працюватимемо активніше» у межах рубрики «В університетському товаристві охорони пам'яток історії та культури» [12].

У звіті не було вказано точну дату засідання та кількість його учасників, проте було згадано відповідні структурні підрозділи КДУ [12]. В засіданні брали участь представники наукової бібліотеки університету та 5-ти його факультетів: історичного, біологічного, юридичного, механіко-математичного, журналістики [12]. Вони розглядали питання про активізацію роботи товариства в поточних умовах та залучення нових членів із впорядкуванням сплати внесків [12].

В контексті перспектив діяльності первинної організації було вирішено провести заходи в межах університету: вшанування пам'яті Г.Нарбута як видатного українського графіка [13, с. 256] зі встановленням меморіальної дошки на будинку ректорату (вул. Володимирська, 64) [13, с. 256; 14, с. 53] та проведенням Нарбутівських читань [12]; підготовка і здійснення заходів з проблематики Києво-Могилянської академії [15, с. 5–6] із залученням провідних науковців Української РСР [12]; проведення заходів із виявлення і додаткової паспортизації пам'яток історії та культури на балансі КДУ [1, с. 1093] з метою подальшої постановки на державний облік та організації охорони [12].

Із доповіді про витрати членських внесків присутні дізналися про дольову участь первинної організації УТОПІК КДУ в реконструкції споруди Троїцької церкви в Китаєві [12; 13, с. 466], ансамблю Фролівського монастиря на Подолі [12; 16, с. 143], споруд Києво-Печерського історико-культурного заповідника [12; 17, с. 27] та низки інших пам'яток [12], що віддзеркалило тенденцію до переорієнтації УТОПІК напр. 1980-х рр. на охорону дореволюційної спадщини в умовах зменшення тиску компартійно-радянських органів [6, с. 199].

Завершуючи засідання, його учасники підтримали ухвалу про використання внесків 1988–1989 рр. на встановлення меморіальної дошки Г.Нарбути

[12; 14, с. 53]. У звіті констатувалася недостатність наявних коштів, через що було висловлено сподівання на доплату боржниками членських внесків [12] і надію на фінансову підтримку ректорату КДУ та керівництва УТОПІК [12].

Авторами звіту були скарбник первинної організації УТОПІК КДУ С. Ліньова, заступник її голови М. Біляшівський та власне її голова В. Короткий як представник кафедри історії Української РСР [3, с. 58; 12], що запропонував надсилати на її адресу пропозиції про покращення діяльності організації [12].

Праворуч від звіту було надруковано біографічну довідку про Г. Нарбута [18], де було наведено роки життя митця [18], а також виділено петербурзький та київський періоди його творчості [18; 19, с. 182–185]. У довідці було згадано ілюстрації Г. Нарбута із впливами І. Білібіна [19, с. 182] до видань казок «Снігуронька» [19, с. 182] та «Коцій Безсмертний» 1906 р. [18]. В ній було виділено стиль видатного графіка з лаконічністю та використанням національних мотивів [18], а також наведено назви видань із ілюстраціями Г. Нарбута: «Танцюй, Матвію...» 1910 р. [18], праця 1915 р. «Давня архітектура Галичини» Г. Лукомського [18; 19, с. 184], «Українська абетка» 1917–1918 рр. [18; 19, с. 185]; випуски журналів «Мистецтво», «Зорі», «Народне господарство України» і «Сонце праці» 1919–1920 рр. [18]; силуети 1913–1919 рр. [18]. У довідці вказано на співпрацю Г. Нарбута з художниками О. Бенуа та М. Добужинським [18; 19, с. 182], а також на його внесок у заснування Української державної академії мистецтв та керування нею [18; 19, с. 185]. Наприкінці довідки було згадано про збереження в м. Києві лише однієї адреси Г. Нарбута – будинку на вул. Володимирській, 64 [13, с. 256–257; 14, с. 53; 18].

Отже, на тлі загального зростання інтересу представників КДУ до проблематики політики пам'яті на поч. 1989 р. відбулося засідання університетської первинної організації УТОПІК із представниками 6-ти структурних підрозділів, що підбили підсумки діяльності осередку, порушили проблему сплати членських внесків та сприяли комеморації постаті Г. Нарбута шляхом ухвалення відповідних перспективних заходів і оприлюднення біографічної довідки в газеті «Київський університет».

1. Губерський Л. В., Патриляк І. К., Колесник В. Ф., Чуткий А. І. (ред.). Історія Київського університету. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Т. 2. С. 721–1602.
2. Різун В. В., Тимошик М. С., Конверський А. Є. Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ : Наша культура і наука, 2004. 440 с.
3. Казьмирчук Г. Д. (ред.). Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. Київ, 2004. 356 с.
4. Колесник В. Ф. (кер. авт. кол.). Історія Київського університету. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 895 с.
5. Заремба С. З. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (Іст. нарис). Київ : Логос, 1998. 244 с.

6. Мазур Т. Правова охорона культурної спадщини в Україні. Київ : Парламентське видавництво, 2020. 432 с.
7. Савченко С. В. Олена Апанович у науковому та громадському житті України другої половини ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2020. 333 с.
8. Кононенко П., Дубина М. Безсмертя Великого Кобзаря. *Київський університет*. 1989. № 6 (1858). 17 лют. С. 3.
9. Радчук В. Перша ластівка. На факультеті романо-германської філології створено Товариство української мови ім. Тараса Шевченка. *Київський університет*. 1989. № 6 (1858). 17 лют. С. 3.
10. Перший благодійний вечір. *Київський університет*. 1989. № 6 (1858). 17 лют. С. 1.
11. Карабенюк Р. Інформує товариство «Знання». *Київський університет*. 1989. № 8 (1860). 6 берез. С. 2.
12. Короткий В., Біляшівський М., Ліньова С. Працюватимемо активніше. *Київський університет*. 1989. № 8 (1860). 6 берез. С. 3.
13. Тронько П. (відп. ред.). Звід пам'яток історії та культури України України. Київ. Кн. 1, ч. 1. А – Л. Київ : Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. xxiv+580 с.
14. Горбик В. О. (кер. автор. колект.). Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник. Зошит 2: Каталог-довідник пам'яток історії та культури України: м. Київ. Київ, 2007. 277 с.
15. Дзюбо І. С., Лопаєва Д. Т. Діяльність наукової громадськості Києва по відродженню Києво-Могилянської академії. *Києво-Могилянська академія в історії України: міжнародна наукова конференція (до 380-річчя від заснування Києво-Могилянської академії): тези доповідей, м. Київ, 13–15 жовтня 1995 р.* Київ, 1995. С. 4–6.
16. Литвин Н. Особливості висвітлення новітнього періоду історії Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. *Наукові записки з української історії*. 2012. Вип. 31. С. 142–145.
17. Крайня О. О. Флорівський (Вознесенський) монастир у Києві як пам'ятка історії та архітектурі ХVI – початку ХХ століть : дис. ... канд. іст. наук: 26.00.05. Київ, 2012. 281 с.
18. Нарбут Григорій Іванович – видатний український графік. *Київський університет*. 1989. № 8 (1860). 6 берез. С. 3.
19. Струпінська Д. В. Неполітичні проекти Георгія Нарбута як складова української національної культури початку ХХ ст. *Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.)*. Суми : Сумський державний університет, 2024. С. 181–188.

Любіцева Ольга, Гринюк Діана, Степанець Інна

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ, ВОЄННИЙ ТУРИЗМ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ У ФОРМУВАННІ СВІДОМОСТІ СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙНИ

«...Щоби впоратися з привидами, потрібно ввімкнути світло. Потрібно, щоб була зрозуміла правда, винні покарані або хоча б названі вголос, жертви – вишановані, а їхня пам'ять увічнена. Це дуже важлива робота, яку в нас довго не було можливості проробити щодо попередніх наших трагедій...» (Вікторія Амеліна).

Події, що розгорнулися після 24 лютого 2022 року, коли Росія розпочала повномасштабну війну проти України, глибоко вразили світову спільноту та підкреслили важливість збереження історичної пам'яті про трагічні наслідки воєнних конфліктів. Саме в такі часи особливої актуальності набуває розвиток воєнного туризму як інструменту для вшанування героїв, осмислення жахів війни та формування історичної свідомості майбутніх поколінь. У цьому контексті воєнний туризм постає як тригер до відновлення та популяризації історичної спадщини, пов'язаної з героїчною боротьбою українського народу за свободу та незалежність [1]. На сучасному етапі викликів та загроз особливу важливість набувають комплексні дослідження особливостей розвитку воєнного туризму у світі, вивчення кращих практик збереження пам'яті про воєнні події та розробка рекомендацій щодо впровадження успішного досвіду в Україні з урахуванням вітчизняних реалій у необхідності збереження історичної пам'яті. Тому серед завдань, що їх вирішують науковці, туристологи-практики, історики, волонтери та, в цілому, активне громадянське суспільство: дослідження / відстеження воєнного туризму як інструменту збереження пам'яті про війну; аналіз організаційних та технологічних аспектів розвитку інфраструктури воєнного туризму, а також юридично-правову регламентацію цієї сфери; вивчення історії формування та чинників розвитку воєнного туризму у світі; оцінка сучасного стану розвитку воєнного туризму в різних країнах світу; досвіди збереження пам'яті про воєнні події в провідних державах світу; роль воєнного туризму в Україні як ресурсу для солідаризації нації та зміцнення єдності українства; напрацювання досвіду ефективних проєктів розвитку воєнного туризму в державах світу задля їх адаптації в Україні; аналіз новітніх українських проєктів та розробки Державного агентства розвитку туризму України (ДАРТ) у просуванні «Маршрутів пам'яті»; виявлення результативності громадських / волонтерських ініціатив щодо увічнення пам'яті про цю війну та меморіальних практик вже нині і на перспективу. Цілком свідомим є припущення, що воєнний туризм як окремий різновид туристичної діяльності є одночасно інструментом збереження історичної пам'яті про воєнні конфлікти [1,2]. Актуальними стають особливості формування та сучасний стан воєнного туризму, а також, досвіди провідних країн світу у розвитку даного виду туризму, реалізації проєктів з меморіалізації та збереження пам'яті про трагічні події війни, що впливає на можливості та перспективи впровадження кращих світових практик в Україні. Воєнний туризм є особливою формою туризму, яка зосереджена на відвідуванні місць, пов'язаних з воєнними конфліктами, битвами та трагедіями.

Одним із показників зростаючого інтересу до воєнного туризму є високий рівень відвідуваності воєнних пам'ятників, меморіалів та музеїв у різних краї-

нах світу. Наприклад, у світовій практиці однаково важливими є інтереси до меморіалу жертвам Голокосту у США та меморіалу «Хіросіма» у Японії, які отримали найбільшу популярність серед туристів з різних країн і куточків світу. Воєнний туризм приваблює різноманітну аудиторію, охоплюючи широкий спектр вікових груп та національностей. Багаточисельні наукові дослідження презентують, що інтерес до воєнної історії та відвідування пов'язаних з нею місць не обмежується лише певною демографічною групою.

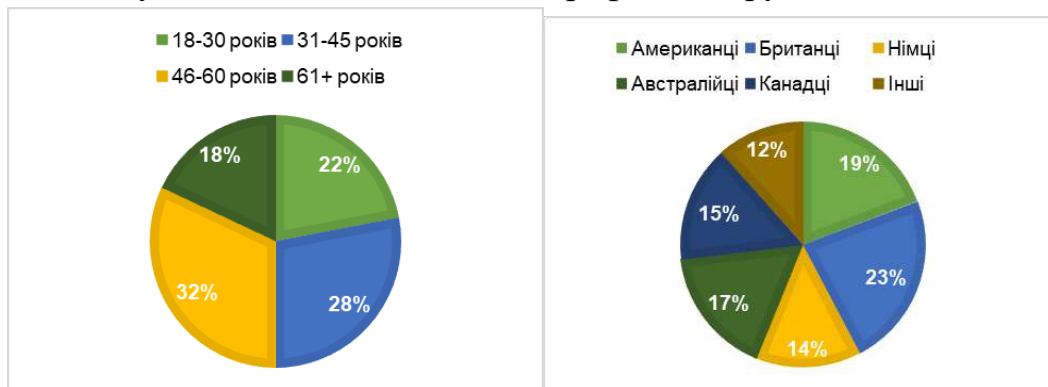

Рис. 1. Популярність воєнних турів серед різних вікових груп та національностей туристів [2]

В той же час, збереження пам'яті про воєнні події є важливим завданням для багатьох держав світу. Ця діяльність не лише вшановує жертви та ветеранів, а й слугує засобом підтримання національної ідентичності, історичної свідомості та запобігання повторенню трагедій минулого. Україна, зіткнувшись із викликами повномасштабної війни з російським агресором, активно працює над збереженням пам'яті про героїчну боротьбу українського народу та розвитком воєнного туризму. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) відіграє помітну роль у реалізації проєктів та ініціатив, спрямованих на просування «Маршрутів пам'яті» та меморіалізацію подій російсько-української війни.

Одним із найбільш масштабних проєктів ДАРТ на майбутнє є створення Лабораторії меморіалізації, яка має забезпечити системний підхід до збереження пам'яті про героїчну боротьбу українського народу [3]. Лабораторія об'єднує зусилля державних і громадських інституцій, експертів, істориків та волонтерів для розробки концепцій, методологій та практичних рекомендацій щодо меморіалізації подій війни. Іншим важливим проєктом є «Голоси мирних», ініційований Фондом Ріната Ахметова, присвячений збереженню спогадів і свідчень цивільних жителів, які пережили жахи війни [4]. ДАРТ також активно працює над створенням інтерактивної онлайн-платформи «Місця пам'яті» для об'єднання інформації про всі меморіальні комплекси та пам'ятники, пов'язані з російсь-

ко-українською війною, що сприятиме збереженню історичної спадщини та формуванню патріотичних цінностей. Синергія різних акторів українського суспільства є запорукою результативних проєктів. Так, зокрема, на початку вересня 2024 року Київська обласна державна адміністрація реалізувала важливий соціальний проєкт – інформаційний тур місцями пам'яті. Департамент культури та туризму КОДА, за участі очільника Євгена Самойленка, надали можливість учасникам, освітянам відвідати локації маршруту «Київщина. Місця пам'яті». На кожному об'єкті за допомогою доповненої реальності та супроводу досвідченого гіда (підготовленого Всеукраїнською асоціацією гідів (ВАГ)) отримали достовірну інформацію про трагічні події початку активної фази повномасштабного вторгнення 2022 року, про героїчний спротив українців, окупацію, евакуацію, пам'ять [5].

Отже, воєнний туризм є унікальним явищем, що синергетично поєднує збереження історичної пам'яті, вшанування загиблих героїв, популяризацію культурної спадщини та розвиток туристичної галузі. Ця діяльність перетворилася на потужну індустрію, яка активно розвивається в багатьох країнах світу та залучає мільйони відвідувачів щороку. Теоретичні основи воєнного туризму ґрунтуються на поняттях меморіалізації, патріотичного виховання, збереження історичної спадщини та формування історичної свідомості суспільства. Розвиток інфраструктури воєнного туризму вимагає ретельного планування, залучення фахівців з різних галузей та врахування юридично-правової регламентації. Створення історико-меморіальних комплексів, музеїв, маршрутів та експозицій потребує скоординованих зусиль державних органів, місцевих громад, наукових установ та туристичних операторів. Нині, у країнах світу, воєнний туризм є повноцінним напрямом, що активно розвивається, зокрема, як в Європі так і в Північній Америці. Такі країни, як Польща, Франція, Велика Британія, США та Канада, мають змогу звітувати світові масштабними проєктами у сфері воєнного туризму, серед яких «Шлях пам'яті та поваги» та «Шлях Першої світової війни». Ці проєкти не лише сприяють розвитку туристичної галузі, а й відіграють важливу роль у формуванні історичної свідомості суспільства, патріотичному вихованні молоді та вшануванні пам'яті загиблих героїв. Українське суспільство щоденно переживає наслідки війни що триває, саме тому, пошуки проєктних рішень у питанні меморіалізації є вкрай важливими у формуванні свідомості. Ефективні меморіальні практики мають відповідати світовим трендам, бути особливо шанобливими, справедливими, аби вшановувати всіх героїв, що віддали своє життя за Україну, її свободу і незалежність.

1. Smyrnov, I., Smochko, N., Svyschcho, V., Stepanets, I., Hryniuk, D. & Borysova, O. (2024). Historical and Local Lore Cognition and Volunteer Excursion Activities of Tourism Students in

- the Upbringing of Patriotism during the War on the Example of the City, *Youth Voice Journal*, 14(3), 119-137, ISBN (ONLINE): 978-1-80463-004-4
2. Мілітарі-туризм як інноваційний напрямок екстремального та пізнавально-розважального туризму. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/kushnariov.htm
3. ДАРТ представило Концепцію меморіалізації пам'ятних місць. Київщина стане пілотним регіоном. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-predstavilo-konceptsiyu-memorializaciyi-pamyatnih-misc-kiyivshchina-stane-pilotnim-regionom>
4. Головна - "Голоси Мирних", музей Фонду Ріната Ахметова. URL: <https://civilvoicesmuseum.org/>
5. Київщина - місця пам'яті. URL: <https://kyivregiontours.gov.ua/memory/>
6. Вікторія Амеліна: Після трагедії не потрібно слів, усі слова скочуються у вирву. URL: <https://chytomo.com/viktoriia-amelina-pislia-trahedii-ne-potribno-sliv-usi-slova-skochuiutsia-u-vyrvu/>

Кривчун Віта

МЕЖІ СВОБОДИ: ГОЛОС ПИСЬМЕННИЦІ-ЕМІГРАНТКИ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ «ТИ»)

Олена Звичайна – потужний голос української еміграції. Її твори – це документальні свідчення трагічних подій, які відбувалися в Україні в першій половині ХХ століття, зокрема Голодомору та сталінських репресій.

Багато творів Олени Звичайної мають автобіографічний характер, що надає їм особливої значущості та цінності. Письменниця змалювала життя українців у період тоталітарного режиму, презентувавши не лише історичні факти, а й широкий спектр почуттів людей, які пережили жакливі випробування сталінського терору.

Серед багатой творчої спадщини Олени Звичайної особливе місце займає повість «Ти», яка відрізняється від попередніх творів письменниці ліричністю та багатством метафор і символів. Повість «Ти» була опублікована у 1982 році у Мюнхені з нагоди 40-річчя літературної діяльності авторки і є особливим твором, який занурює читача в атмосферу Києва 1920-х років, коли Україна переживала період радикальних соціальних і політичних змін.

Місцем подій у творі виступає Київ 1927–1929-х років, який представлений не лише як фон, а як живий свідок та учасник історичних змін. На тлі розкішної краси київської архітектури розгортається життя 16-тилітньої осиротілої Віри Ільченко, яка намагається реалізувати себе і захистити свої права в умовах репресивної радянської системи. Віра є уособленням цілого покоління, яке прагне знайти своє місце в бурхливому світі двадцятих років.

Олена Звичайна у повісті «Ти» створила калейдоскоп персонажів, кожен з яких є яскравим представником свого часу і соціального середовища. Серед таких героїв – Іван Семенович Малюга, малограмотний чекіст, який є втіленням

радянської системи. Нагляд Малюги за Вірою є метафорою тотального контролю і недовіри, характерних для радянської епохи: «Стеж за Вірою! Вона, здається, справді з бивших! У тебе нюх непоганий! Хвалю!» [1, с. 43]. Проте читач стає свідком еволюції чекіста, який від підозри і виконання наказів переходить до любові та людяності, адже закохується у головну героїню безпам'яті: «Малюга на неї молився так, як уміють молитися безбожники. До зустрічі з нею він знав багато жінок, але... не кохав жодної з них! Він був майже потрійно старшим від Віри, і це робило його кохання безмежним і бездонним, як море...» [1, с. 565]. Авторка доводить, що навіть ті, хто працює на репресивну систему, здатні на переосмислення цінностей. Звільнення чекіста з роботи через намагання врятувати Віру від арешту символізує покарання системою тих, хто виходить за її межі, але водночас демонструє вибір почуттів над страхом.

Поруч з чекістом Малюгою виступає ще одна героїня твору – малограмотна Одарка Горленко, яка на короткий час стає доброю подругою для Віри. Дівчата жили душа в душу: Одарка дбала про Віру, виконуючи всю хатню роботу, а Віра турбувалася про Одарку, навчаючи її грамотності. Але потім відбувається розрив дружби через ідеологічну зраду, яка символізує, як радянська влада розділяє людей, руйнуючи особисті зв'язки. Показує, як тоталітарна система перетворювала людей на слухняні інструменти, навіть якщо це суперечило їхнім моральним принципам. Дізнавшись, що Віру арештували, Одарка відкрито висловлюється: «Віра походить з гнилої інтелігенції! Вона – недобиток пролетарської революції! Якщо її арештовано, то... туди їй і дорога! Панське щеня! Зануда інтелігентна!» [1, с. 576].

Олена Звичайна презентує трагічну долю Віри Ільченко, молодой інтелігентки, яка через своє походження та освіту потрапляє під підозру репресивної політики. Головна героїня хоче «...по собі щось нетлінне лишити...» [1, с. 63] і пише повість про безпритульних. Через свій твір Віра прагне привернути увагу до підлітків, тих соціальних вигнанців, які стали символом байдужості тодішньої влади. За це репресивна машина відправила Віру Ільченко до Сибіру «спокутувати свої «провини» перед батьківщиною «соціалізму» [1, с. 577]. Олена Звичайна показує Віру як уособлення інтелектуальної і моральної сили, яку сталінська влада жорстоко знищує.

Основною темою повісті є боротьба особистості за свободу та гідність в умовах тоталітарного режиму. Адже у творі порушено проблеми соціальної несправедливості: масова безпритульність, безробіття, житлова криза як наслідки політики радянської влади. Також авторка акцентує увагу на релігійних утисках та руйнуванні українських традицій під гаслами атеїзму та модернізації. Добре висвітлена у творі проблема освіти: безграмотність та обмежений доступ до

якісних знань. Також презентована одна з головних проблем твору – це тотальний контроль: шпигунство, обшуки та репресії як символ репресивного апарату, який використовує влада для побудови нового порядку.

Ідеєю твору є розкриття тоталітаризму, який знищує всіх, хто сміє мислити, створювати і виступати проти несправедливості. Авторка майстерно показує, як влада, побудована на страху, стає основою для маніпуляції людьми, інструментом жорстокого контролю над усіма сферами життя періоду сталінського режиму.

Творчість Олени Звичайної присвячена переважно українській історії та культурі. Її твори відіграли важливу роль у збереженні української ідентичності серед діаспори, ставши не лише літературною спадщиною, а й важливим інструментом у боротьбі за збереження національної свідомості.

Олена Звичайна відома своїм реалістичним стилем, який дозволяє читачеві зануритися в атмосферу того часу. Повість «Ти» є правдивою історією суспільства, побудованого на страху, пригніченні та максимальному контролі авторитарної влади.

1. Звичайна О. Ти: повість із життя українців у золотоверхому Києві в 1927-29 роках. – Мюнхен, Українське видавництво, 1982. – 579 с.

Етноекzogенний потенціал гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України»

Богдашина Олена

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТОПОНІМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ (2015-2024 pp.)

Активне перейменування топонімів останніх років зумовлені передусім офіційно задекларованою українською владою декомунізацією, деколонізацією і деімперіалізацією й виявляються головню у зміні назв населених пунктів, площ, вулиць, провулків та ін.

Перейменування географічних об'єктів активізувалося зі прийняттям у квітні 2015 року Верховною Радою України чотирьох законів («Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [1]; «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945» [2]; «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [3]; «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» [4]).

Політика декомунізації, деколонізації і деімперіалізації найбільш яскраво виражена у державній топонімічній політиці. Тисячі топонімів були перейменовані в останнє десятиліття завдяки цілеспрямованій роботі Інституту національної пам'яті, обласних і міських топонімічних комісій, робочих груп з питань деімперіалізації та деколонізації топонімії при ОВА. Робочі групи діяли в кожній області на підставі Закону України від 21 березня 2023 року «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [5]).

Значна частина перейменувань свідчить про чітку орієнтацію у цьому процесі на вітчизняну історію, відомих представників української політичної та військової еліти, науки, освіти, культури і мистецтва.

З початком російсько-української війни, особливо з часу її повномасштабної стадії активізувалося перейменування годонімів та інших топонімів на честь Героїв України та інших полеглих з 2014 р., на честь військових підрозділів, родів військ, які беруть безпосередню участь у військових діях, тощо.

Проте до сього часу повністю з мапи міст та селищ не зникли урбаноніми, утворені від імен та прізвищ зі списку осіб, які підпадають під закон про декомунізацію, пов'язані із соціальним устроєм, символікою, офіційними організаціями та установами, пам'ятними датами Радянського Союзу.

Прямий і опосередкований взаємовплив топонімічної комеморації та меморіалізації (календарі пам'ятних дат, державні і місцеві свята, інші церемонії) подекуди відрізняється на національному та регіональних рівнях.

«Війни пам'яті» є неминучими на пострадянському просторі. Фактично відбувається конфлікт протилежних практик: забування (витіснення пам'яті) та нагадування минулого. Про неминучість конфліктів свідчить і самотність, різноаспектність, різновекторність та різночасовість комеморативних практик періоду незалежності. В Україні за весь період незалежності не сформовано загальнонаціонального консенсусу між різними моделями історичної пам'яті, які часто і у хронологічному вимірі, і у регіональному розрізі містять відмінні, подекуди взаємовиключні, трактовки минулого.

Суспільство потребує дієвої реалізації державної політики деімперіалізації, деколонізації та декомунізації. Вона має зменшувати, а не посилювати соціальну напруженість у суспільстві.

Серед несприятливих факторів для реалізації державної політики деімперіалізації, деколонізації та декомунізації можна виділити відсутність у частини громадян відчуття єдиної державної, регіональної, культурної (а тим більше національної) ідентичностей; суттєві регіональні відмінності в колективній історичній свідомості; нерозуміння частиною державного апарату важливості політики деімперіалізації, деколонізації та декомунізації; подекуди кон'юнктурне використання законів та підзаконних актів, тенденційне і протилежне їх тлумачення.

Ці фактори можуть стимулювати в окремих громадах політичне протистояння, перетворювати проблеми перейменувань топонімів на елемент сепаратистських чи іредентистських настроїв, політичного радикалізму; сприяти міжнаціональній, міждержавній або релігійній ворожнечі.

В окремих випадках рівень конфліктності можна було б зменшити завдяки правильній комунікації представників влади та громадськості. Мотиви повернення старих назв та (чи) перейменування тих топонімів, які визнані маркерами Російської імперії і Союзу радянських соціалістичних республік, неодноразово та дохідливо мають бути пояснені місцевим жителям.

Комеморативні (особливо топонімічні) конфлікти ситуативно (з тактичної точки зору) можуть відвернути увагу громадськості від більш важливих тем: ситуації на фронті; причин, змісту і результатів оголошених владою реформ; ефективності роботи державних установ різних рівнів; дотримання верховенства права тощо.

Зі стратегічної точки зору конфлікти навколо перейменувань годонімів та інших топонімів в умовах повномасштабної війни можуть лише ускладнити сучасну військово-політичну ситуацію, перешкоджати остаточному формуванню єдиної державної (а тим більше національної) ідентичності. Тому важливим є

терміни проведення перейменувань (особливо у прифронтових областях).

Цифрова мобільність дозволяє створювати платформи з різних напрямів комеморативних практик, наприклад окремий сайт, де будуть розміщені таблиці та топонімна мапа з оновленою (у порівнянні з сайтом УІНП та іншими сайтами) інформацією.

Як член Робочої групи Харківської обласної військової адміністрації з питань деімперіалізації та деколонізації топонімії брала безпосередню участь у практичній реалізації державної політики деімперіалізації, деколонізації та декомунізації топонімічних об'єктів, яка є частиною комеморативних практик.

Мій практичний досвід дещо корегує загальні уявлення про мотиви, способи проведення державними органами за участю громадських організацій та активістів цієї практики.

Накопичений досвід її проведення у Харківській (прифронтовій) області показує важливість систематизації наявних практик, необхідність часткового їх корегування з врахуванням складних реалій російсько-української війни; з виокремленням векторів уподобань жителів різних міст та суспільних груп; з визначенням ідеологічних домінант місцевих чиновників та еліт.

Комеморативна практика у воюючій Україні залишається однією з форм легітимації політичних рішень, засобом використання минулого в інтересах окремих суспільних груп, інших політичних та ідеологічних чинників. Вона потребує подальших теоретичних узагальнень та практичних рекомендацій.

1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>
2. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text>
3. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text>
4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>
5. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>

Фісун Андрій, Фісун Валерій

ВУЛИЦЯ ПАМ'ЯТИ ВАСИЛЯ СТУСА В МІСТІ КИЄВІ

З 1962 року в місті Києві розпочалося масштабне будівництво Академістечка з його житловими кварталами ліворуч бульвару Вернадського та академічними комплексами науково-дослідних інститутів – праворуч. На території колишньої приватної забудови почали зводитися багатоповерхові житлові будинки та академічні гуртожитки нового мікрорайону. По вулиці Радгоспній пролягала межа між Святошин та Академістечком, яке розташовувалося між цією вулицею до Приладного провулка та від вулиці Службової до проспекту Палладіна. Одним із мешканців нового академічного мікрорайону в 1963 році став молодий науковець Василь Стус – справжній велет Українського Духу, політв'язень, замучений комуністичним режимом.

Наприкінці 1980-х на території Академмістечка ще залишалися значні ділянки приватної забудови, але вже на початку 1990-х років будівництво 10-ти та 16-типоверхових висоток на цій привабливій для проживання землі набуло масового характеру. Таким чином після знесення старої забудови ліворуч від проспекту Палладіна, постали новобудови на вулицях Радгоспній, Академіка Доброхотова та Академіка Семашка, а пізніше, у 2000-ні роки, – на проспекті Академіка Палладіна та бульварі Академіка Вернадського. Як бачимо, Радгоспна явно виділялася серед «академічних» назв вулиць. Особливо це не подобалося молоді, яка навіть соромилася цієї назви, в основі якої було словосполучення «радянське господарство». Не вистачало лише ініціатора...

Навесні 2002 року депутат Святошинської у м. Києві райради В. Фісун очолив ініціативну групу і провів серед мешканців багатоквартирних будинків вул. Радгоспної збір підписів на підтримку ідеї перейменування її на вул. Василя Стуса. Всього було зібрано 178 підписів мешканців. Більшість підписантів були молоддю та людьми середнього віку, прихильниками демократичних партій, мали національно-патріотичні погляди та були обізнані з творчістю Стуса. Їм неприємно та соромно було жити на столичній вулиці, назва якої відверто пов'язувалася з радянським господарством.

Наприкінці 2002 року Святошинська районна рада підтримала звернення ініціативної групи й одногolosно прийняла рішення про перейменування вулиці та рекомендувала підготувати пакет відповідних документів і направити його на розгляд в Управління охорони культурної спадщини КМДА. Через рік з'явилося Рішення Київської міської ради від 27.03.2003 р. № 351/511 «Про перейменування вулиці Радгоспної у Святошинському районі на вулицю Василя Стуса та проспекту Червоних Козаків у Оболонському районі на Московський проспект». А 12.08.2004 р. вийшло розпорядженням КМДА № 1505 «Про найменування та перейменування вулиць і площ в м. Києві», яким нарешті юридично узаконила й офіційно визнала у м. Києві вулицю В.Стуса.

Святошинці зі щирим захопленням та великим ентузіазмом сприйняли довгоочікувану звістку про перейменування вул. Радгоспної на Василя Стуса. Протягом квітня, поки Київська рада документально оформляла своє рішення, представники широких кіл громадськості у сфері політики, культури науки і освіти України жваво обговорювали цю неординарну подію. Звідусіль лунали пропозиції організувати урочисте свято, багато відомих людей зголошувалося взяти в ньому участь. Свято вулиці під робочою назвою «Я до вас повернусь...» було заплановане на середу 21.05.2003 р. Місце проведення – площадка біля фасаду адмінбудинку ЖЕО-810 за адресою: вул. Радгоспна, 25.

Урочистий мітинг розпочався о 14.00 21.05.2003 р. Ведучий оголосив відкриття мітингу і запросив до мікрофону голову Святошинської у м.Києві райради та РДА В.Мазепу. Потім виступив депутат ВРУ В.Бондаренко, після нього депутат Київської міськради К. Гішак. Далі відбулося урочисте відкриття таблички із написом «вул. Василя СТУСА, 25», після чого ведучий оголосив хвилину мовчання. Потім були зачитані вітальні телеграми від директора Інституту літератури НАН України М.Жулинського, Київського міського голови О. Омельченка, директора Інституту філології КНУ ім. Т.Шевченка Г.Семенка та голови Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка П.Мовчана, після чого запросили бажаючих сказати кілька слів.

Окрім згаданих вище, на сцені були присутніми дружина Василя Стуса В. Попелюх та їхній син Дмитро, депутат ВРУ В.Кириленко, голова Всесвітньої Координаційної Ради М.Горинь, секретар Виконкому Української Гельсінської Спілки М.Горбаль, співголова Українського комітету «Гельсінкі-90» В.Овсієнко, президент Асоціації українських письменників Т.Федюк, скульптор надгробних хрестів В.Стуса М.Малишко, голова Київської МО Українського добровільного історико-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В.Стуса Р.Круцик, депутати Київської міськради О.Кулик, Ю.Зубко, Н.Новак і В.Борисов, начальник Головного управління культури КМДА О.Биструшкін.

Після виступів учасники мітингу пройшлися урочистою ходою до гуртожитку на бульварі Вернадського, 61 (де жив поет у 1963-1965 роках) і поклали квіти біля меморіальної дошки В.Стусу. Потім учасники ходи та новоприбулі гості попрямували до приміщення спеціалізованої школи № 200 за адресою вул. Семашка, 9 (тепер М. Поповича).

Вечір пам'яті Василя Стуса та концертна програма розпочалися в актовій залі школи. До присутніх долучилися літературознавець, Герой України, голова Комітету з Національної премії України ім. Т.Шевченка І.Дзюба, літературний критик, політв'язень радянського режиму, президент Українського ПЕН-клубу Є.Сверстюк, літературознавця, перекладачка, учасниця руху шістдесятників М. Коцюбинська, головний редактор видавництва «Факт» Л. Фінкельштейн, відповідальний секретар Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т.Шевченка М. Нестерчук, священник храму-каплиці св. Миколи Святоші о.Віктор, заступник голови Святошинської райради О.Лопушанська, Народна артистка України Р. Недашківська, Заслужена артистка України М.Бурмака, засновник рок-гурту «Рутенія» А.Сухий, виконавець пісень на слова В.Стуса С.Мороз, виконавець пісень про В.Стуса та Святошин І.Брязун, учасники хору «Гомін» під керівництвом Л.Ященка та багато інших.

Наприкінці учасники вечора пам'яті озвучили й одноголосно підтримали ряд пропозицій, а саме:

1. Звернутися до Міністерства освіти України та Управління освіти КМДА з пропозицією надати спеціалізованій школі № 200 ім'я Василя Стуса.

2. Відкрити музей В.Стуса у приміщенні школи № 200, звернутися до родини та друзів поета, до всіх небайдужих з проханням наповнити стенди музею оригінальними матеріалами, пов'язаними з його життям та творчістю.

3. Організувати конкурс серед скульпторів на кращий проект пам'ятного бюсту В.Стуса, виготовити пам'ятник і відкрити його на подвір'ї школи № 200.

4. Віднайти місце і створити сквер ім. В.Стуса на території Академмістечка або Святошинського мікрорайону.

5. Звернутися до педагогів та студентів Донецького національного університету з проханням проявити ініціативу щодо надання вузу ім'я Василя Стуса.

6. Створити на державному рівні науковий інститут творчої спадщини В.Стуса, який би опрацював, оцифрував, систематизував і підготував до друку повне академічне зібрання творів поета.

7. Створити Міжнародний фонд ім. В.Стуса, який би зібрав добровільні пожертви і спрямував кошти на втілення та реалізацію озвучених пропозицій.

Завершуючи наше дослідження хочемо проаналізувати стан виконання перерахованих вище доручень. Пункт 1 вдалося виконати лише у 2010 році, пункт 2 – у вересні 2012 року, а пункт 5 – у червні 2016 року. Пункт 3 навіть не розглядався, пункт 7 потрапив до рук нечесних бізнес ділків, які знівелювали саму ідею задуму, а виконання пункту 6 зайшло в глухий кут через брак фінансування. Та найбільші проблеми виникли з пунктом 4.

У 2006 р. громадськість району, педколектив та учні шкіл № 140 і № 200 ініціювали створення скверу Стуса біля транспортної розв'язки на перетині Кільцевої дороги та Берестейського проспекту. Наприкінці 1970-х років мешканців цього кутка, серед яких була і родина Стуса, виселили через будівництво мосту. На цій ділянці добре зберіглася жива природа з багатьма столітніми соснами та дубами. Однак у ніч на 10 березня 2009 р. забудовники ТРЦ позлодійськи спиляли там понад 140 реліктових дерев. Проти них порушили кримінальну справу, яку передали до суду, якому нема кінця краю...

У лютому 2010 р. Київрада прийняла альтернативне рішення про створення скверу Стуса на сусідній ділянці, і лише 4 вересня 2013 р. нарешті відбулося урочисте його відкриття з насипанням вручну стусівського кургану за участі до двох тисяч людей, які не зважаючи на дощову погоду прийшли вшанувати пам'ять свого поета-земляка.

Вулиця Василя Стуса разом із сквером, курганом та стелою, разом із школою та музеєм його імені, пам'ятною дошкою на академічному гуртожитку та пам'ятником на місці хати, де він жив, є частиною єдиного меморіального комплексу увіковічення одного з найвеличніших українських поетів ХХ ст., літературознавця, правозахисника, політв'язня радянського режиму, Героя України, лауреата Державної премії ім. Т. Шевченка, незаперечного лідера національно-патріотичного руху за визволення України та символу громадянської мужності й нескореності людини.

Геннадій Махорін

УНІКАЛЬНІСТЬ ЛЮТЕРАНСЬКОГО НЕКРОПОЛЯ В ЖИТОМИРІ

У другій половині XVIII століття науковці почали говорити про те, що варто розміщувати кладовища за межами міст. Вважалося, що це може запобігти поширенню епідемій. Цю вимогу реалізовували в Україні з кінця XVIII століття. Давні кладовища викликають значний інтерес істориків, етнографів, демографів. Особливої уваги заслуговують рідкісні за своїм поширенням некрополі. Так, в Україні досить мало збереглося поховань лютеран. Є окремі ділянки на території кладовищ, де ховали лютеран (зокрема, на Байковому у Києві). Лютеранський некрополь у Житомирі – єдиний в Україні зберігся як окреме кладовище. Збереглося і найбільша кількість поховань лютеран порівняно з іншими некрополями, де є лютеранські ділянки. Кладовище у Житомирі розташоване на мальовничому пагорбі над річкою Кам'янка між садибною забудовою по вул. Короленка і територією Католицького кладовища за адресою вул. Короленка, 86а. Первісно кладовище мало вихід/вхід з боку нинішнього майдану Руднянського, але за радянських часів (друга половина 1970-х років) ця територія була забудована гаражним кооперативом і кладовище перестало мати прямий зв'язок з майданом.

Кладовище засноване 1801 року, тоді ж, коли створили і першу лютеранську громаду Житомира. Першим пастором цієї релігійної громади став Георг Бурхардт Рюль (1801-1825). Його молодший брат Фрідріх Рюль був пастором лютеранської громади Києва. Місце для заснування лютеранського кладовища було обрано не випадково, адже поруч уже існував з 1799 року католицький некрополь. Від початку свого створення лютеранський некрополь мав чітке розпланування. Від входу до лютеранської каплиці вела центральна алея, по обидві сторони розміщувалися поховання з гарними пам'ятниками, надгробками. За-

можні родини будували для своїх родичів склепи (гробівці), невелика частина з яких ще збереглася, але у напівзруйнованому стані. Всього на території лютеранського кладовища налічується понад сто двадцять поховань, на яких збереглися пам'ятники або надгробки, три капітальні склепи і кілька гробівців, вхід до яких обвалився або його спеціально засипали. На жаль, частина існуючих раніше склепів була зруйнована вандалами у радянську добу, особливо після завершення Другої світової війни, коли з Лютеранського кладовища зняли охоронний статус. У 1976 році західну частину кладовища віддали гаражному кооперативу і під забудову, відповідно, поховання опинилися за його фактичними межами – на зайнятих сусідніми садибами територіях або на протилежному боці прокладеного через кладовище проїзду.

Серед збережених поховань – родини лікаря Генріха Ната, пастора Генріха Вазема, бабусі Святослава Ріхтера Єлизавети Москальової з роду Рейнке. Частково збережений пам'ятник на місці поховання архітектора Миколи Юргенса, автора проєктів Свято-Миколаївського собору у Радомислі, Іоанно-Златоустівської церкви у Києві, Свято-Дмитрівської у Жулянах, залізничного вокзалу на станції Ворожба. Порівняно з іншими у найкращому стані гробівець мецената і громадського діяча барона Івана Максиміліановича де Шодуара. Останній був похований у родинному склепі роботи відомого житомирського каменяра Вацлава Длоугі. Найдавнішим є поховання Фредеріки де Рюль, яка померла 1815 року. Зберігся пам'ятник на місці поховання доньки російського консула у Бродях Отілії Едуардівни фон Краузе, яка стала дружиною посла московської імперії в Австрії Євгена Сергійовича Мезенцева. Один із найкращих пам'ятників встановлений на родинному гробівці Фьорстерів. Являє собою високий обеліск із габро, встановлений на масивному стилобаті. Пам'ятник виконано з габро в незвичному для Житомира стилі ампір в поєднанні з неокласичними традиціями, про що свідчать вибрані на лицьовій поверхні постаменту складного малюнку лекальні прикраси у вигляді стилізованого розгорнутого під медальйоном рушника. Хоча, основні об'єми, пропорції і характер тяжіють до класицистичних традицій

До 2021 року багато пам'ятників були повалені, засипані сміттям, відходами будівельних матеріалів або землею і навіть розбиті на частини (як пам'ятник на могилі Миколи Юргенса). Автор цих рядків залучив працівників КП «Спецкомбінат», які позрізали хащі з дерев і кущів, крізь які ледве проглядалися пам'ятники, полагодили надгробки і пам'ятники, поставивши їх на постаменти – загалом 75 об'єктів. З ініціативи автора цих рядків було відновлено охоронний статус Лютеранського кладовища, оформлено документально земельну ділянку і встановлено огорожу. Автору вдалося віднайти кілька раніше

непомічених поховань, а саме першого пастора лютеранської громади Житомира Гергарда Бургарда Рюля, підполковника Германа Ферзена, Готліба Івановича Зіффермана, викладача німецької мови Першої чоловічої і жіночої Маріїнської гімназій, а також присяжного перекладача Житомирського окружного суду [1, арк. 38]. Зроблено зйомку некрополя з квадрокоптера. Матеріали дослідження Лютеранського кладовища лягли в основу книги «Лютерани в історії Волині-Житомирщини», де окремий розділ виділено для розповіді про історію цього некрополя [2, с.84-95]. З того часу набули популярності екскурсії Лютеранським і розміщеним поряд Католицьким кладовищами. Серед екскурсантів – не тільки місцеві мешканці, а й представники різних міст України, Польщі, Німеччини.

Лютеранське (німецьке) кладовище в Житомирі набуває дедалі більш цивілізованого вигляду і вже починає відповідати статусу пам'ятки історії та архітектури місцевого значення. Адже на території цього некрополя збереглися цінні пам'ятники і споруди, які викликають неабиякий інтерес як у пересічних екскурсантів, так і у науковців.

1. Державний архів Житомирської області. Ф. 67. Оп.8. Спр. 21.

2. Махорін Г.Л. Лютерани в історії Волині-Житомирщини. – Житомир: НОВОград, 2021. – 116 с.

Смирнов Ігор, Любіцева Ольга, Гринюк Діана

ЛЕМКО-«КОЛУМБ» ПРАВОСЛАВ'Я В АМЕРИЦІ

У попередніх публікаціях ми наводили постаті лемківського походження, котрі стали знаменитими як у світі (Енді Вархол – Андрій Варгола), так і в Україні (Михайло Вербицький, автор музики до гімну України; Нікіфор Дровняк, художник-примітивіст; Богдан-Ігор Антонич, відомий український поет; Іван Русенко, українсько-лемківський письменник, засновник лемківської абетки (буквара); Володимир Хиляк, українсько-лемківський письменник. До цього списку можна додати ще одного українця-лемка, який став єпископом Константинопольської православної церкви, митрополитом Євкарпійським та предстоятелем Православної церкви України в США. Його заслугою є створення особливої праці «Православного катехизису» в українській та англійській мовах, а також постійний випуск журналу «Український вісник» у США. Нині ім'я цієї людини мало що говорить пересічному обивателю, але для розвитку туризму, зокрема українсько-лемківсько-американського, ця фігура має важливе значення.

Митрополит Богдан (під цим ім'ям він прийняв чернецтво), в миру – Теодор Іванович Шпилька, народився 8 березня 1892 р. у с.Дмитровичи Мостиського району Львівської області у родині Івана та Катерини Шпильків, простих сільських працівників, але своїм синам вони намагалися надати гарну освіту. За прикладом старшого брата Теодор пішов в українську гімназію Перемишля, яку закінчив 1913 р. У цьому ж році він почав богословську освіту, спочатку у Станіславові (нині Івано-Франківськ), а потім продовжив її освіту в австрійському Граці, а завершив 1917 р., закінчивши богословський факультет Львівського університету. Під час навчання у Львові Теодор Шпилька тісно контактував з українськими студентами-богословами, які сповідували ідею незалежної України. Тому одразу після Листопадового чину, коли була утворена ЗУНР, він включився у боротьбу за незалежну Україну і зробив це на Лемківщині, де очолив українські комітети оборони в повітах Санок і Риманів (нині Польща). Після проголошення ЗУНР в кінці 1918 р. богослов (але ще не священник) Теодор Шпилька працював у відділі постачання Міністерства внутрішніх справ ЗУНР та УНР. У той же час він писав богословські статті і шукав контакти з представниками релігійних кіл на Заході. Після поразки ЗУНР та УНР та окупації ЗУНР Польщею, 1919 р. Шпилька переїхав до Відня, де став студентом Експортної академії, яка готувала економістів. Під час навчання він був дуже активним, виступав з лекціями, був обраний головою Товариства українських студентів (ТУС). Після закінчення академії 1923 р. Теодор перебрався до Чехословаччини, де став студентом юридичного факультету Українського вільного університету у Празі. Закінчивши його, опинився у Закарпатті, де займався наукою та педагогічною діяльністю. Тут він був рукопокладений у священство архієпископом Празьким та всієї Чехословаччини Савватієм (Врабецом), що знаходився у юрисдикції Константинопольського патріархату.

І тут його доля різко змінилася: 15 травня 1936 р. парох Теодор Шпилька отримав пропозицію стати єпископом Православної церкви України в Америці. Ще на початку 1930-х рр. йому надходили пропозиції переїзду за океан, оскільки його знання з юриспруденції, економіки та богослов'я були затребувані у США, Канаді та інших країнах Америки. 8 грудня 1936 р. Теодор Шпилька у віці 44 роки переїхав до США. Через короткий час він прийняв чернецтво під ім'ям Феодосій (в українському варіанті – Богдан). На початку 1937 р. у грецькій церкві Пресвятої Трійці в Нью-Йорку відбулася хіротонія во єпископа Євкармійського, вікарія Американської архієпископії Константинопольського патріархату з управління українськими парафіями в Америці (рис.1). Ставши митрополитом, Богдан (Шпилька) управляв 45 парафіями та місіями, він мав успіхи в створенні нових парафій. Крім того, новий предстоятель Православної церкви

України в Америці багато зробив для залучення до християнської православної віри корінного населення Америки – індіанців. Намагаючись розвивати українське православ'я на американській землі, митрополит Богдан рукопоکлав 12 нових священників.

Рис. 1. Митрополит ПЦУ в Америці Богдан [2]

Але працею всього його життя став «Православний катехизис» в українській та англійській мовах, який супроводжувався низкою пропагандистських брошур. Також він постійно випускав журнал «Український вісник» (українською та англійською мовами). Після 1957 р. активність митрополита Богдана поступово зменшувалась, переважно через поважний вік і проблеми зі здоров'ям. Через це Православна церква України в Америці втратила частину своїх приходів. Помер митрополит Богдан (Шпилька) 1 листопада 1965 р. у канадській столиці Оттаві, де і похований.

1. Волинський В. «Колумб» православ'я // Загадки історії. №24. 2015. С.24
2. Богдан (Шпилька) // [https://uk.wikipedia.org/wiki/Богдан_\(Шпилька\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Богдан_(Шпилька))
3. Богдан // <https://esu.com.ua/article-35772>

Винниченко Ігор

ЧИ БУДУТЬ НАЛЕЖНО ПОШАНОВАНІ ІНОЗЕМНІ ДОСТОЙНИКИ?

Слабка обізнаність у світових тенденціях меморіалізації, відсутність базової підготовки в розумінні сучасної художньої мови призводять до того, що меморіали не реалізують свого потенціалу. Зважаючи на це Український інститут національної пам'яті (УІНП) купно з експертним середовищем розробив Рекомендації щодо збереження і вшанування пам'яті учасників, жертв і подій російсько-української війни. [1]

У них, зокрема, зазначено, що «Вшанування пам'яті має відбуватися за кількома основними напрямками:

- упорядження місць поховань – військових цвинтарів, секторів військових поховань, а також впровадження сталих практик відповідних поховальних церемоній;
- створення, впорядкування і збереження меморіальних місць/місць пам'яті;
- увічнення пам'яті про учасників та події війни в публічному просторі населеного пункту: встановлення меморіальних табличок, пам'ятників, меморіалів, перейменування та присвоєння назв;
- створення мартирологів, книг пам'яті, інших меморіальних видань; збереження та збирання артефактів, пов'язаних із місцями та учасниками бойових дій, створення музеїв чи організація спеціальних музейних експозицій;
- збирання та публікація історій учасників війни, запис і збереження усних свідчень про війну;
- сприяння проведенню наукових та краєзнавчих досліджень;
- розробка і впровадження комеморативних практик, мистецькі, освітні, інформаційні та дискусійні проєкти й кампанії». [2]

Щодо належного пошанування полеглих за свободу нашої країни її громадян певна робота вже здійснюється в усіх областях від 2014-го – початку агресії. Проте захищали Україну від загарбника не лише її громадяни, а й іноземці. І з них станом на 24 листопада 2024 р. за її свободу віддали свої життя 607 осіб. Найбільше – колумбійців (128), американців (72) та грузинів (68), а також білоруси (43), росіяни (35), британці (30), французи (24), поляки (17), азербайджанці (16), канадійці та німці (по 12), шведи (11), австралійці, еспанці та бразилійці (по 8), ірландці, євреї, угорці та італійці (по 7), фіни і перуанці (по 6), чехи (5) та ін. [3]

Від повномасштабного вторгнення рф 24 лютого 2022 р. іноземці боронять Україну як у складі багатонаціональних утворень [4], так і «етнічних» з'єднань [5].

Так, у складі Інтернаціонального легіону воювали Канадсько-українська бригада, Грузинський національний легіон, Вірменський легіон, Норманська бригада, Легіон «Свобода Росії», Батальйон «Сибір», 1-й батальйон «Вовкодав», (американці, азербайджанці, австрійці, британці, греки, ірландці, хорвати, бразилійці, марокканці, тайванці, японці), Батальйон імені Джохара Дудаєва, Батальйон імені Хамзата Гелаєва, Батальйон імені Шейха Мансура, Російський добровольчий корпус, Батальйон імені імама Шаміля, Мусульманський корпус «Кавказ», полк «Пагоня», Батальйон «Крим», Польський добровольчий корпус, Білоруський добровольчий корпус, Карельський національний батальйон, 1-й та 2-й інтернаціональні легіони (українці, білоруси, грузини), Рота «Башкорт»,

Чеський легіон, Німецький добровольчий корпус та ін. Вони брали участь в обороні Києва, боях за Сєверодонецьк, Лисичанськ, Сіверськ, Бахмут, Херсон, у контрнаступальних діях на Харківщині. [6]

Білоруський полк імені Кастуся Калиновського, який боронив Київ, Ірпінь, Лисичанськ, Сєверодонецьк, Бахмут, від березня 2022 до квітня 2023 втратив (загиблими) 18 осіб. Зокрема, 3 березня 2022 р. на підступах до Києва загинув доброволець Ілля «Літвін». Він стояв біля витоків білоруського добровольчого руху і його ім'ям названо один із батальйонів Полку. 24 березня того ж року біля м.Ірпінь від смертельного поранення відійшов у засвіти Зьміцер Апанасович «Терор». [7]

Чимало членів цих військових формувань за героїзм та мужність пошановані високими українськими (також і недержавними) нагородами, у тому і помертньо. Зокрема, чехи Міхал Янік та Карел Кучера – орденом «За мужність» III ступеню [8], чеченець Іса Мунаєв та білорус Олександр Черкашин – орденом «Народний Герой України» (недержавна нагорода) [9].

Кілька іноземців – захисників України увічнені в годонімах.

Тож введення в навчальні програми з історії та краєзнавства середніх і вищих закладів освіти інформації про іноземців, які віддали свої життя за свободу України – надзвичайно важливо з огляду на нагальну потребу належного виховання та формування почуття патріотизму у широкого вітчизняного загалу. Як і творення етноксогогенних «маршрутів пам'яті», що мають стати важливою складовою турпродукту вітчизняних турфірм, передовсім орієнтованих на іноземного споживача. [10]

Пошанування героїв – ознака цивілізованості та громадянської зрілості суспільства. Чи є таким українське? Чи буде? Відповідь на ці запитання має дати час.

1. Зміна концепції вшанування пам'яті загиблих у війні: як окремі громади переосмислюють питання меморіалізації. URL: https://lb.ua/blog/partnerstvo_za_sylnu_ukra/639743_zmina_kontseptsii_vshanuvannya_pamyati.html (20.11.2024)
2. РЕКОМЕНДАЦІЇ для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій Російсько-української війни. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/LkVYg1707824145D5tKV%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/LkVYg1707824145D5tKV%20(1).pdf) (20.11.2024)
3. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_іноземних_добровольців,_загиблих_під_час_російського_вторгнення_в_Україну_\(Україна\)#Список_загиблих_бійців_за_країнами](https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_іноземних_добровольців,_загиблих_під_час_російського_вторгнення_в_Україну_(Україна)#Список_загиблих_бійців_за_країнами) (24.11.2024)
4. Інтернаціональний легіон територіальної оборони Збройних Сил України. URL: <https://ildu.com.ua/> (20.11.2024)
5. Полк імені Кастуся Калиновського. URL: <https://kalinouski.org/> (20.11.2024)
6. Кондрат А. «Основна мотивація — боротьба за демократію»: як іноземці воюють за Україну. URL: <https://svidomi.in.ua/page/osnovna-motyivatsiia-borotba-za-demokratiuu-iak-inozemtsi-voiuut-za-ukrainu> (24.11.2024)
7. <https://kalinouski.org/ua/about/> (22.11.2024)

8. Україна вшанувала пам'ять чехів, які загинули в боях за нашу країну: Міхал Янік та Карл Кучера. URL: <https://proukrainu.blesk.cz/ukraina-vshanuvala-pamiat-chekhiv-yaki-zahynuly-v-boiakh-za-nashu-krainu-mikhal-yanik-ta-karl-kuchera/> (6.10.2024); У Чехії підтвердили першу смерть свого добровольця в Україні. URL: <https://suspilne.media/249260-u-cehii-pidtverdili-persu-smert-svogo-dobrovolca-v-ukraini/> (6.10.2024); Вшанування пам'яті загиблого захисника України, громадянина Чехії Карла Кучери. URL: <https://czechia.mfa.gov.ua/news/vshanuvannya-pamyati-zagiblogo-zahisnika-ukrayini-gromadyanina-chehiyi-karla-kucheri> (6.10.2024); У битві за Бахмут торік загинув чеський студент Карел Кучера (†22), який допомагав Україні вистояти. URL: <https://proukrainu.blesk.cz/u-bytvi-za-bachmut-torik-zahynuv-cesjkyj-student-karel-kucera-22-dopomahav-ukrajini-vystojaty/> (6.10.2024); Президент Чехії нагородив посмертно чеського добровольця Карела Кучеру, який поліг у бою за Бахмут. URL: www.holosameryky.com/a/cheskyj-dobrovolc-karel-kucera/7842959.html (29.10.2024)
9. https://uk.wikipedia.org/wiki/Мунаєв_Іса_Ах%27ядович (22.11.2024), <https://memorybook.org.ua/27/cherkashin.htm> (22.11.2024)
10. Винниченко І. Єврейська спадщина України як ресурс для розвитку етноксеногенного туризму // Туризм та курорти: досвід Ізраїлю для України [Матеріали міжнародної науково-практичної конференції]. – К.: Альфа-Пік, 2018. – С. 90, 91.

Відомості про авторів

- Аксьонова Наталя – к.і.н., в.о. завідувачки катедри українознавства, доцентка катедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (aksyonova@karazin.ua)
- Архипова Людмила – д.т.н., професорка катедри екології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (konsevich@ukr.net)
- Афанасьєв Олександр – д.філос.н., професор катедри філософії, історії та політології Національного університету «Одеська політехніка» (narrative.odessa@gmail.com)
- Богдашина Олена – д.і.н., професорка катедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (bohdashyna@gmail.com)
- Богукалець Сергій – експерт з питань оборони, ГО «Центр політичних студій «Доктрина» (tro.chernihiv@gmail.com)
- Борисова Оксана – к.г.н, доцентка катедри туризму та готельно-ресторанного бізнесу Київського національного університету технологій та дизайну (mariaborysova@gmail.com)
- Буличева Тамара – к.г.н., доцентка, завідувачка катедри туризму Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (t.v.bulycheva@npu.edu.ua)
- Бурденюк Володимир – завідувач сектору комунікації з громадськістю Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського (volodymyrburdeniuk@gmail.com)
- Величко Ганна – Голова ГО «Ukrajinský memoriál z. s.» (Пардубиці, Чеська Республіка) (velichko.anna@gmail.com)
- Винниченко Ігор – к.г.н., доцент катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Інституту досліджень діаспори (ingvar80@ukr.net)
- Височанський Олег – аспірант катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (oleh.vysochanskyi@gmail.com)
- Вовк Ольга – к.і.н, заступниця директора Центру українських студій та краєзнавства імені академіка П.Т.Тронька; викладачка катедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (o.vovk.88@gmail.com)
- Ганус Сергій – старший викладач катедри модерної історії України та зарубіжних країн Ужгородського національного університету (sergiy.hanus@uzhnu.edu.ua)

- Ганькович Глорія – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання спеціальності «Туризм» Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
- Гапій Ольга – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання відділення Економіки, менеджменту та туризму ВСП «Київський транспортно-економічний фаховий коледж Національного транспортного університету» (garijolga@gmail.com)
- Геращенко Ярина – старша викладачка кафедри туризму, рекреації та готельно-ресторанної справи Запорізького національного університету (yarinagerashchenko@ukr.net)
- Гринюк Діана – к.г.н., асистентка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (dianagr1987@gmail.com)
- Гринюк Тетяна – к.г.н., с.н.с. відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України (Tetyanagrinuk@gmail.com)
- Гуда Андрій – аспірант другого року навчання кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (gudaandrey@gmail.com)
- Дарчик Максим – аспірант другого року навчання кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (mdarchyk@outlook.com)
- Денисенко Олена – докторантка кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (denysenko.olena@gmail.com)
- Довгань Наталія – к.г.н., асистентка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geo.nkogoma@gmail.com)
- Дрогобицька Оксана – к.і.н., доцентка кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (oksana.drohobytska@pnu.edu.ua)
- Запотоцький Сергій – д.г.н., професор, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geogr@knu.ua)
- Ільїн Леонід – д.г.н., професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації Волинського національного університету імені Лесі Українки (ilyinleo@ukr.net)
- Ільїна Ольга – к.г.н., доцентка кафедри готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації Волинського національного університету імені Лесі Українки (olga777ilyina@gmail.com)

- Ключівський Юрій – керівник Інформаційно-аналітичної служби «Європейсько-Східний діалог» IASEED (Прага, Чехія) (iaseedua@gmail.com)
- Козирський Володимир – к.ф.-м.н., с.н.с. Інституту теоретичної фізики ім. М.Боголюбова НАН України (kozyrski@ukr.net)
- Конджарян Інна – викладачка-спеціалістка з географії Фахового коледжу при Житомирському інституті ПрАТ «ВНЗ» «МАУП» (inchik63super@gmail.com)
- Константинов Валерій – аспірант заочної форми навчання катедри джерелознавчих студій та суспільних комунікацій Запорізького національного університету (2418@ukr.net)
- Коріненко Вадим – аспірант третього року навчання катедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (vad.korinenko20@gmail.com)
- Короткова Єлизавета – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти четвертого року навчання історичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (lizochkakorot@gmail.com)
- Корсак Віктор – д.е.н., професор, аспірант кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (korsak@gmail.com)
- Красіков Михайло – к.філол.н., професор катедри українознавства, культурології та історії Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (mmkrasikov@gmail.com)
- Кривчун Віта – аспірантка катедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (vita_nika@ukr.net)
- Кулівар Юліана – здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого року навчання (заочна форма) катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (yulianakulivar2006@gmail.com)
- Куліш Наталія – к.філос.н., доцентка катедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, запрошена учена Університету Манітоби (dobre3009@gmail.com)
- Кухов Сергій – здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти другого року навчання (заочна форма) катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (kuhovserg@gmail.com)
- Куцов Костянтин – PhD в галузі історії та археології, головний спеціаліст відділу збереження об'єктів культурної спадщини та музеїв Департаменту культури Закарпатської обласної державної адміністрації – обласної військової адміністрації (kostiantyn.kutsov@gmail.com)

- Литвиновська Юлія – аспірантка 2 року навчання, викладачка кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка (litvinovskaya.juliya@gmail.com)
- Любіцева Ольга – д.г.н., професорка, завідувачка кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (loa13@ukr.net)
- Маліков Василь – к.і.н., доцент кафедри українознавства, культурології та історії культури Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (vasyl.malikov@khpі.edu.ua)
- Марченко Андрій – начальник Інформаційно-обчислювального сектора географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (duodrako@gmail.com)
- Матвієнко Марія – к.б.н., доцентка кафедри товарознавства і фармації Державного торговельно-економічного університету (matvienko.imdlab@gmail.com)
- Матвійчук Людмила – д.е.н., професорка, завідувачка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (kalishl.y@gmail.com)
- Махорін Геннадій – к.і.н., доцент кафедри суспільних наук Поліського національного університету (gennadijmahorin@gmail.com)
- Мирний Сергій – н.с. Національного музею «Чорнобиль» (s.mirnyi@gmail.com)
- Міщенко Роман – заступник Голови ГО «Ukrajinský memoriál z. s.» (Пардубиці, Чеська Республіка) (rmishchenko@gmail.com)
- Мотрук Світлана – к.і.н., доцентка кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка (motruksm@knu.ua)
- Недавня Ольга – к.філос.н., с.н.с. Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (okyjanka@gmail.com)
- Остапович Дарина – аспірантка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (ostapovich@gmail.com)
- Парнікоза Іван – д.б.н., с.н.с. Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця» (ivan.parnikoza@gmail.com)
- Полевецька Олена – інженерка Інституту фізики НАН України (polev.ov@ukr.net)
- Потапенко Олена – директорка КЗ «Чернігівський обласний пошуковий науково-редакційний центр» Чернігівської обласної ради (memory_book@ukr.net)
- Пшенична Тетяна – с.н.с. наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (tatarat333@gmail.com)

- Ругаль Володимир – к.і.н., завідувач наукового відділу дослідження людських військових утрат України та історичної пам'яті Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (vogu@ukr.net)
- Сергієнко Всеволод – аспірант 2 року навчання катедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди (vsserhienko@gmail.com)
- Сірий Сергій – к.політ.н, с.н.с. науково-експозиційного відділу історії бойових дій світових війн XX ст. Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (vgdvikny@ukr.net)
- Сірук Вадим – аспірант катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (sirukvadym@gmail.com)
- Смирнов Ігор – д.г.н., професор катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН ВО України (smugnov_ig@ukr.net)
- Сорокін Андрій – доктор філософії (032 – Історія та археологія), незалежний дослідник (andrijsorokin1996@gmail.com)
- Степанець Інна – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (inna.stepanets@knu.ua)
- Теплюк Олександр – аспірант другого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- Тищенко Світлана – к.е.н., доцентка катедри економіки, підприємництва та туризму Поліського національного університету (kadiss@ukr.net)
- Тодоров Ігор – д.і.н., професор катедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету (ihor.todorov@gmail.com)
- Тюрменко Ірина – д.і.н., завідувачка катедри історії та документознавства Національного авіаційного університету (tiurirena@gmail.com)
- Филипович Людмила – д.філос.н., професорка, п.н.с. Інституту філософії НАН України (lfilip56@gmail.com)
- Філіпчук Сергій – аспірант другого року навчання катедри туризму та готельно-ресторанної справи Луцького національного технічного університету (serhii.filipchuk@lntu.edu.ua)
- Фісун Андрій – учень 10 класу СШ № 185 ім. Володимира Вернадського, м.Київ (val_ua.68@ukr.net)
- Фісун Валерій – помічник ректора Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, м.Київ, член Національної спілки краєзнавців України (val_ua.68@ukr.net)

- Цимбал Тетяна – д.філос.н., професорка катедри професійної та соціально-гуманітарної освіти Криворізького національного університету (ttsymbal07@gmail.com)
- Чекаленко Людмила – д.політ.н, професорка, п.н.с. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (chekaliudmila@gmail.com)
- Чуєва Інна – к.н.фіз.вих.с., доцентка катедри туризму, рекреації та готельно-ресторанної справи Запорізького національного університету (denizenko@ukr.net)
- Шендеровський Василь – д.ф.-м.н., професор, п.н.с. Інституту фізики НАН України (schenderv@gmail.com)
- Шпарага Тетяна – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (tatiana.shparaga@gmail.com)
- Щука Галина – д.пед.н., професорка катедри географії та туризму Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II (halina.shchuka@gmail.com)
- Яценко Борис – д.г.н., професор катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (boris.yatsenko@gmail.com)

Наукова література

Меморіалізація: від наукових засад до світових практик: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 22 листопада 2024 р.) – К., 2024. – 181 с.

Упорядник І.Винниченко

За зміст, орфографію та стилістику тексту, а також за порушення авторських прав відповідальними є автори публікацій

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить його програму та результати студіювань науковців, педагогів, аспірантів і студентів різних регіональних центрів, а також практиків. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання студіювання ідеології створення, стану та актуалізації національних пантеонів, теоретико-методологічних засад, дисциплінарного статусу та науково-практичних здобутків некрополістики, музеєфікації пам'яті, практики пам'ятання та меморіалізації військових меморіалів, туристсько-краєзнавчих досліджень для створення «Маршрутів пам'яті», меморіальної дипломатії, інституціональної біографістики в контексті комеморативних практик, етноксеногенного потенціалу гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України»